

HÁSKÓLI ÍSLANDS

Hugvísindasvið

„Þessi vegur vísar til stjarnanna“

*Próunarkenning og kynþáttahyggja Helenu Blavatskij í
Die andere Seite eftir Alfred Kubin*

Ritgerð til MA-prófs í almennri bókmennatafræði

Sólveig Guðmundsdóttir

September 2013

Háskóli Íslands

Hugvísindasvið
Almenn bókmenntafræði

„Þessi vegur vísar til stjarnanna“

*Próunarkenning og kynþáttahyggja Helenu Blavatskij í
Die andere Seite eftir Alfred Kubin*

Ritgerð til MA-prófs í almennri bókmenntafræði

Sólveig Guðmundsdóttir

Kt.: 070885-2479

Leiðbeinandi: Benedikt Hjartarson
September 2013

Ágrip

Titill ritgerðinnar vísar í skáldsögu Alfreds Kubin *Die andere Seite*. Tilvitnunin vísar til þróunar mannsins en samkvæmt sögumanni verksins, þá mun einstaklingurinn hverfa við framþróun og mun sá vegur vísa til stjarnanna. Í ritgerðinni eru slíkar þróunarhugmyndir túlkaðar í ljósi þróunarkenningar Helenu Blavatskij og þeirrar hugmyndar hennar að þróun felist í falli frá hinu heilaga inn í holdgun og aftur til baka í átt að andlegri upphafningu, en Blavatskij lítur á þróunarferlið sem eilífa hringrás. Orð Kubins má því lesa sem vísun í að maðurinn verði eitt með hinu heilaga eða alheiminum á ný.

Í ritgerðinni mun ég greina skáldsögu Kubins, *Die andere Seite*, út frá kenningum Blavatskij. Hér er ekki á ferðinni hefðbundinn „nákvæmur lestur“ heldur er áhersla lögð á hið víðara menningarlega samhengi og hlutverk dulspekkinnar innan þess. Markmið greiningarinnar er þríþætt. Í fyrsta lagi er kannað að hvaða marki þróunar- og hnignunarhugmyndir eru undirliggjandi í helstu orðræðum aldamótanna. Í öðru lagi eru umræddar hugmyndir skoðaðar með tilliti til dulspekkinnar og hvernig áhrif slíkra kenninga birtast í menningunni, auk þess sem litið verður til þess hvernig hugtök og hugmyndir vísinda birtast innan dulspekkinnar. Að lokum er horft til þess hvernig allar þessar orðræður koma fram í skrifum Kubins og hvernig hann varpar ljósi á hin flóknu sambönd á milli þeirra.

Abstract

The title of this thesis refers to Alfreds Kubin novel *Die andere Seite*. The quotation indicates the evolution of man but according to the narrator of the work the individual disappears with evolution and this road will lead him to the stars. It can be interpreted in the light of Helena Blavatskys evolution theory and her idea that evolution is a fall from the divine into matter and back again by means of spiritual transmutation but Blavatsky sees the evolutionary process as an eternal cycle. The words of Kubin can then be interpreted as a description of how man becomes one with the divine and the universe again.

In this thesis I interpret the novel of Kubin, *Die andere Seite* in light of the theories of Blavatsky. This is not a traditional „close reading“ but rather emphasizes the broader cultural context and the part esotericism plays there. The intention of the interpretation is threefold. At it delves into the extent to which ideas of evolution and decline are underlying the main discourses of modern culture at the turn of the century. Secondly, these ideas will be analyzed in light of the esoteric and how the influences of esoteric theories appear in culture as well as how scientific concept and ideas appear in esotericism. At last to the thesis analyses how all these discourses occur in Kubins writing and how he sheds light on their complex interrelations.

Efnisyfirlit

Inngangur	5
1. Hið menningarlega umhverfi	9
1.1 <i>Alfred Kubin og Die andere Seite</i>	9
1.2 <i>Kubin og dulspeki í Þýskalandi</i>	20
1.3 <i>Guðspeki</i>	24
2. Kynþáttahyggja og þróunarhugmyndir	29
2.1 <i>Vísindaleg kynþáttahyggja</i>	29
2.2 <i>Próunarkenning Blavatskij</i>	34
2.3 <i>Aríar og óæðri kynþættir</i>	38
2.4 <i>Kynþáttahyggja innan annara dulspekihreyfinga</i>	41
3. Próun og kynþættir í <i>Die andere Seite</i>	48
3.1 <i>Próunarhugmyndir</i>	48
3.2 <i>Kynþættir og birtingarmynd þeirra</i>	58
4. Andlegir kraftar	68
4.1 <i>Kraftar Patera</i>	68
4.2 <i>Viljinn</i>	75
4.3 <i>Ímyndunaraflíð</i>	79
Heimildaskrá	88

Inngangur

Þróun og geta mannsins var í brennidepli um aldamótin, hvort sem um var að ræða útópískar framtíðarvonir um hinn fullkomna mann eða hrylling hnignunarinnar sem vestræn siðmenning stóð frammi fyrir. Að baki liggar ein áhrifamesta hugmynd 19. aldar, þróunarkenning Charles Darwins. Hún hafði víðtæk áhrif, ekki eingöngu í líffræði og vísindum heldur snerti hún allt sem viðkom menningu og lífi mannsins. Hin nýja vitneskja um uppruna okkar skók trúarlegt hugmyndakerfi mannsins og breytti því hvernig hann sá sjálfan sig. Í kjölfarið komu aðrar kenningar fram á sjónarsviðið en margar þeirra tóku fyrir andlega þróun, þeirra á meðal kenning dulspekinsins Helenu Blavatskij. Sæmkvæmt henni var hver sál neisti af alheimssálinni sem hefur fallið niður í efnislega tilveru og er nú á þróunarbraut aftur til hins andlega. Kenning hennar gaf manninum tengsl við hið guðdómlega á ný og möguleikann á að endurheimta trú sína á göfug örlög mannkynsins. Í skrifum Blavatskij má sjá tengslin á milli dulspekilegra og vísindalegra þróunarkenninga en hún gat sýnt fram á röklega útskýringu á alheiminum og stöðu mannsins innan hans.

Í þessari ritgerð mun ég skoða verk myndlistarmannsins Alfreds Kubin, *Die andere Seite*, út frá hugmyndum Blavatskij um þróun og kynþætti. Ritgerðin er byggð upp á þann hátt að fyrri hlutinn einblínir á menningarlegan bakgrunn verksins ásamt því að leitast er við að gera grein fyrir á kenningum Blavatskij, en greininguna er að finna í seinni hlutanum. Þessi háttur er hafður á skiptingunni því mikilvægt er varpa ljósi á hinn menningarlega bakgrunn og skýra þróunarkenningu Blavatskij áður en farið er að greina verkið. Í fyrsta kaflanum kortlegg ég menningarlegt umhverfi verksins og áhrif, bæði stöðu Kubins innan listastefna tímabilsins og dulspekinnar. Hér er leitast við að staðsetja Kubin og sýna fram á hvernig áhrif hans koma úr fjölbreyttum áttum og sameinast í skrifum hans. Rætur Kubins liggja í expressjónisma, dekadens og symbólisma en ekki er hægt að bendla hann við eingöngu eina hreyfingu. Verkið sjálft er auk þess samsuða bókmenntagreina á borð við fantasíubókmenntir og vísindaskáldskap. Hér má að auki sjá áhrif dulspekinnar á listalífið en um leið sýni ég fram á að þau voru ekki takmörkuð við listina, heldur orkuðu á hið víðara

menningarlega umhverfi. Með því að staðsetja verkið og höfundinn á þennan hátt vil ég sýna fram á þau umfangsmiklu menningarlegu áhrif sem er að finna í *Die andere Seite*, einkum með tilliti til hins þekkingarfræðilega sambands við dulspekina. Í öðrum kafla lít ég nánar á vísindalega kynþáttahyggju, útlista þróunarhugmyndir Blavatskij og þá kynþáttahyggju sem er að finna innan kenninga hennar og dulspekinnar. Hér má finna hugmyndir um þróun og hnignun mannsins og stöðu kynþátta, en þessar hugmyndir eiga ekki eingöngu við um lífheiminn, eins og í tilviki Darwins, eða andlegt líf, heldur ná einnig til samfélags og menningar. Auk þess má sjá sameiginlega þræði á milli vísindalegrar kynþáttahyggju og kenninga Blavatskij, sem birtast í hugmyndum um náttúruval og hlutverk mannsins innan þróunarinnar, sem og hans eigin getu til að hafa áhrif á hana. Áhugavert er að greina þá samræðu á milli vísindalegra og dulspekilegra hugmynda sem hér er að finna, en hún liggur ekki eingöngu í vinnu dulspekinga með vísindalegar hugmyndir heldur hafa sumar kenningar vísindanna einnig trúarlega eða andlega vídd, sbr. kenningar Friedrich Schlegel eða Houston Stewart Chamberlain.

Greiningin fer fram í þriðja og fjórða kafla. Þar er *Die andere Seite* greint með tilliti til þessara þróunar og kynþátta hugmynda, fyrst og fremst út frá kenningum Blavatskij. Þriðji kafli einblínir á hvernig fyrrnefndar þróunar- og kynþáttahugmyndir birtast í verkinu. Hér er farið í birtingamyndir andlegrar þróunar og hnignunar og þær settar inn í hugmyndakerfi Blavatskij. Þessar hugmyndir eru því næst settar í samhengi við kynþáttahyggju og leitast ég við að sýna tengslin þar á milli. Fjórði kafli dýpkar greininguna og sýnir þá krafta og lögmál sem liggja að baki þróun og hnignun í verkinu. Þessir kraftar eru enn fremur bundnir við kynþætti en síu kynþáttahyggja sem finna má í verkinu er sett í andlegt samhengi með tilliti til þróunar og andlegra krafta hvers kynþáttar út frá kenningum Blavatskij. Í þessum köflum vil ég sýna fram á hvernig kennisetning Blavatskij bíður upp á einstaka túlkunarleið fyrir verk Kubins. Að sama skapi vil ég leiða í ljós hvernig Kubin vinnur með þessar veigamiklu orðræður aldamótanna.

Lestrinum á *Die andere Seite* er ætlað að leiða fyrir sjónir hin margbrotnu áhrif og tengsl ólíkra strauma menningarinnar sem hér koma fram. Markmið greiningarinnar er að kanna að hvaða leyti þróunar- og hnignunarhugmyndir eru undirliggjandi í helstu orðræðum aldamótanna, en á þessum tíma var jafnan litið á vestræna menningu sem hnignunarferli. Frá þessu sjónarhorni er leitast við að greina flókið samband mannsins við framfarir og nútímmamenningu sem einkenndist í senn af hnignunarótta og framfaratrú. Í ritgerðinni eru þessar hugmyndir settar í sögulegt samhengi og sjónum beint að tengslunum við dulspekikenningar Blavatskij. Hér vil ég auk þess leggja áherslu á áhrif slíkra dulrænna kenninga á menninguna, hina dulspekilegu vídd þróunar og kynþáttahugmynda og hvernig er unnið með vísindalegar kenningar og hugtök innan dulspekinnar. Hér er horft til hlutverks dulspekinnar innan menningarinnar sem „spyrjandi gagn-þekkingar“ og sem andsvar við efnis- og rökhyggju tímabilsins.

Nokkrar ástæður liggja að baki vali mínu á kenningum Blavatskij til greiningar á verkinu. Fyrir það fyrsta sameinar Kubin þrjú helstu svið dulspekinnar um aldamótin: guðspeki; hugmyndir um vitundina og tengsl við listsköpun; samband vísinda og dulspeki. Allt þetta má finna í skrifum Blavatskij. Auk þess var Guðspekifélagið ráðandi dulspekihreyfing um aldamótin og hafði víðfeðm áhrif utan síns sviðs. Hugmyndir Blavatskij um kynþætti og hringrás þróunar eru jafnframt vel til þess fallnar að útskýra atburðarás frásagnarinnar og það sem virðist í fyrstu vera samspil ósættanlegra andstæðna í verkinu. Hér er þó ekki á ferðinni hefðbundinn „nákvæmur lestur“. Verkið er ekki sett í forgrunn heldur er það á vissan hátt vettvangur til að skoða dulspekileg áhrif í listum og menningu aldamótanna með hliðsjón af kenningum Blavatskij. Dulspekin á hér í áhugaverðum samræðum við aðrar orðræður tímabilsins en hafa ber í huga að þekking dulspekinnar stendur ekki í andstæðu við, heldur í díalektísku sambandi við aðra þekkingu. *Die andere Seite* er vel fallið til slíkrar greiningar þar sem það inniheldur margar af helstu orðræðum tímabilsins. Í verkinu fléttast saman framfarir og hnignun, Austrið og Vestrið, vilji og taugabilun. Þessi svonefndu andstæðu öfl eru háðari hvort öðru en í fyrstu virðist. Í ritgerðinni verða þessi

margslungnu sambönd útlistuð en samræða Kubins gengur út á að sýna okkur flókið samspil þessara hugmynda innan menningarinnar.

1. Hið menningarlega umhverfi

1.1 Alfred Kubin og *Die andere Seite*

Alfred Kubin var fæddur á seinni hluta 19. aldar (10. apríl 1877) í Austurrískungverska keisaradæminu. Hann er fyrst og fremst þekktur fyrir myndlist sína en hann gaf einnig út skáldsöguna *Die andere Seite* árið 1909.¹ *Die andere Seite* er frásögn nafnlauss sögumanns af dvöl sinni í Draumríkinu (*Traumreich*) sem er hugarfóstur og framkvæmd gamals skólafélaga hans, Patera. Ríkið er laust undan framförum og nútímamenningu og Patera virðist búa yfir dularfullum krafti sem hann notar til að stjórna ríkinu og íbúum þess. Þegar aðkomumaðurinn Hercules Bell kemur til Draumríkisins með von um að innleiða tækninýjungar og koma af stað framþróun hefst upplausnin. Ríkið og íbúar þess ganga inn í hnignunarferli sem endar í eyðileggingu ríkisins og dauða flestra íbúanna. Saga Kubins hefur verið túlkuð á marga vegu. Fyrir það fyrsta má lesa verkið sem dekadent verk en einnig hefur verið vinsælt að nota aðferðir sálgreiningar sem og að horfa á verkið út frá hefð fantasíubókmennta.² Skáldsaga Kubins er margslungin og hana má flokka á ýmsan hátt innan bókmenntastefna aldamótanna sem gerir að mörgu leyti erfitt að binda verkið við einn ákveðinn straum eða stefnu. Hér er mikilvægt að skoða hvernig áhrif Kubins koma úr mörgum áttum og hvaða þræði er þar að finna, bæði til að staðsetja verkið, skoða hin víðfeðmu menningarlegu áhrif sem þar má sjá og með tilliti til hins þekkingarfræðilega sambands við dulspekina sem þar birtist.

¹ Verkið skrifar hann eftir dvöl sína á Ítalíu en að eigin sögn var það tilkomið vegna þess að hann var ófær um að teikna og sneri sér þess í stað að skrifum til þess að fá útrás fyrir sköpunarkraft sinn. Kubin var fullur innblásturs eftir ferðina og þurfti að setja kraft sinn í eitthvað en verkið var skrifð á einungis 12 vikum (Alfred Kubin, „Autobiography“, *The Other Side*, þýð. Denver Lindley, Suffolk: Penguin Books, 1967, bls. 266). Alfred Kubin skrifaði ævisögu sína til að fylgja með annarri útgáfu *Die andere Seite* árið 1917. Eftir það var hann vanur að bæta við hana í hvert skipti sem verkið var endurútgefíð og þar með skrifa sögu sína allt nær til æviloka (Sama rit, bls. 239).

² Í *Der Demiurge ist ein Zwitter: Alfred Kubin und die deutschsprachige Phantastik* (1999), er Kubin staðsettur innan fantasíubókmennta og má finna samansafn greina um hann og fantasíubókmenntir Þýskalands. Brigitte E. Jirku hefur fjallað um Kubin sem forvera súrealista í grein sinni „Alfred Kubins *Die andere Seite* als Vorbote des Surrealismus“ (1995). Sálfraðilega greiningu er að finna hjá Wolfgang K. Müller-Thalheim í *Erotik und Dämonie im Werk Alfred Kubins* (1970), félagslega og söguleg greining Heinz Lippuner *Alfred Kubins Roman Die andere Seite* (1977) og Phillip H. Rhein greinir verkið út frá hugmyndum um dulvitundina og drauminn í; „Towards a Poetics: An Analysis of Alfred Kubin’s ‘Die andere Seite’“ (1988).

Kubin notast við ýmis þemu vísindaskáldskapar og má lesa *Die andere Seite* í samhengi þeirrar hefðar. Vísindaskáldskapur sem grein fékk nafn sitt og félagslega sjálfsmynd á fyrstu áratugum 20. aldarinnar í bandarískum Pulp-tímaritum.³ Þó halda margir því fram að vísindaskáldskap sem bókmenntahefð megi rekja mun lengra aftur í tímann. Sumir segja hann hafa verið getinn á tímum iðnbyltingarinnar og fæðst á seinni hluta 19. aldar. Er þá einkum horft til verka rithöfundanna Jules Verne og H.G. Wells en saga Mary Shelley, *Frankenstein* (1818) hefur einnig verið nefnd sem uppruni greinarinnar.⁴ Arthur B. Evans segir að sprenging í vísindaskáldsögulegum frásögnum á 19. öld sé best skilin innan hins sögulega samhengis iðnbyltingarinnar og þeirra ummyndandi félagslegu breytinga sem áttu sér stað í kjölfar hennar.⁵ Á þessum tíma fæddist sú hugmynd að framtíðin gæti verið allt önnur, ólík veruleikanum eins og hann væri á líðandi stundu, og varð þá til framtíðarskáldskapur, en mikið af þessum skáldskap reyndi að sýna fram á félagslega þróun mannsins, hvort sem var á neikvæðan eða jákvæðan hátt.⁶

Þessa sýn má vel tengja við skrif Kubins, bæði með tilliti til þeirra þróunarhugmynda sem birtast þar og viðhorfsins til tæknipróunar og framfara. Í tilviki Kubins er ekki um að ræða framtíðarskáldskap en þó höfum við hér fremur dökka mynd af þróun mannsins. Verkið sjálft má fella undir staðleysuskáldskap en honum má skipta í útópiur og dystópiur; útópiur einkennast af bjartsýni og framfaratrú en dystópián er samfélag sem við teljum verra en okkar eigið.⁷ Draumríkið á ekki að vera framtíðarútópía þar sem Patera hefur sterka andúð á öllum framförum og því er tilgangur ríkisins að skapa rými laust undan áhrifum nútímovæðingar.⁸ Patera skyldar íbúana til að klæðast

³ Arthur B. Evans, „Nineteenth-Century SF“, *The Routledge Companion To Science Fiction*, ritstj. Mark Bould, London og New York: Routledge, 2009, bls. 13-22, hér bls. 13.

⁴ Arthur B. Evans, „Nineteenth-Century SF“, bls. 13.

⁵ Arthur B. Evans, „Nineteenth-Century SF“, bls. 13.

⁶ Arthur B. Evans, „Nineteenth-Century SF“, bls. 14.

⁷ Samband útópiú og dystópiú er þó ekki einfalt: „dystópián, hin illa staðleysa, er ekki aðeins andstæða útópíunnar. Hún er líka hin hlið hennar. Því útópián reynist vera blekking sem aðeins fáir sjá í gegnum, hinir lifa áfram í sínum draumheimi.“ Útópiur fela þannig í sér möguleikann á dystópiú. Einnig er vert að muna að dystópián er aldrei vonlaus, þar leynist alltaf vonin um betra samfélag (Guðni Elísson, Jón Ólafsson, „Staðleysur góðar og illar“, *Ritið*, 1, 2002, bls. 3-6, hér bls. 3).

⁸ Alfred Kubin, *Die andere Seite*, Hamburg: Rowohlt Taschenbuch Verlag, 2010, bls. 9-10. Hér eftir verða blaðsíðutöl verksins í sviga á eftir tilvitnun.

fötum liðinna áratuga, gömul hús eru flutt inn frá Evrópu og engin raftæki eru leyfð en þessi fortíðarhyggja ber með sér útópíska sýn á fortíðina. Michael Cowan hefur sýnt fram á að þessi tilraun Pateras til að halda nútímanum úti, tekst ekki sem skyldi. Bell kemst inn í ríkið með framfarahyggju sína og ítrekaðar tilraunir til nútíma væðingar en jafnvel fyrir komu hans gat Patera aldrei haldið tækninni að fullu fyrir utan ríki sitt.⁹ Patera verður til að mynda að nota lest til að ferja íbúana til höfuðborgarinnar, Perle, en eins og Cowan bendir á þá verður þetta honum að falli þar sem Bell notar lestina til að komast að hliðinu og hleypa hermönnum inn í Draumríkið.¹⁰ Framfarir og tækninýjungar eru miðlægt og mikilvægt þema í verkinu og bindur Kubin við hefð vísindaskáldskaparins. Kubin dregur hér fram margbrotið samband mannsins við tækni og framþróun, og varpar fram hugmyndum um manninn og þjóðfélagið á umbrotatímum sem einkenndust af hröðum framförum sem vöktu upp blendnar tilfinningar í brjósti manna.

Fantasían er annar flokkur sem verk Kubins fellur undir en hún er í víðum skilningi saga sem gengur í berhögg við það sem við jafnan teljum mögulegt. Einn helsti kenningarumiður greinarinnar, Tzvetan Todorov, leggur megináherslu á þá óvissu sem ríki í fantasíuskáldskap, lesandinn veit ekki hvort atburðir verksins eigi sér eðlilegar skýringar eða séu af yfirnáttúrulegum toga, en þessi óvissa er venjulega dregin á langinn eða jafnvel aldrei leyst.¹¹ Eins og Cowan bendir á þá eru kraftar Patera og dularfullt eðli þeirra klassískt dæmi um slíka óvissu.¹² Ronald Innerhofer heldur því fram að mörkin á milli fantasíubókmennta og vísindskáldskapar hafi frá byrjun verið gloppótt og séu það enn þann dag í dag.¹³ Þau notast við sameiginleg minni og uppruni þeirra beggja liggur í „marggreina

⁹ Michael Cowan, *Cult of the Will: Nervousness and German Modernity*, Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press, 2008, bls. 248.

¹⁰ Michael Cowan, *Cult of the Will: Nervousness and German Modernity*, bls. 248-9.

¹¹ Tzvetan Todorov, *The Fantastic*, þýð. Richard Howard, New York: Cornell University Press, 1975.

¹² Michael Cowan, *Cult of the Will: Nervousness and German Modernity*, bls. 246.

¹³ Innerhofer bendir einnig á að þó að fantasíubókmenntirnar séu eldri grein en vísindaskáldskapur þurfi það ekki að þýða að um sé að ræða afsprengi þeirra. Að sjá greinarnar sem línulega þróun væri villandi (Ronald Innerhofer, „Unreine“ Ursprünge: Phantastik und Science Fiction um die Jahrhundertwende“, *Der Demiurg ist ein Zwitter: Alfred Kubin und die deutschsprachige Phantastik*, ritstj. Winfried Freund, Johann Lachinger, Clemens Ruthner, München: Wilhelm Fink Verlag, 1999, bls. 229)

sambræðingi".¹⁴ Um aldamótin tókust vísinda- og fantasíuskáldskapur á við þemu sem skoruðust, þemu á borð við afturgöngur, sjónhverfingar eða vofur og sæborgir. Innerhofer heldur því fram að þetta séu allt verur sem afturkalla framfarabjartsýni (*Fortschrittoptimismus*) og trúna á „útópiú hins tæknilega fullkomleika mannsins“ en áhugi á hinni nýju tækni og miðlum leiðir til „ógnvænlegrar margræðni sem raskar vanabundinni skynjun á ímynd mannsins, sálrænum tækjum hans og líkama“.¹⁵

Sæborgin er til að mynda tengd við hvoru tveggja, vísindaskáldsöguna og fantasíuna, og birtist í verki Kubins. Sæborg er skilgreind sem vera sem er samblanda lífrænna og ólífrænna efna og þarf veran að vera háð báðum þessum hlutum sínum.¹⁶ Birtingarmynd sæborgarinnar í *Die andere Seite* kemur meðal annars fram í lýsingum á íbúum Draumríkisins:

Aber den stärksten Eindruck machte mir der halbwache, etwas blöde Ausdruck dieser erhitzen oder blassen Gesichter, der ahnen ließ, daß diese Armen nicht in freier Willensbestimmung handelten. Es waren Automaten, Maschinen, die, in Gang gesetzt, sich selbst überlassen worden waren, - der Geist mußte wo anders hausen! ... (196)

Sögunaðurinn er ekki undanskilinn en hann er sýndur sem vélraen viðarbrúða sem hefur ekki stjórn á sjálfum sér: „Ich marschierte gleich einer Holzpuppe, mechanisch eins – zwei – eins – zwei.“ (186) Öllum í ríkinu er stjórnað eins og brúðum, hvort sem það er Patera eða hinir bláeygðu - dularfullur þjóðflokkur sem býr í úthverfi Perle, sem eru að verki. Sæborgir Kubins sýna hvernig tæknin hefur áhrif á manninn og samfélagið og verður ekki útilokuð þrátt fyrir tilraunir Patera að halda framförum frá ríkinu, en tæknin gengur aftur í líkönum

¹⁴ Ronald Innerhofer, „Unreine“ Ursprünge: Phantastik und Science Fiction um die Jahrhundertwende“, bls. 229.

¹⁵ Roland Innerhofer, „Unreine“ Ursprünge: Phantastik und Science Fiction um die Jahrhundertwende“, bls. 237.

¹⁶ Þetta getur verið „lífvera sem er að nokkru leyti vélraen eða vél sem er að nokkru leyti lífræn“ sem og „vísað til gerviveru sem lítur út eins og manneskja og hefur líkamsstarfsemi sem er áþekk líkamsstarfsemi lífvera.“ (Úlfhildur Dagsdóttir, *Sæborgin: Stefnumót líkama og tækni í ævintýri og veruleika*, Reykjavík: Háskólaútgáfan, 2011, bls. 16, 28-29) Í víðari skilningi, eins og Úlfhildur hefur bent á með hliðsjón af skrifum Donnu Haraway, getur sæborgin verið „hverskyns gervivera, vélmenni, gervilíf eða jafnvel gervigreind, hvort sem um er að ræða samruna manneskju og vélar á beinan eða óbeinan hátt eða hreinan gerviskapnað.“ (Sama rit, bls. 16, 28-29). Þetta er mikilvægt að hafa í huga þegar saga sæborgarinnar er skoðuð, einkum hvernig hún er samofin goðsögnum og skáldskap.

þegnanna.¹⁷ Meginatriðið hér er stjórnleysi íbúanna yfir eigin líkama og vald annars yfir þeim.¹⁸ Hugmyndin um sæborgina birtist einnig undir lokin þegar gefið er til kynna að Patera sé ekkert nema vaxbrúða sem stjórnað sé af þeim bláeygðu, en verkið upplýsir aldrei hver er í raun og veru við stjórvölinn í Draumríkinu.¹⁹

Kraftarnir sem búa hér að baki koma ekki úr heimi ví sindanna en jafnvel þó sæborgin sé fyrst og fremst tengd við tækni þá hefur hún einnig sterk tengsl við dulspeki og yfirnáttúrulega krafta. Sem dæmi má nefna forvera á borð við góleminn og ókennilegar vélbrúður 18. aldar, en skapari vélbrúðanna var oftar en ekki settur í hlutverk nútíma seiðkarls.²⁰ Þessi tengsl er að finna í verki Kubins en stjórn Pateras yfir íbúum ríkisins, krafturinn sem gerir íbúana að sæborgum, er tilkomin vegna dulrænna afla. Þessa dularfullu krafta má þó einnig tengja við vísindi, stjórnun Patera fer fram í gegnum dáleiðslu eða mesmerisma, afrakstur samblöndunar vísinda og dulspeki.²¹ Sæborgin er hér tákn fyrir sameiningu dulspekilegra og vísindalegra krafta, tengsl á milli framfara, þróunar og dulspeki, eitthvað sem býr á mörkum hins mögulega. Dulspekin og nútímatæknin eiga það sameiginlegt að vera kraftar sem maðurinn, þrátt fyrir tilraunir sínar, hefur ekki fullan skilning eða stjórn á og veldur það óhug. Tæknin

¹⁷ Cowan bendir einnig á þetta og tekur sem dæmi hvernig tennurnar í eiginkonu sögumannsins glamra líkt og vélrænt þegar nær dregur dauða hennar: „Sie war ganz still bis auf ein shauerliches Zähneklapfern, --- wie eine kleine Maschine – ein unaufhörliches Geklapper – trocken – hart – und klar.“ (115)

¹⁸ Úlfhildur Dagsdóttir hefur bent á að sæborgin sé leið til að bæta sköpunina og búa til betri manneskju. Þessar hugmyndir eru oft kynjatengdar eins og sjá má; allt frá goðsögnini um Pygmalion til vélbrúðunnar Olympiu í sögu E.T.A. Hoffmann „Der Sandmann“ og Hadalay í verki Augustes Villiers de l'Isle-Adam *L'Ève future*. Þetta má setja í samhengi við þróunarhugmyndir verksins og vekur upp þá spurningu hvað Patera ætti sér með þegna sína. Með tilurð sæborgarinnar tekur maðurinn að sér hlutverk skapara en þrátt fyrir það hefur hann aldrei fulla stjórn á henni og það er alltaf hætta á að hún sleppi undan valdi hans. Ógn sæborgarinnar felst fyrst og fremst í óttanum við sjálfstæði hennar og hvað það þýðir fyrir manninn en tilraun Patera til að stjórna Draumbúum endar með dauða og eyðingu Ríkisins (Úlfhildur Dagsdóttir, bls. 31-33)

¹⁹ Patera sést loks á meðal þegna sinna en Bell fleygir í hann steini með athyglisverðum afleiðingum: „Zertrümmert flog die Krone in den Staub. Der Kopf – ein Wachspuppenkopf – zerschellte wie eine Eierschale; die Augen waren mit Quecksilber gefüllte Glaskugeln, die Prunkkleider waren mit Stroh ausgestopft gewesen, - der Meister eine Mystifikation, nichts weiter!“ (227)

²⁰ Minsoo Kang, *The Sublime Dreams of the Living machines*, Cambridge og London: Harvard University Press, 2011, bls. 188.

²¹ Rannsóknir á verki Kubins út frá mesmerisma má meðal annars finna hjá; Hans Schumacher, Alfred Kubin. *Die andere Seite. –in Spiegel im dunklen Wort*, (1983), Peter Cersowsky, *Phantatischen Literatur im ersten vierteil des 20. Jahrhunderts*, (1983), Götz Müller, *Gegenwelten. Die Utopie in der deutschen Literatur*, (1989).

og framfarir nútímans hóta að taka yfir, svípta okkur einstaklingseðlinu og gera okkur að sæborgum. Hvaðan sem kraftar Patera eru upprunnir þá nær hann ekki að halda valdi sínu yfir íbúnum né halda tækninni utan við ríki sitt. Hraðar framfarir samfélagsins eiga það á hættu að renna út úr höndum þeirra sem sitja við stjórnvölinn og öðlast eigið líf og valda þessir möguleikar óhugnaði og ótta. Sæborgin er táknað fyrir getu tækninnar til að taka yfir, sem og óttann við að maðurinn verði ekkert meira en vélbrúða í veröld framfaranna.

Verk Kubins hefur verið talið til lykiltexta þýska dekadensins.²² Dekadens þýðir hnignun eða hrörnun, en orðið á sér langa sögu innan menningarinnar.²³ Í fagurfræðilegri umræðu spannar hugtakið dekadens tímabilið frá síðari hluta 19. aldar fram á fyrstu áratugi 20. aldar. Hér verður að hafa í huga að dekadens er ekki eingöngu heiti yfir listastefnu heldur er hugtakið menningarlega og þjóðfélagslega bundið. Dekadens er í raun afurð þjóðfélags eða menningar sem litið er svo á að sé á hnignunarskeiði og ber með sér hugmynd um hnignun, úrkynjun og sjúkleika. Tilurð dekadens 19. aldar kemur úr gyðingkristilegum hugmyndaheimi og felur í sér trú á syndafall mannsins, hnignun hans og yfirvofandi heimsrof. Dekadens er þannig samofinn trúnni á línulegan framgang tímans, hugmyndinni um hnignun sem kemur á undan heimsrofi, en því nær sem við erum endalokunum, því meiri hnignun er að finna í samféluginu.²⁴ Heimsrofasýn er meginþema í verki Kubins og þar sjáum við bersýnilega hnignunina sem fer þar á undan. Dekadens Kubins kemur fyrst og fremst fram sem hnignunarfrásögn er lýkur í goðsögulegu heimsrofi og eyðileggingu Draumríkisins.

²² Andreas Geyer, „„vielleicht bin ich Schriftsteller...“: Alfred Kubin als Literat“, *Alfred Kubin*, ritstj. Annegret Hoberg, München: Prestel Verlag, 2008, bls. 68-93, hér bls. 78.

²³ Matei Calinescu segir orðið fyrst hafa verið notað á miðoldum en þó sé hugmyndin um dekadens mun eldri og hafi sjálfsagt alltaf fylgt manninum. Hugmyndin um eyðileggingu tímans og forlög hnignunar er jafnframt nátengd allri goðsögulegri og trúarlegri hugsun (Matei Calinescu, *Faces of Modernity: Avant Garde, Decadence, Kitch*, London: Indiana University Press, 1977, bls 151)

²⁴ Taka verður fram að endalok og hnignun bera þó ávallt með sér hugmyndina um endurreisn og birtist það einnig í dekadensinum. Hér sést tengingin við heimsrofahugmyndir í kristinni menningu þar sem trúin á endalok felur einnig í sér trú á endurlausn. Listamenn tímabilsins sáu þetta frá ólíkum hliðum, á meðan sumir fögnum hnignun mannsins voru aðrir sem trúðu á uppbyggingu í kjölfar menningarlegs hrüns og sáu endalokin fyrir sér sem hvörf, tækifæri til að endurlífga menninguna.

Dekadens felur einnig í sér hugmyndina um gullöld fortíðar, en hún er notuð til þess að gagnrýna hnignun samtímans.²⁵ Í tilviki Kubins sjáum við þessa útópiú fortíðarinnar birtast í andúð Pateras á framförum og tilraun hans með Draumríkið. Hér verður að hafa í huga hið flókna díalektíska samband framfara og dekadens en þau gefa hvort annað til kynna.²⁶ Á þessum tíma verður til hugmyndin um framþróun sem óvin lífsins en með tilkomu náins sambands framfara við vísindi og tækni verða framfarir ólífrænar.²⁷ Þetta gerir það að verkum að tæknipróun má auðveldlega tengja við dekadens. Calinescu tekur fram að ekki sé verið að neita tilvist framþróunnar heldur upplifir fólk hana, eða öllu heldur afleiðingar hennar, sem firringu og tilfinningu missis.²⁸ Þessi tengsl koma fram í verki Kubins þar sem íbúar Draumríkisins eru fólk sem vill flýja framþróun og tæknivæðingu nútímans, vill skipta út firringu nútímalífsins fyrir annars konar tilvist. Þrátt fyrir það er ekki hægt að sleppa undan framförum og tækni eins og komið hefur verið inn á. Dekadensinn sjálfur gefur það til kynna en fagurfræði hans og menningargagnrýni er viðbragð við framförum og um leið óaðskiljanlegur hluti þeirra.

Samband framfara og dekadens skipar stóran sess í verki Kubins en þetta samband kemur einnig fram í hugmyndinni um sjúkleika. Sjúkleiki birtist á ýmsan hátt í Draumríkinu; flogaveiki Patera, veikindi og dauðastríð konu sögumannsins, auk þess sem íbúar Draumríkisins eiga flestallir sameiginlegt að vera sjúkir á einn eða annan hátt, hvort sem það er hystería, taugaveiklun eða annar sjúkleiki. Goncourt-bræður töluðu um „nútímalega melankólíu“ sem væri tilkomin vegna framfara og nefndu hana „sjúkdóm aldarinnar“.²⁹ Draumbúar eru slíkir sjúklingar en það má sjá hina taugaveikluðu íbúa Draumríkisins sem afleiðingu framfara. Allir flúðu þeir nútímasamfélagið sem var orsök veikinda þeirra en í Draumríkinu biðu þeirra enn verri hörmungar. Sjúkleiki er ráðandi þema í dekadens en samkvæmt Barböru Spackman þá hafnar dekadens hugmyndinni um eðlilegt ástand: „There is only Decadent, only sickness, and only

²⁵ Matei Calinescu, *Faces of Modernity: Avant Garde, Decadence, Kitch*, bls 151.

²⁶ Matei Calinescu, *Faces of Modernity: Avant Garde, Decadence, Kitch*, bls. 155.

²⁷ Matei Calinescu, *Faces of Modernity: Avant Garde, Decadence, Kitch*, bls. 156.

²⁸ Matei Calinescu, *Faces of Modernity: Avant Garde, Decadence, Kitch*, bls. 156.

²⁹ Matei Calinescu, *Faces of Modernity: Avant Garde, Decadence, Kitch*, bls. 167-8.

those who welcome it can represent “progress”.³⁰ Hér er aftur komin fram áherslan á þverstæðukennt samband dekadens og framfara og ólíkar hugmyndir um hvað teljist til framfara. Sjúkleikinn plagaði þó ekki eingöngu borgarana heldur jafnframt samfélagið og menninguna. Fólk var þó ekki alltaf sammála sjúkdómsgreiningunni og á meðan sumir töldu efnishyggju vera rótina nefndu aðrir menningarlega úrkynjun, jafnaðarstefnu eða einstaklingshyggju sem rót meinsins.³¹

Kubin hefur einnig verið settur á blað með symbólistum. Symbólismi sem skáldskaparfræðilegt hugtak er jafnan tengt við ljóðlist og felur í sér áherslu á tungumálið.³² Patrick McGuinness bendir á að symbólisminn sé fyrst og fremst ákveðið sjónarmið á lestar og túlkun fremur en reglur um hvernig skyldi skapa.³³ Dekadens og symbólismi eru slagorð sem listamenn tímabilsins notuðu á ólíkan hátt og í mismunandi samhengi. Þó eru skáld og listamenn sem falla undir hvor tveggja, rétt eins og Kubin. Stefnurnar útiloka ekki hvor aðra en meginmunurinn er falinn í því að dekadens er fyrst og fremst notað í samhengi menningar- og þjóðfélagsgagnrýni á meðan symbólisminn lýsir fagurfræði og skáldskaparfræði hinna nýju verka. Höfundar dekadensins hafa því oft verið álitnir pólitískt róttækari og félagslega skuldbundnari en symbólistarnir.³⁴ Dekadens er gagnrýni á borgaralegan nútíma, með trú hans á framfarir og upphafningu borgaralegra gilda og þæginda. Hinir dekadent listamenn sáu þetta sem tilraun til að fela hina andlegu firringu og svíptingu á mannlegum eiginleikum en til að mótmæla þróuðu þeir með sér sína eigin firringu, bæði fagurfræðilega og siðferðislega.³⁵

Hugtökin „symbólismi“ og „dekadens“ eru notuð af listamönnum og skáldum um aldamótin 1900 en bera þó bæði með sér ákveðin vandkvæði. Fyrstu

³⁰ Hér vitnar hún í orð Anatole Bajus sem segir þá sem eru dekadent vera nálægt fullkomnum. Barbara Spackman, *Decadent Genealogies: The Rhetoric of Sickness from Baudelaire to D'Annunzio*, Ithaca og London: Cornell University Press, 1989, bls. 5

³¹ Corinna Treitel, *A Science for the Soul: Occultism and the Genesis of the German Modern*, Baltimore og London: The Johns Hopkins University Press, 2004, bls. 18. Hér ræðir Treitel um Pýskaland en greininguna má auðveldlega fella að öðrum Evrópulöndum.

³² Symbólismi sem stefna er þó ekki einangraður við bókmenntir en hann er einnig að finna í myndlist, tónlist og leiklist.

³³ Patrick McGuinness, „Introduction“, *Symbolism, decadence and the fin de siècle: French and European Perspectives*, Exeter: University of Exeter Press, 2000, Bls. 1-15, hér bls. 1.

³⁴ Patrick McGuinness, „Introduction“, bls. 8.

³⁵ Matei Calinescu, *Faces of Modernity: Avant Garde, Decadence, Kitch*, bls. 162.

sagnfræðingarnir sem tóku fyrir franska symbólimann kvörtuðu yfir heitinu og sögðu það rangnefni en hreyfingin hafði lítið með skilgreininguna „að tákna“ eða „vera táknuð af“ að gera.³⁶ Dekadens er jafnvel flóknara hugtak, fullt af mótsögnum. Í samfélagslegu og sögulegu samhengi er hugtakið bundið við hnignun en í bókmenntum og listum er það mun óræðara.³⁷ Líkt og McGuinness bendir á þá hafa kenningar um dekadens verið efni deilna og rökræðna löngu fyrir aldahvörfin.³⁸ Sem fagurfræðilegt hugtak hefur dekadensinn ávallt verið umdeildur í listheiminum og hlotið harða gagnrýni allt frá byrjun.³⁹ Síðari tíma fræði nota hugtökin til greiningar sem kallast á við fyrrnefnda aðgreiningu, en þá er dekadens notaður þegar fjallað er um þjóðfélag og menningu en symbólimi á þá betur við um fagurfræðilega áherslu. Hafa verður í huga að þó að hugtökin skarist víða þá vinna þau einnig með mismunandi verk.

Þrátt fyrir að dekadens og symbólimi séu ekki talin vera upprunaleg í þýskum bókmenntum voru fáir þýskir höfundar sem komust ekki í samband við hvort tveggja, eins og Robert Vilain hefur bent á. Vilain segir að fyrir höfunda í Þýskalandi og Austurríki hafi dekadens verið séð sem tímabil sem sumir höfundar gengu í gegnum eða pytti sem minni háttar spámenn féllu í, en þeir þýsku höfundar sem tóku dekadensinu heilshugar, þ.a.m. Kurt Martens, Peter Hille, Arthur Holitscher, Hanns Heinz Ewers, Heinrich Lilienfein, Felix Dörmann og Paul Leppin, eru nú að mestu gleymdir eða vanræktir.⁴⁰ Þó má finna stærri höfunda sem tengdust dekadensinum og má þá nefna Hugo von Hofmannstahl en eitt helsta innlegg hans í umræðuna var *Brief des Lord Chandos an Francis Bacon*. Verkið fjallar um vandkvæði Chandos við að koma upplifunum sínum og

³⁶ Patrick McGuinness, „Introduction“, bls. 1.

³⁷ Patrick McGuinness, „Introduction“, bls. 3.

³⁸ Patrick McGuinness, „Introduction“, bls. 3.

³⁹ Í formála sínum að greinasafninu *Perennial Decay* fjalla Liz Constable, Matthew Potolsky og Dennis Denisoff um flókið samband dekadensins og gagnrýnenda hans, en gagnrýnendur eiga það til að einblína á þemu eins og gervileika, dauðadýrkun, óhugnað og óeðlilegt kynferði en það býr annað og meira að baki hugmyndum dekadensins sem oft er horft fram hjá. Eins og Constable, Potolsky og Denisoff sýna fram á, hafa rannsóknir seinstu ára sýnt fram á að höfundar dekadensins spyra alvarlegra spurninga um bókmentir, pólitík og sögu. (Liz Constable, Matthew Potolsky, Dennis Denisoff, „Introduction“, *Perennial Decay: On the Aesthetics and Politics of Decadence*, ritstj.:Liz Constable, Dennis Denisoff og Matthew Potolsky, Filadelfía: University of Pennsylvania Press, 1999, bls 1-32.)

⁴⁰ Robert Vilain, „Temporary Aesthetes: Decadence and Symbolism in Germany and Austria“, *Symbolism, decadence and the fin de siècle*, bls. 209-224, hér bls. 209.

hugsunum í orð, en hann segir að það tungumál sem hann gæti mögulega skrifað eða hugsað í, sé handan hefðbundinna mála og hann tali ekki stakt orð í því.⁴¹ Einn af helstu kennismiðum dekadens og symbólisma í hinum þýskumælandi heimi var þó Hermann Bahr. Bahr segir dekadent höfunda deila fjórum einkennum en fyrir það fyrsta er það hin svonefnda „list tauganna“; dekadent listamenn hafa ekki áhuga á hugsun eða tilfinningu heldur hugsa eingöngu um stemmningu (*Stimmung*).⁴² Auk þess taka þeir list og gervilleika framyfir náttúrulegan veruleika.⁴³ Bahr taldi þá einnig eiga sameiginlega ákafa löngun í hið dulræna, að ná að lýsa hinu ólysánlega.⁴⁴ Þeir eru gagnteknir af þránni eftir heild, óendaleika og einingu, vilja sameina fegurð og sannleika, list og vísindi.⁴⁵ Bahr telur symbólista og dekadent skáld deila óvenjulega miklu taiganæmi.⁴⁶ Bahr sagði enn fremur að það væri hætt við að áhersla symbólista á formlega fullkomnun leiddi af sér innantóm ljóð.⁴⁷ Fyrir Bahr er Hofmannstahl fullkomið dæmi um hið symbóliska skáld og nefnir hann sem dæmi ljóð hans; „Die Töchter der Gärtnerin“ og „Mein Garten“.

Expressjónismi er önnur stefna sem markar Kubin sem listamann. Hann var meðlimur *Neue Künstler Vereinigung* ásamt Vasilij Kandinskij, Alexei von Jawlensky, Gabriel Münter og Franz Marc.⁴⁸ Kandinskij sagði síðar skilið við félagið og stofnaði *Der Blaue Reiter* en Kubin var einn af meðstofnendum hópsins og birti teikningar í almanaki þeirra. Expressjónisma er erfitt að skilgreina sem hugtak en það er á vissan hátt regnhlífarhugtak yfir ólíka strauma innan listalífsins í Þýskalandi á fyrstu áratugum 20. aldar.⁴⁹ Hugtakið var fyrst notað á hinu þýskumælandi svæði í formála að sýningarskrá í Berlín 1911 til að merkja verk ungs, fransk listmálara, en eftir það var hugtakið fljótt tekið í notkun hjá

⁴¹ Hugo von Hofmannsthal, *The Lord Chandos Letter*, þýð. Russell Stockman, Marlboro: The Marlboro Press, 1986, bls. 32

⁴² Herman Bahr, „Die Décadence“, *Kritische Schriften IV Studien zur Kritik der Moderne*, VDG Weimar, 2006, bls. 25.

⁴³ Herman Bahr, „Die Décadence“, bls. 27.

⁴⁴ Herman Bahr, „Die Décadence“, bls. 29.

⁴⁵ Herman Bahr, „Die Décadence“, bls. 29.

⁴⁶ Robert Vilain, „Temporary Aesthetes: Decadence and Symbolism in Germany and Austria“, bls. 219.

⁴⁷ Herman Bahr, „Symbolisten“, bls. 34.

⁴⁸ Richard Stratton, „Preface“, *Concerning the Spiritual in Art*, New York: Dover, 1977, bls. vii.

⁴⁹ Benedikt Hjartarson, „Inngangur“, *Evrópska Framúrstefnan: Yfirlýsingar*, Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, bls. 249-258, hér bls. 249.

gagnrýnendum, fræðimönnum og listamönnunum sjálfum.⁵⁰ Hans-Georg Kemper og Silvio Vietta taka fram að þrátt fyrir sundurleitni stefnunnar sé hægt að nefna tvær grunntilhneicingar sem einkenni hana: menningar- og þjóðfélagsgagnrýni og messíániska boðunarstefnu. ⁵¹ Vietta notar hugtakið „sjálfsklofnun“ (*Ichdissoziation*) um menningargagnrýni expressjónismans og deilu hans við nútímann en hann segir tímabilið einkennast af díalektík sjálfsklofnunar en um leið endurnýjunar mannkynsins; upplifun firringar og ákall eftir umbreytingu mansins.⁵² Gagnrýni á hið borgaralega þjóðfélag og menningu þess er því miðlægt þema og þessi menningargagnrýni birtist meðal annars í áherslu á sjúkdómsgreiningu þjóðfélags og menningar. Þetta má meðal annars sjá á greiningu Georg Heym á „meinsemð“ sem birtist í texta hans „Die Fretze“; „Meinsemð okkar er að lifa við lok heimsdags, að kveldi sem varð svo kæfandi að ýldumökkurinn er orðinn allt að því óbærilegur.“⁵³ Þetta kallast á við hnignunarhugmyndir og dekadens sem ádeilu á borgarann, og má hér jafnframt sjá þá heimsrofasýn sem mótar bæði dekadens og expressjónisma. Greinilegt er að Kubin vinnur með þemu og hugmyndir sem einkenna báðar stefnurnar, einkum þegar kemur að þjóðfélags- og menningargagnrýni.

Sýn expressjónista á samtímann eikenndist af aðdáun en um leið ótta við „ókennilega tækniveröld nútímans“⁵⁴ sem vel má bera saman við flókið samband framfara og dekadens en blendnar tilfinningar til tækni og framþróunar fylgja báðum stefnum. Þrátt fyrir gagnrýni á menningu og þjóðfélag þá trúði expressjónisminn einnig á endurnýjun, kraft listarinnar til að breyta manninum, og að verkefni expressjónismans væri grundvallarbreyting mansins fyrir tilstilli listarinnar.⁵⁵ Slíkar hugmyndir voru heldur ekki fjarri dekadensinum en að

⁵⁰ Í bókmenntalegu samhengi var hugtakið fyrst notað af Kurt Hiller í Júlí 1911 en þó liðu nokkur ár áður en sú hefð komst á að nota orðið innan bókmenntaheimsins. (Silvio Vietta, Hans-Georg Kemper, *Expressionismus*, München: Wilhelm Fink Verlag, 1997, bls. 13)

⁵¹ Silvio Vietta, Hans-Georg Kemper, *Expressionismus*, bls. 14.

⁵² Silvio Vietta, Hans-Georg Kemper, *Expressionismus*, bls. 22.

⁵³ Benedikt Hjartarson, „Inngangur“, bls. 284. Georg Heym, sama rit, bls. 261.

⁵⁴ Benedikt Hjartarson, „Inngangur“, bls. 252.

⁵⁵ Silvio Vietta, Hans-Georg Kemper, *Expressionismus*, bls. 30. Hér spilar einnig inn í hugmyndin um hinn nýja mann (*der neue Mensch*). Sköpun hins nýja manns er gömul hugmynd sem varð að þráhyggju á 20. öldinni, en hinn nýi maður varð að innantómum frasa sem átti að uppfylla allskyns ólíkar þrár og drauma. Sem fyrirmund birtist hann hjá ólkum hópum, en hinn nýi maður gat bæði verið hinn virki vinnumaður eða hinn andlega þenkjandi maður sem hefur hlutið trúarlega vakningu. Hann gat einnig verið listrænn; bæði sem drífandi, kraftmikill, fullkomlega

heimsrofi loknu er ávallt von á nýju upphafi. Það eru þessar hugmyndir um manninn og menningu hans sem skipta hér meginmáli. Horft er til getu mannsins til þróunar og hins flókna sambands hans við þjóðfélag og menningu, sem lýsir sér meðal annars í margbrotnu viðhorfi hans til framfara. Eitt af viðbrögðunum við hinni nýju veröld hraðrar framþróunar og firringar var endurreisn dulspekkinnar á 19. öld. Dulspekin kom fram sem andsvar við efnis- og rökhyggju tímabilsins og varð að „spyrjandi gagn-bekkingu“ (*speculative counter-knowledge*) sem var beint gegn þeirri nútímaþekkingu sem grundvallast á rökvísi, sönnun byggðri á reynslu, notagildi og skilvirkni.⁵⁶ Þetta sést vel á margslungnu sambandi dulspeki við vísindi sem er til umræðu hér í framhaldinu. Dulspekin birtist þar að auki á margvíslegan hátt í menningunni og var miðlæg í fagurfræðilegum kenningum symbólismans, auk þess að vera áhrifavaldur í dekadens og expressjónisma.

1.2 Kubin og dulspeki í Þýskalandi

Á árum sínum í München komst Kubin í kynni við listamenn og rithöfunda á borð við Vasilij Kandinskij, Ludwig Klages, Stefan George, Alfred Schuler og Karl Wolfskehl sem allir höfðu tengingar við og fengu innblástur frá dulspeki. Um aldamótin var München ekki eingöngu staður lista og menningar heldur einnig miðpunktur spíritisma og dulspeki á hinu þýskumælandi svæði.⁵⁷ Stefan George, Ludwig Klages, Alfred Schuler og Karl Wolfskehl tilheyrðu allir hinum svonefnda *Kosmikerkreis*.⁵⁸ Stefan George er þekktastur þeirra félaga, en auk þess að vera mikilsmetið ljóðskáld gaf hann út tímaritið *Blätter für die Kunst*. Hann var einnig

starfandi vél-maður (*Maschinenmensch*) ítolsku fútúristanna eða maður sem náttúruleg eða andleg verund sem hefur brotist undan hulstri viðtekina samfélagslegra hefða. (Thomas Anz, *Literatur des Expressionismus*, Stuttgart: J.B. Metzler, 2010, bls. 45) Eins og sjá má gat þessi nýi maður brugðið sér í allra kvíkinda líki til að uppfylla ólíkar þarfir og má auðveldlega tengja við andlega umbreytingu og þróunarhugmyndir.

⁵⁶ Andreas B. Kilcher, „Seven Epistemological Theses on Esotericism: Upon the Occasion of the 10th Anniversary of the Amsterdam Chair“, *Hermes in the Academy: Ten Years Study of Western Esotericism at the University of Amsterdam*, ritstj. Wouter J. Hanegraaff, Joyce Pijnenburg, Amsterdam: Amsterdam University Press: 2009, bls. 143-148, hér bls. 148.

⁵⁷ Priska Pytlík, *Spiritismus und ästhetische Moderne. Berlin und München um 1900: Dokumente und Kommentare*, Tübingen og Basel: A. Francke Verlag, 2006, bls. 251.

⁵⁸ Einnig nefndur *Schwabinger Kreis*. Kubin komst í kynni við *Kosmikerkreis* í gegnum félaga sinn, rithöfundinn Oscar A.H. Schmitz, en verk hans *Haschisch* hafði mikil áhrif á hann. Síðar giftist hann systur hans, Hedwig Gründel, en hann kynntist henni í boði hjá Wolfskehl. (Annegret Hoberg (ritstj.), *Alfred Kubin*, München: Prestel Verlag, 2008, bls. 218-219).

miðpunktur síns eigin hóps, *George-Kreis*, sem samanstóð meðal annarra af Friedrich Gundolf, Friedrich Wolters, Robert Boehringer og Henry von Heiseler. George skildi við *Kosmikerkreis* um 1904 en hann var ósáttur við gyðingahatur Schulers og Klages.⁵⁹

Þrátt fyrir að *Kosmikerkreis* fylgdu ekki einni ákveðinni heimssýn var heitið á vissan hátt stefnumótandi: „Hier sollten kosmische Kräfte und Funken Gestalt annehmen, die Erde berühren und befruchten“.⁶⁰ Þeir leituðu þó oft í sömu áhrifavalda en Schuler, Klages og Wolfskehl sóttu allir fyrirlestra hjá mannfræðingnum Johann Jakob Bachofen sem hafði mikil áhrif á hugmyndir þeirra. Bachofen er þekktur fyrir kenningar sínar um upprunalegt ástand mannsins í móðurmiðuðu samfélagi sem einkenndist af kynferðislegu frelsi.⁶¹ Meðlimir *Kosmikerkreis* áttu það auk þess allir sameiginlegt að vinna með dulspekileg þemu þó þeir nálguðust oft efnið úr ólíkum áttum. Schuler, sem var miðpunktur hópsins, sótti í kristna gnóstík, dulspekiskrif úr hefð frímúrara, Rósarkrossinn og guðspeki.⁶² Hann setti saman kosmíska heimsmynd, sem byggðist á dásömun forsögulegs ástands en hann trúði staðfastlega á endurkomu þessarar forsögulegu sælu í formi *Lichtreichs*.⁶³ Í ljóðum Georges mátti aftur á móti finna áhrif frá Rósarkrossinum og gralgoðsögnum.⁶⁴ Eftir að George skildi við *Kosmikerkreis* hefur verið talað um að hann hafi færst frá göldrum til spámennsku.⁶⁵

⁵⁹ James Webb, *The Occult Establishment*, Chicago og La Salle: Open Court, 1976, bls. 50.

⁶⁰ Reinhard Falter, *Ludwig Klages: Lebensphilosophie als Zivilisationskritik*, München: Telesma, 2003, bls. 21.

⁶¹ James Webb, *The Occult Establishment*, bls. 49.

⁶² Stefans Breuer, *Ästhetischer Fundamentalismus. Stefan George und der deutsche Antimodernismus*, Primus Verlag, 1996, bls. 97.

⁶³ Stefans Breuer, *Ästhetischer Fundamentalismus. Stefan George und der deutsche Antimodernismus*, bls. 97-8. Þeir sem höfðu kraftinn til að leiða okkur inn í ljósríkið voru svonefndir „Müttersöhne“ eða synir móðurinnar en þeir voru hluti af „Sonnenkinder“ sem voru afkomendur „Magna Mater“ (mikla móðir) og getin með sjálfsfrjóvgun. Öfugt við aðra menn höfðu þau ekki glatað áru sinni og tengslum við hinn guðlega neista (*Pneuma - andi*). Schuler taldi að börn og ungligar hefðu þennan neista í miklu mæli en hann glatist venjulega við uppvöxtinn, en „Sonnenkinder“ er undartekningin þar á. Vert er að taka fram að hann sá sjálfan sig ekki í þeirra hópi. (Sama rit, bls. 98)

⁶⁴ Veit Loers, Pia Witzmann, „Münchens okkultisches Netzwerk“, *Okkultismus und Avantgarde: Von Munch bis Mondrian 1900-1915*, Frankfurt, 1995, bls. 238-241, hér bls. 239.

⁶⁵ Stefans Breuer, *Ästhetischer Fundamentalismus. Stefan George und der deutsche Antimodernismus*, bls. 114.

Heimspekingurinn Klages er þekktur fyrir sína svokölluðu *lífheimspeki* eða *Lebensphilosophie* en megin tilgangur hans var að ýta undir lífsuppfyllingu og vernda gegn „eitruðum andardrætti siðmenningarinnar“ sem var mótuð af rökhyggju, kapítalisma og missi einstaklingseðlisins.⁶⁶ Áhersla Klages á líf og lífsgæði má auðveldlega tengja við lífhyggju aldamótanna en Klages og Wolfskehl söfnuðu báðir orfeus- og díónýssískum reynslum og stunduðu lífsdulspeki hins gagntekna sjáanda (*ekstatische visionäre*).⁶⁷ Klages fékkst þó við margt annað, en hann rannsakaði meðal annars ástand mannsins í gegnum rithandarfræði og stofnaði *Deutsche graphologische Gesellschaft* ásamt Hans Busse og Georg Meyer árið 1896.⁶⁸ Hópurinn vildi rannsaka fræðin á vísindalegan hátt og brjóta upp hið neikvæða samband á milli dulspeki og rithandarfræði.⁶⁹ Þessi tilraun til að gera dulspekileg vísindi hlutlaus er eingöngu eitt dæmi af mörgum um samband vísinda og dulspeki. Það sem skiptir máli hér fyrir tenginguna við Kubin og dulspekihefðina er að sjá úr hversu ólíkum áttum og hversu margvísleg þessi áhrif voru. Sem hópur eru *Kosmikerkreis* góður þverskurður af hinum ólíku tengslum dulspeki og menningar, en áhrif dulspekinnar var þó ekki takmörkuð við listalífið.

Linda D. Henderson fjallar um hvernig dulspekin tók upp margar hugmyndir úr heimi vísindanna en efni á borð við eter, röntgen, fjórða víddin og rafmagn voru viðfangsefni bæði vísindamanna og dulspekinga.⁷⁰ Henderson tekur fram að það voru ekki alltaf skýr skil á þar milli og nefnir til sögunnar þekkta vísindamenn á borð við efnafraeðinginn Sir William Crookes og eðlisfraeðinginn Sir Oliver Lodge sem rannsökuðu spíritisma.⁷¹ Vísindalegar tilraunir á hinu yfirnáttúrulega tíðkuðust einnig í München. Árið 1886 var *Münchener psychologische Gesellschaft* stofnað, en það var byggt upp að hætti *Society for Psychical Research* (SPR) sem

⁶⁶ Reinhard Falter, *Ludwig Klages: Lebensphilosophie als Zivilisationskritik*, bls. 37.

⁶⁷ Veit Loers, Pia Witzmann, „Münchens okkultisches Netzwerk“, bls. 239.

⁶⁸ Corinna Treitel, *A Science for the Soul: Occultism and the Genesis of the German Modern*, bls. 137-8.

⁶⁹ Corinna Treitel, *A Science for the Soul: Occultism and the Genesis of the German Modern*, bls. 138.

⁷⁰ Linda Henderson, „Die moderne Kunst und das Unsichtbare“, *Okkultismus und Avantgarde: Von Munch bis Mondrian 1900-1915*, Frankfurt, 1995, bls. 13-31.

⁷¹ Linda Henderson, „Die modern Kunst und das Unsichtbare“, bls. 13-14.

hafði verið stofnsett í London fjórum árum áður.⁷² Félagið gaf út stefnuvirlýsing sína í dulspekitímaritinu *Sphinx* en þar kemur meðal annars fram trú þeirra á mikilvægi miðla, en meðlimirnir töldu þá geta sannað sjálfstæði sálarinnar frá lífverunni.⁷³ Félagið taldi sig einnig geta staðfest sannindi um mannshugann sem myndu umbreyta heimspeki, sögu, list og menningu, en þessi sannindi yrðu fengin með vísindalegum aðferðum.⁷⁴

Læknirinn Albert von Schrenck-Notzing var einn af stofnfélögum *Münchener psychologische Gesellschaft* en hann stundaði meðal annars rannsóknir á miðlum. Annar stofnfélagi var Carl du Prel en hann yfиргaf seinna félagið sökum þess að hann og Schrenck-Notzing höfðu ólíka sýn á sálfræði og hlutverk dulspeki innan hennar, sem klauf að lokum félagsskapinn.⁷⁵ Du Prel stofnaði þá *Gesellschaft für Experimentalpsychologie* (1889) en félagið var síðar endurnefnt *Gesellschaft für wissenschaftliche Psychologie*. Aðrir meðlimir voru guðspekingurinn Wilhelm Hübbe-Schleiden, heimspekingurinn og sálfræðingurinn Max Dessoir, sem bjó til hugtakið dularsálfræði (*Parapsychologie*), en félagið innihélt einnig listamenn á borð við Albert von Keller og Gabriel von Max.⁷⁶ Vegna tilrauna sumra meðlima, þ.á m. Schrenck-Notzing og Dessoir, í dáleiðslu og sálfræði, varð félagið miklvæg miðstöð andlegra rannsókna og alþjóðlegrar sálfræði.⁷⁷ Félagið er einnig gott dæmi um hvernig samblöndun vísinda og dulspeki átti sér víðara menningarlegt gildi en félagið miðaði að allsherjar menningarlegri umbreytingu.⁷⁸

Kubin var aldrei bendlaður við ákveðna dulspekihreyfingu en vitað var um áhuga hans á dulspeki og má nefna bréf Kubins til Fritz von Herzmanovsky-Orlando

⁷² Meðal meðlima í SPR má nefna Edmund Gurney, Frederic William Henry Myers, William Fletcher Barrett, Henry Sidgwick og Edmund Dawson Rogers.

⁷³ Corinna Treitel, *A Science for the Soul: Occultism and the Genesis of the German Modern*, bls. 40.

⁷⁴ Corinna Treitel, *A Science for the Soul: Occultism and the Genesis of the German Modern*, bls. 40.

⁷⁵ Corinna Treitel, *A Science for the Soul: Occultism and the Genesis of the German Modern*, bls. 40.

⁷⁶ Andreas Sommer, „From Astronomy to Transcendental Darwinism: Carl du Prel (1839-1899)“, *Journal of Scientific Exploration*, vol. 23, nr. 1, 2009, bls. 59-68, hér bls. 60.

⁷⁷ Andreas Sommer, „Tackling Taboos—From Psychopathia Sexualis to the Materialisation of Dreams: Albert von Schrenck-Notzing (1862-1929)“, *Journal of Scientific Exploration*, Vol. 23, No. 3, 2009, bls. 299-322, hér bls. 301.

⁷⁸ Jafnframt má nefna að þeir létu sig einnig listina varða. Auk þess að hafa listamenn á meðal félagsmanna þá var listina einnig að finna í kenningum þeirra en þeir héldu því fram að miðlar væru hin fullkomnu módel fyrir listamenn. (Corinna Treitel, *A Science for the Soul: Occultism and the Genesis of the German Modern*, bls. 40)

sem dæmi.⁷⁹ Verk hans og list sýna auk þess dulspekileg þemu sem gefa til kynna að hann hafi verið upplýstur um efnið, sama hver afstaða hans eða þátttaka var. Hér ber þó að taka fram að orðræða dulspekinnar birtist í verki Kubins hvort sem hann vinnur meðvitað með arfleifð hennar eða ekki. Mikilvægt er að skoða hér samband dulspeki við þekkingu en eins og Andreas B. Kilcher bendir á þá er ekki hægt að skilgreina dulspeki á hlutlausán hátt, heldur er hún flæðandi afurð samræðna og túlkana.⁸⁰ Kilcher leggur áherslu á að skilja verði dulspeki: „not theoretically as a static and singular phenomenon, but practically, as a dynamic and collective construction and interpretation. In other words: as the product of specific cultures of knowledge.“⁸¹ Dulspeki má þannig skilja sem þekkingarfræðilegt fyrirbrigði og því er hægt að lýsa henni út frá sjónarhorni sögunnar, félagsfræðinnar og vísindakenninga en dulspeki er leidd áfram af mikilli bjartsýni og úníversalisma þegar kemur að þekkingu.⁸² Hafa ber í huga að þekking dulspekinnar stendur ekki í andstæðu við, heldur í díalektísku sambandi við aðra þekkingu.⁸³ Áhrif dulspekinnar koma því úr mörgum áttum, eru samofin menningunni. Þetta sést vel í verki Kubins en *Die andere Seite* sameinar þrjú helstu svið dulspekinnar um aldamótin; 1) guðspeki, 2) hugmyndir um vitundina og tengsl við listsköpun; 3) samband vísinda og dulspeki. Hér að neðan verður vikið að öllum þessum atriðum en einkum verða þó tekin fyrir áhrif guðspekinnar og hvernig hið margþætta samband vísinda og dulspeki birtist í kenningum Guðspekifélagsins.

1.3 Guðspeki

Guðspekifélagið var ein af stærstu dulspekihreyfingum tímabilsins og innblástur fyrir fjölmarga rithöfunda og listamenn á borð við Vasilji Kandinskij, Piet

⁷⁹ Gerhards, Claudia, *Apokalypse und Moderne: Alfred Kubins Die andere Seite und Ernst Jüngers Frühwerk*, Würzburg: Königshausen und Neumann, 1999, bls. 61.

⁸⁰ Andreas B. Kilcher, „Seven Epistemological Theses on Esotericism: Upon the Occasion of the 10th Anniversary of the Amsterdam Chair“, *Hermes in the Academy: Ten Years Study of Western Esotericism at the University of Amsterdam*, ritstj. Wouter J. Hanegraaff, Joyce Pijnenburg, Amsterdam: Amsterdam University Press: 2009, bls. 143-148, hér bls. 143.

⁸¹ Andreas B. Kilcher, „Seven Epistemological Theses on Esotericism: Upon the Occasion of the 10th Anniversary of the Amsterdam Chair“, bls. 144

⁸² Andreas B. Kilcher, „Seven Epistemological Theses on Esotericism: Upon the Occasion of the 10th Anniversary of the Amsterdam Chair“, bls. 143.

⁸³ Andreas B. Kilcher, „Seven Epistemological Theses on Esotericism: Upon the Occasion of the 10th Anniversary of the Amsterdam Chair“, bls. 146.

Mondrian og František Kupka.⁸⁴ Orðið guðspeki (*theos* – Guð, *Sophia* – viska) þýðir viska sem hefur að gera með guð eða hið heilaga og ber með sér þá ályktun að slíka visku geti sál mannsins nálgast með beinni innsýn í yfirskilvitlegan veruleika.⁸⁵ Guðspekifélagið var stofnað árið 1875⁸⁶ af Helenu P. Blavatskij, Colonel Henry Steel Olcott og W.Q. Judge, en á meðal annarra mikilvægra félaga má nefna Annie Besant, Alice Ann Bailey, Katherine Tingley, Rudolf Steiner og Charles Webster Leadbeater.⁸⁷ Markmið Guðspekifélagsins var þríþætt; 1) að mynda bræðralag mannkyns, án mismunar byggðum á kynþætti, kyni, trú eða stétt; 2) rannsókn fornra og nútímalegra trúarbragða, heimspeki og vísinda; 3) könnun óútskýrðra lögmála náttúrunnar og þeirra duldu andlegu krafta sem búa innra með manninum.⁸⁸

Blavatskij var helsti kenningasmíður félagsins en í *The Secret Doctrine* (1888) setur hún fram þrjár kennisetningar. Fyrir það fyrsta lýsir hún yfir tilvist lögmálsins: „An Omnipresent, Eternal, Boundless, and Immutable PRINCIPLE on which all speculation is impossible, since it trancends the power of human conception.“⁸⁹ Lögmálið er handan mannlegs skilnings og hugsunar en þetta er verund („Be-ness“) fremur en vera („Being“). Þessi verund er táknuð í verkinu sem óhlutbundið rými er táknað hreina huglægni og sem óhlutbundin hreyfing er

⁸⁴ Sjá meðal annars umfjöllun í *Occultism und Avant Garde: Von Munch bis Mondrian 1900-1915*, Frankfurt, 1995.

⁸⁵ Emily B. Sellon, Renée Weber, „Theosophy and The Theosophical Society“, *Modern Esoteric Spirituality*, ritstj. Antoine Faivre, Jacob Needleman, The Crossroad Publishing Company, 1995, bls. 311. Guðspeki innan vestrænnar dulspeki má skipta í two meginstrauma. Þann fyrri má nefna kristna guðspeki og á hann upptök sín í Þýskalandi á 16. öld en sá seinni tengist Guðspekiflaginu. Það eru viss líkindi á milli hreyfinganna, báðar skipa þær mikilvægan sess í vestrænni dulspeki og báðar segjast takast á við visku eða þekkingu á helgum hlutum, ekki frá guðfræðilegu sjónarhorni heldur gnóstísku. Ástæðan fyrir aðgreiningunni á þessum hreyfingum undir nafni guðspeki er sú, að þær leita ekki í sömu smiðju verka og hafa ólíkan stíl. Eldri straumurinn sækir helst til gyðing-kristilegra texta en Guðspekifélagið er alþjóðlegra og vinnur mikið með austræna þekkingu, auk þess sem starfsemi þess afmarkast við tímabilið frá og með síðari hluta 19. aldar. (Antoine Faivre, *Theosophy, Imagination, Tradition*, New York: State University of New York, 2000)

⁸⁶ Af þessum sökum líta margir trúarbragðafræðingar á árið 1875 sem upphaf vestrænnar nútímadulspeki. (Kocku von Stuckrad, *Western Esotericism: A Brief History of Secret Knowledge*, London: Equinox Publishing, 2005, bls. 122)

⁸⁷ Mörg þeirra áttu þó síðar eftir að fara sína eigin leið, Rudolf Steiner sleit tengsl sín við Guðspekifélagið 1913 og stofnaði Mannspekifélagið en Ann Bailey var rekin úr félagini og stofnaði þá Arcane-skólann.

⁸⁸ Nicholas Goodrick-Clarke, *The Western Esoteric Traditions*, New York: Oxford University Press, 2008, bls. 219.

⁸⁹ H.P. Blavatsky, *The Secret Doctrine I: Cosmogenesis*, California: Theosophical University Press, 1977, bls. 14.

stendur fyrir skilyrðislausa vitund.⁹⁰ Önnur kennisetningin er að eilífð alheimsins er í heild sinni endalaust og takmarkalaust svið.⁹¹ Þetta segir Blavatskij vera alheimslögmál reglubundinnar endurtekningar sem vísindin hafi sannreynt á öllum sviðum náttúrunnar. Þriðja kennisetningin víkur að stöðu okkar innan alheimsins og hljómar þannig: „The fundamental identity of all Souls with the Universal Over-Soul [...] and the obligatory pilgrimage for every Soul—a spark of the former—through the Cycle of Incarnation (or “Necessity”) in accordance with Cyclic and Karmic Law, during the whole term.“⁹² Þetta eru undirstöður heimsmynndarfræði og þróunarhugmynda Blavatskij.

Guðspekin barst víða en árið 1884 var fyrsta guðspekifélagið stofnað í Þýskalandi, *Theosophische Societät Germania*. Forseti þess var Wilhelm Hübbe-Schleiden. Félagið var leyst upp árið 1886 í kjölfar hneykslisins sem varð er Blavatskij var sökuð um svik.⁹³ Þrátt fyrir þetta bakslag héldu félagsmenn áfram að vinna að takmarki sínu, sem var endurbætur þýskrar menningar með aðferðum dulspeki.⁹⁴ Hübbe-Schleiden og fyrrum félagsmenn beindu nú kröftum sínum að hinu nýlega stofnsetta og dulspekimiðaða tímariti *Sphinx* sem var tileinkað menningarlegri endurnýjun. Eins og Corinne Treitel bendir á var guðspeki í Þýskalandi frá upphafi með sterkt tengsl við umbótastefnur og pólitík.⁹⁵ Meðal þeirra sem lögðu fram efni til ritsins má nefna Max Dessoir, Eduard von Hartmann, Carl du Prel og Karl Kiesewetter. Á seinasta áratug 19. aldar kom svo fram víðfeðm guðspekihreyfing í Þýskalandi sem má að mörgu leiti rekja til viðleitni Franz Hartmanns.⁹⁶

⁹⁰ H.P. Blavatsky, *The Secret Doctrine I: Cosmogenesis*, bls. 14.

⁹¹ H.P. Blavatsky, *The Secret Doctrine I: Cosmogenesis*, bls. 16.

⁹² H.P. Blavatsky, *The Secret Doctrine I: Cosmogenesis*, bls. 17.

⁹³ Hneykslið varð í kjölfar útgáfu Hodgson-skýrslunnar sem var niðurstaða rannsóknar Richards Hodgson fyrir hönd hins breska *Society for Physical Research*. (Corinne Treitel, *A Science for the Soul: Occultism and the Genesis of the German Modern*, bls. 293)

⁹⁴ Corinne Treitel, *A Science for the Soul: Occultism and the Genesis of the German Modern*, bls. 83.

⁹⁵ Corinne Treitel, *A Science for the Soul: Occultism and the Genesis of the German Modern*, bls. 84.

⁹⁶ Nicholas Goodrick-Clarke, *The Occult Roots of Nazism: Secret Aryan Cults and Their Influence on Nazi Ideology. The Ariosophists of Austria and Germany, 1890-1935*, New York: New York University Press, 2004, bls. 24. Hartmann stofnaði ásamt Alfredo Piota og greifynju Constance Wachtmeister, sem var nán í vinkona Blavatskij, guðspekilegt klaustur við Ascona og gaf út tímaritið *Lotusblüthen* sem innihélt meðal annars þýðingar á helgum indverskum textum og skrifum Blavatskij. (Sama rit, bls. 25)

Guðspekifélagið er mikilsráðandi hluti dulspekiilegrar orðræðu á seinni hluta 19. aldar og langt inn í 20. öldina og liggja margar ástæður þar að baki. Fyrir það fyrsta var nútíma dulspekihefðum safnað saman og þær settar í nýjar umbúðir í skrifum Blavatskij.⁹⁷ Guðspeki átti þannig ríkan þátt í endurreisn vestrænnar dulspeki á 19. öld en Blavatskij tók saman efni frá nýplatónisma, galdratrú endurreisnar, kabbala og frímúrurum, ásamt fornugypskum og grískum goðsögnum og trúarbrögðum, sem hún sameinaði í skrifum sínum samhliða austrænum kennisetningum úr búddisma og Advaita Vedanta.⁹⁸ Þetta ýtti undir hugmyndina um forna visku sem hefði borist frá forsögulegum tínum, en austrænum kennisetningum var safnað saman í rómantískri sýn á „Austrið“, þar sem hreinasta form „fornar visku“ átti að finnast á Indlandi og í Tíbet.⁹⁹ Sjálft höfuðverk Blavatskij, *The Secret Doctrine* (1888), á að vera útlegging hennar á hinu helga riti, *Dzyan*, sem meistarar hennar fólu henni í hendur og hefur að geyma kjarna allra trúarbragða.¹⁰⁰ Hinn heillandi persónuleiki Madame Blavatskij gerði það að verkum að skrif hennar voru útbreidd og viðurkennd sem opinberun en dulspekiskóli hennar varð einnig að fyrirmynd fyrir mörg önnur víglufélag og reglur í hefð Rósarkrossins og frímúrara.¹⁰¹

Vægi Guðspekifélagsins er einnig falið í samblöndun trúarlegrar og vísindalegrar hugsunar en eitt af markmiðum félagsins var að stunda samanburðarrannsóknir á trúarbrögðum, heimspeki og vísindum ásamt því að rannsaka hin óútskýrðu lögmál náttúrunnar. Eins og Alex Owen sýnir fram á þá er ekki erfitt að sjá aðráttarafl Guðspekifélagsins en „það reiddi fram röklega útskýringu á alheiminum og stöðu mannkyns innan þess, sem talaði til siðferðislegrar reglu og andlegrar þróunar um leið og það höfðaði til grundvallareiningar „sannra“ vísinda og trúar“.¹⁰² Guðspekifélagið hélt því fram að það væri vísindalega sinnað en hugmyndir þess um hinn efnislega heim virtust ekki svo fjarlægar hinum nýju

⁹⁷ Kocku von Stuckrad, *Western Esotericism: A Brief History of Secret Knowledge*, bls. 122.

⁹⁸ Nicholas Goodrick-Clarke, *The Western Esoteric Traditions*, bls. 212.

⁹⁹ Kocku von Stuckrad, *Western Esotericism: A Brief History of Secret Knowledge*, bls. 122.

¹⁰⁰ H.P. Blavatskij, *The Secret Doctrine I: Cosmogenesis*, bls. viii.

¹⁰¹ Kocku von Stuckrad, *Western Esotericism: A Brief History of Secret Knowledge*, bls. 122.

¹⁰² Alex Owen, *The Place of Enchantment: British Occultism and the Culture of the Modern*, Chicago: University of Chicago Press, 2007, bls. 34.

vísindalegum uppgötvunum tímbilsins.¹⁰³ Guðspekin setur dulspekilegar hugmyndir í vísindalegt samhengi, sem inniheldur allt frá þróun og jarðfræði til mannfræði og kynþáttahyggju.¹⁰⁴ Á þessum tíma þótti ekki svo fjarri lagi að ætla að vísindi og trú væru sættanleg og að Guðspekifélagið gæti hugsanlega komið því til leiðar.¹⁰⁵

Guðspekifélagið sá vísindalegar rannsóknir sem hluta af sínu sviði en hafnaði aftur á móti nútíma vísindum vegna efnishyggju og þröngsýni, og fyrir að afneita hinu andlega.¹⁰⁶ Félagar þess sáu sjálfa sig sem „vísindamenn“ sem fengjust við hið sanna verkefni vísindanna: nákvæma rannsókn á leyndardómum alheimsins.¹⁰⁷ Blavatskij segir sjálf að guðspeki sé ekki trúarbrögð heldur heilög þekking eða vísindi.¹⁰⁸ Hér er sífellt lögð áhersla á dulspeki sem bæði vísindi og þekkingu en ekki eitthvað sem trúað er á í blindni. Í heimsmyndafræði Blavatskij er heldur enginn persónulegur Guð, eingöngu lögmál. Hér má sjá sterk tengsl við vísindalegan þankagang sem og áherslu á sannleikann, en samkvæmt Blavatskij „eru engin trúarbrögð æðri sannleikanum“.¹⁰⁹ Guðspekifélagið er hér mikilvægur hlekkur í margslungnu sambandi dulspeki og vísinda en dulspeki er í senn vísindi og um leið gagnrýni á vísindi og efnishyggju tímabilsins. Hafa verður í huga, að eins og Owen vekur athygli á var skilningur vísindamanna og guðspekifélaga á vísindum og náttúrulögmálum ekki endilega sá sami.¹¹⁰ Vísindin eru hér ekki hinn æðsti sannleikur eða lokalausn en Blavatskij hélt því fram að: „hin fyrnda visku-trú alheimsins“ væri „eini hugsanlegi lykillinn að hinu algera í vísindum og trúfræði.“¹¹¹ Þessi visku-trú er trú framtíðarinnar.¹¹²

¹⁰³ Alex Owen, *The Place of Enchantment: British Occultism and the Culture of the Modern*, bls. 35.

¹⁰⁴ Nicholas Goodrick-Clarke, *The Western Esoteric Traditions*, bls. 225.

¹⁰⁵ Alex Owen, *The Place of Enchantment: British Occultism and the Culture of the Modern*, bls. 35.

¹⁰⁶ Alex Owen, *The Place of Enchantment: British Occultism and the Culture of the Modern*, bls. 36.

¹⁰⁷ Alex Owen, *The Place of Enchantment: British Occultism and the Culture of the Modern*, bls. 36.

¹⁰⁸ H.P. Blavatskij, *The Key to Theosophy (Abridged Edition)*, London: C.W. Daniel Company, 1938, bls. 9.

¹⁰⁹ H.P. Blavatskij, *The Key to Theosophy*, bls. 10.

¹¹⁰ Alex Owen, *The Place of Enchantment: British Occultism and the Culture of the Modern*, bls. 36.

¹¹¹ H.P. Blavatskij, *Isis Unveiled I: A Master Key to the Mysteries of Ancient and Modern Science and Theology*, New York: J.W. Bouton, 1892, bls. vii.

¹¹² Nicholas Goodrick-Clarke, *The Western Esoteric Traditions*, bls. 216.

2. Kynþáttahyggja og þróunarhugmyndir

2.1 Vísindaleg kynþáttahyggja

Kynþáttahyggja er ein mynd kynþáttafordóma en hún er sambræðingur hleypidóma og raunsæiskröfu vísindalegrar þekkingar.¹¹³ Þar fléttast saman bæði mannfræði og náttúruvísindi en um leið verða kynþáttakenningar til á mörkum vísinda og pólitíkur, en þær eru blendingar og undir sífelldum áhrifum frá báðum hliðum.¹¹⁴ Svonefnd vísindaleg kynþáttahyggja verður til á 19. öld, en einn af helstu áhrifavöldunum þar að baki er þróunarkenning Charles Darwins. Verk Darwins, *On the Origin of the Species* (1859), umbylti hugmyndum okkar um manninn, en þar hélt hann því fram að allar tegundir lífríkisins kæmu af sama stofni en hefðu þróast í mismunandi tegundir. Samkvæmt Darwin þróuðust tegundirnar tiltölulega samfellt þannig að engin stór stökk væru í þróuninni.¹¹⁵ Hann taldi einnig að erfðir gegndu mikilvægu hlutverki þrátt fyrir að hann hefði ekki kunnáttuna til gera vel grein fyrir því, en hann gerði þó ráð fyrir að eiginleikar einstaklingsins væru tilkomnir vegna erfða.¹¹⁶ Þróunin ræðst af svokölluðu náttúruvali sem felst í því að þeir sem hafa til að bera eiginleika sem henta best umhverfinu komast af, en þessi þróun á sér stað á löngum tíma.¹¹⁷ Taka verður fram að Darwin taldi ekki að þróunin hefði sér ákveðið markmið, hann trúði ekki á æðri tilgang þróunar, hvorki á áætlun Guðs né annars valds. Hann taldi að enginn vilji kæmi við sögu, hvort sem rætt væri um arfgenga eiginleika, náttúruval eða stökkbreytingar.¹¹⁸

Þróunarkenningin hafði víðtæk áhrif, ekki eingöngu í líffræði og vísindum heldur snerti hún allt sem viðkom menningu og lífi mansins. Kenning Darwins hefur meðal annars verið notuð í félagsfræðilegum tilgangi til að skýra samfélagið og kallast þá félagsdarwinismi, en upphafsmaður hans var Herbert Spencer. Spencer

¹¹³ Thomas Gondermann, *Evolution und Rasse: Theoretischer und institutioneller Wandel in der viktorianischen Anthropologie*, Bielfeld: transcript Verlag, 2007, bls. 9.

¹¹⁴ Thomas Gondermann, *Evolution und Rasse: Theoretischer und institutioneller Wandel in der viktorianischen Anthropologie*, bls. 10.

¹¹⁵ Þorsteinn Vilhjálmsson, „Snilld einlægninnar“, *Hugur*, 17, 2005, bls. 184-205, hér bls. 186.

¹¹⁶ Nils Gilje, Gunnar Skirbekk, *Heimspeksaga*, þýð. Stefán Hjörleifsson, Reykjavík: Háskólaútgáfan, 1999, bls. 540.

¹¹⁷ Nils Gilje, Gunnar Skirbekk, *Heimspeksaga*, bls. 540.

¹¹⁸ Nils Gilje, Gunnar Skirbekk, *Heimspeksaga*, bls. 541.

var byrjaður að setja fram þróunarhugmyndir sínar áður en Darwin birti kenningu sína en vann þó síðar með hugmynd hans um náttúruval og samdi slagorðið „framgangur hinna hæfustu“.¹¹⁹ Spencer sá þróunina sem framfarir alls í heiminum í átt til flóknara og markvissara ástands en hugmyndir hans áttu ekki eingöngu við lífheiminn heldur einnig samfélagið. Í Þýskalandi var Ernst Haeckel einn af helstu stuðningsmönnum Darwins en auk þess lagði hann fram sínar eigin hugmyndir um þróunina. Hann er einna þekktastur fyrir kenningu sína um fósturþroska en hann taldi að þegar fóstur þroskuðust í móðurkviði þá sýndu þau þróunarferli mannsins.¹²⁰ Í verki sínu *Die Welträtsel* (1899), setti hann svo fram heimspeki sína sem nefnist móniðsmi eða einhyggja en hún átti að tengja saman vísindi og trú.¹²¹ Haeckel var hallur undir kynþáttahyggju og varaði ítrekað við samblöndun kynþátta og hefur Daniel Gasman sýnt fram á mikilvægt hlutverk hans við mótuðun vísindalegrar kynþáttahyggju. Hann bendir á að með því að notast við líffræði og mannfræði til stuðnings við hugmyndir sínar, í verkum sem voru víðlesin, tókst Hackel að gefa þjóðernishyggju grundvallaðri á kynþáttahyggju „akademískan virðuleika og vísindalega fullvissu“.¹²² Gasmann telur Haeckel vera að stórum hluta ábyrgan fyrir þeim tengslum sem mynduðust á milli fræðilegra vísinda og kynþáttahyggju í Þýskalandi á síðustu áratugum 19. aldar.¹²³ Viðhorfum Haeckels gagnvart kynþáttum og arfbótastefnu var vel tekið í Þýskalandi og var hann ekki einn á ferð, því verk félagsdarwinista á borð við Ernst Krause, Otto Ammon, Ludwig Wilser, og Ludwig Woltmann, voru gefin út á milli 1890 og 1910.¹²⁴

Náttúruval sem er ekki eingöngu á milli einstaklinga heldur á milli kynþátta felur í sér þá hugmynd að ákveðnir kynþættir séu þróaðri en aðrir. Goðsögnin um yfirburða kynþátt sem sem er upprunninn í Indlandi, hina svonefndu indó-

¹¹⁹ Örnólfur Thorlacius, „Inngangur“, *Uppruni tegundana (fyrra bindi)*, Reykjavík: Hið íslenzka bókmenntafélag, 2004, bls. 9-51, hér bls. 20-1.

¹²⁰ Richard Noll, *The Encyclopedia of Religion and Nature*, ritstj. Bron R. Taylor, London og New York: Thoemmes Continuum, 2005, bls. 735.

¹²¹ Einhyggja Haeckels átti að byggja á „hinu góða, fallega og sanna“ í náttúrunni sem myndi koma í stað kristinnar trúar en í hinni nýju trú yrði það náttúran sem væri dýrkuð í gegnum nýja fagurfræðilega sýn í vísindum. (Richard Noll, *The Encyclopedia of Religion and Nature*, bls. 735)

¹²² Daniel Gasman, *The Scientific Origins of National Socialism: Social Darwinism in Ernst Haeckel and the German Monist League*, New York: Science History Publications, 1971, bls. 40.

¹²³ Daniel Gasman, *The Scientific Origins of National Socialism*, bls. 40.

¹²⁴ Nicholas Goodrick-Clarke, *The Occult Roots of Nazism: Secret Aryan Cults and Their Influence on Nazi Ideology. The Ariosophists of Austria and Germany, 1890-1935*, bls. 13.

germana sem síðar kölluðust aríar, er mikilvæg í kynþáttakenningum tímabilsins en hana má rekja til Friedrich Schlegels og verks hans *Über die Sprache und Weisheit der Indier* (1808). Schlegel taldi Indland vera uppsprettu allra tungumála, hugsunar og ljóðlistar, allt mætti rekja til Indlands.¹²⁵ Forsenda þess var trú Schlegels á að sanskrít væri elsta tungumálið en hann taldi að það kæmist næst hinu týnda „Ursprache“ eða hinu heilaga fyrsta tungumáli.¹²⁶ Frásögn Friedrichs Schlegel af hinum indverska arfi Þjóðverja fylgdi hefðbundnum hugmyndum Biblíunnar um framkomu menningarlegs mismunar á milli kynþátta en sýn Schlegels á forsöguna var gerð eftir fyrirmynd Mósebókar.¹²⁷ Samkvæmt honum voru þýskumælandi menn upprunnir frá hinu „helga heimalandi“ í Austri sem hafði einnig verð staður „upprunalegu opinberunarinnar“ (*ursprüngliche Offenbarung*).¹²⁸ Hér er því ekki eingöngu rætt um vísindalegan uppruna kynþáttar eða tungumáls heldur er hann tengdur við trúarlegar hugmyndir og kynþættinum gefnar heilagar rætur. Hugmyndin um aría sem æðri kynþátt byggir því ekki eingöngu á vísindalegum rökum heldur á sér djúpstæðar trúarlegar tengingar. Schlegel sagði að eingöngu hinar göfuglyndu og fáguðu þjóðir Asíu og Evrópu ættu sér uppruna á Indlandi.¹²⁹ Hann tengdi þessa skiptingu mannkyns við söguna af Kain og Abel og skýrði úrkynjun mannsins með sögunni af hinum fallna bróður, en eins og Tuska Benes bendir á gerði það honum fært að sameina kristna heimspekilega sýn sína á söguna og aðgreiningu á milli ósiðmenntaðra og siðmenntaðra þjóða.¹³⁰ Á sama tíma gerði það Schlegel kleift að setja þýskumælandi menn í hlutverk hinna útvöldu sem er ætlað að

¹²⁵ Tuska Benes, „From Indo-Germans to Aryans: Philology and the Racialization of Salvationist National Rhetoric, 1806-30“, *The German Invention of Race*, ritstj. Sara Eigen, Mark Larrimore, New York: State University of New York Press, 2006, bls. 167-181, hér bls. 168.

¹²⁶ Tuska Benes, „From Indo-Germans to Aryans: Philology and the Racialization of Salvationist National Rhetoric, 1806-30“, bls. 169.

¹²⁷ Tuska Benes, „From Indo-Germans to Aryans: Philology and the Racialization of Salvationist National Rhetoric, 1806-30“, bls. 169.

¹²⁸ Tuska Benes, „From Indo-Germans to Aryans: Philology and the Racialization of Salvationist National Rhetoric, 1806-30“, bls. 168.

¹²⁹ Tuska Benes, „From Indo-Germans to Aryans: Philology and the Racialization of Salvationist National Rhetoric, 1806-30“, bls. 170.

¹³⁰ Tuska Benes, „From Indo-Germans to Aryans: Philology and the Racialization of Salvationist National Rhetoric, 1806-30“, bls. 170.

endurskapa hina glötuðu trúarlegu þekkingu guðdómlegar opinberunar og leiða þá til hinnar týndu Paradísar sem þeir voru hraktir frá.¹³¹

Skrif Schlegels um hinn útvalda kynstofn höfðu víðtæk áhrif en aríar gegna meðal annars stóru hlutverki í skrifum Houstons Stewarts Chamberlain en hann er þekktastur fyrir verk sitt *Die Grundlagen des neunzehnten Jahrhunderts* (1899). Rasicmi hans er veraldlegt tilbrigði tvíhyggju, þar sem sígaunar og gyðingar standa fyrir lögmál hins illa en aríar eða germanar fyrir hið góða, sem á svo í sífelldri baráttu við hin illu öfl.¹³² Hann taldi að germanar væru skaparar nýrrar menningar og ættu að leggja jörðina undir sig. Auk þess setti Chamberlain kynþáttahyggju í dulrænt samhengi með því að finna upp nýja flokka á borð við kynþáttarvitund (*Rassenbewußtsein*) og kynþáttarsál (*Rassenseele*).¹³³ Forveri hans, Arthur Comte de Gobineau, hafði keimlíkar skoðanir en hann safnaði saman dreifðum og mótsagnakenndum hugmyndum hins nýja rasisma í grundvallarverki sínu *Essai sur l'inégalité des races humaines* (1853–1855).¹³⁴ Áhrif Gobineau liggja síður í nýjum hugmyndum en í samantekt og markvissu skipulagi ólíkra þátta og varð hann einn áhrifamesti talsmaður kynþáttahyggju. Hann trúði að aríar væru grunnkynþáttur hins hvíta kynstofns og að kynþáttablöndun væri ástæðan fyrir hruni menningarþjóða en hann fléttaði saman verk sitt við úrkynjunarorðræðu tímabilsins.¹³⁵ Þrátt fyrir trú á yfirburði aríanna var Gobineau svartsýnn og spáði því að til lengri tíma myndu hinir göfugu kynþættir verða undir í baráttunni við óæðri kynþætti.¹³⁶

Mannkynbætur má sjá sem vopn í þessari baráttu en tilraunir til umbóta á manninum komu einnig í kjölfar þróunarkenningarinnar og hugmyndarinnar um náttúruval. Francis Galton var hugsuðurinn á bak við mannkynbætur en hann trúði því að andleg hæfni á borð við greind væri arfgeng rétt eins og líkamlegir

¹³¹ Tuska Benes, „From Indo-Germans to Aryans: Philology and the Racialization of Salvationist National Rhetoric, 1806-30“, bls. 170.

¹³² Imanuel Geiss, *Geschichte des Rassismus*, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1988, bls. 173.

¹³³ Imanuel Geiss, *Geschichte des Rassismus*, bls. 173.

¹³⁴ Imanuel Geiss, *Geschichte des Rassismus*, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1988, bls. 168.

¹³⁵ Peter Weingart, Jürgen Kroll, Kurt Bayertz, *Rasse, Blut und Gene: Geschichte der Eugenik und Rassehygiene in Deutschland*, Frankfurt am Main: Surhkamp, 1992, bls. 94.

¹³⁶ Imanuel Geiss, *Geschichte des Rassismus*, bls. 169.

eiginleikar.¹³⁷ Hann hélt því fram að með hagkvæmri nýtingu á náttúruvali gætu mennirnir náð stjórn á eigin þróun og stýrt í átt að líffræðilegum framförum.¹³⁸ Galton sagði meðal annars: „What Nature does blindly, slowly and ruthlessly, man may do providently, quickly, and kindly. As it lies within his power, so it becomes his duty to work in that direction.“¹³⁹ Viðlíka hugmyndir breiddust út um Evrópu en í Þýskalandi stofnaði Alfred Ploetz *Deutsche Gesellschaft für Rassenhygiene* árið 1905, en kynþáttarhreinsun (*Rassenhygiene*) er annað form mannkynbóta. Hann gaf út *Die Tüchtigkeit unsere Rasse und der Schutz der Schwachen* (1895) þar sem hann hélt því fram að „verndun hinna veiku“ ógnaði kynþættinum.¹⁴⁰ Gobineau varð síðar einn af fylgismönnum *Rassenhygiene*, en hann studdi meðvitað val og hagræðingu til að bjarga hinum æðri kynþáttum og útrýma hinum óæðri.¹⁴¹

Vísindaleg kynþáttahyggja vinnur með hugmyndir um arfgengi, náttúruval og trúna á yfirburði norður-evrópskra kynþátta. Í tilviki manna á borð við Galton og Ploetz fylgdi því auch þess það viðhorf að maðurinn væri ekki lengur háður skapara sínum eða náttúrunni, hann gæti haft áhrif á þróun sína. Fyrir þeim fell slíkt starf í hendur hinna útvöldu kynþátta. Viðlíka sjónarmið má finna í dulspekilegum þróunarkenningum sem hvetja til upphafningar andans. Hér birtist einnig óttinn við að samneyti við óæðri kynstofna muni leiða til úrkynjunar aríska kynþáttarins og barátta hins útvalda kynstofns gegn slíkri hnignun. Um leið ber þessi þankagangur með sér drauminn um fullkomnum mannsins en þess konar hugmyndir voru ekki einskorðaðar við vísindalega orðræðu heldur birtust víðar í menningu tímabilsins. Vestræn menning var á þessum tíma séð sem hnignunarferli sem fól jafnt í sér úrkynjunarógn og vonina um útópiú sjálfsumbóta. Þessi orðræða birtist jafnframt í listum, vísindum og dulspeki en verk Kubins er gott dæmi hið fyrrnefnda. Í Draumríkinu er bæði að

¹³⁷ Peter Weingart, Jürgen Kroll, Kurt Bayertz, *Rasse, Blut und Gene: Geschichte der Eugenik und Rassehygiene in Deutschland*, bls. 36.

¹³⁸ Peter Weingart, Jürgen Kroll, Kurt Bayertz, *Rasse, Blut und Gene: Geschichte der Eugenik und Rassehygiene in Deutschland*, bls. 36.

¹³⁹ Francis Galton, „Eugenics, Its Definition, Scope and Aims“, *Sociological Papers*, 1905, I: 45-50, hér bls. 50.

¹⁴⁰ Peter Weingart, Jürgen Kroll, Kurt Bayertz, *Rasse, Blut und Gene: Geschichte der Eugenik und Rassehygiene in Deutschland*, bls. 40.

¹⁴¹ Imanuel Geiss, *Geschichte des Rassismus*, bls. 169.

finna fólk sem upplifir hnignunarferli og andlega þróun en með þessu móti verðum við vitni að möguleikum mannsins um leið og við sjáum úrkynjunarhættuna sem hann stendur frammi fyrir. Hjá Blavatskij má auðveldlega rekja slíka orðræðu, einkum í þróunahugmyndum hennar sem nú verður vikið að.

2.2 Þróunarkenning Blavatskij

Blavatskij aðskilur sig frá líffræðilegri þróunarkenningu Darwins að því leyti að hún gerir skýran greinarmun á andlegum og líffræðilegum kenningum.¹⁴² Má meðal annars sjá það á því að Blavatskij trúir á tilgang að baki þróuninni: „Thus, while science speaks of its evolution through brute matter, blind force, and senseless motion, the Occultists point to *intelligent* LAW and *sentient* LIFE, and add that *Fohat* is the guiding Spirit of all this.“¹⁴³ Meginmunurinn er þó að þróunarkenning Blavatskij lýsir falli frá hinu andlega í átt til hins efnislega og leiðinni til baka aftur til hins andlega, en þróunin er fyrir henni hringrás. Blavatskij segir allt hafa átt sér upptök sín í hinu andlega og farið niður á við, þveröfugt við hugmyndir Darwins um dýrslegan uppruna okkar.¹⁴⁴ Hún segir þó að þrátt fyrir villu Darwins, gæti hann verið á réttri leið ef hann færði athuganir sínar yfir á hinn ósýnilega heim.¹⁴⁵

Í *The Secret Doctrine* setur Blavatskij fram þróunarkenningu alheimsins og mannkynsins. Ætlun Blavatskij með verkinu var meðal annars að sýna fram á að náttúran væri ekki „tilviljunakennd samverkan atóma“ og að úthluta manninum sinn „réttmæta stað í alheiminum“. ¹⁴⁶ Samkvæmt henni er alheimurinn í kraftmikilli upprisu og endurkomu sem verður á sjö stigum: þrjú tengjast falli frá Guði inn í síaukna holdgun, síðan er miðstig kristöllunar, og loks þrjú stig uppgöngu í átt að andlegri upphafningu eða umbreytingu (transmútasið) og

¹⁴² „The Darwinian theory, of the transmission of acquired faculties, is neither taught nor accepted in Occultism. Evolution, in it, proceeds on quite different lines; the physical, according to esoteric teaching, evolving gradually from the spiritual, mental and psychic.“ H.P. Blavatskij, *The Secret Doctrine I: Cosmogenesis*, bls. 219.

¹⁴³ H.P. Blavatskij, *The Secret Doctrine I: Cosmogenesis*, bls. 139.

¹⁴⁴ H.P. Blavatskij, *Isis Unveiled I: A Master Key to the Mysteries of Ancient and Modern Science and Theology*, bls. 154.

¹⁴⁵ H.P. Blavatskij, *Isis Unveiled I: A Master Key to the Mysteries of Ancient and Modern Science and Theology*, bls. 429.

¹⁴⁶ H.P. Blavatskij, *The Secret Doctrine I: Cosmogenesis*, bls. viii.

sameiningu með Guði.¹⁴⁷ Innan þessa ramma færast pláneturnar til skiptis um sjö stig þróunarinnar en á jörðinni, sem er á fjórða stigi, gengur mannkynið í gegnum sína eigin sjö stiga þróun, sem kallast rótarkynþáttur (*root-races*). Rótarkynþáttunum er svo skipt upp í sjö undirliði en við tilheyrum fimmta undirkynþætti, fimmta rótarkynþáttarins.

Blavatskij heldur því fram að maðurinn hafi ekki verið ekki „skapaður“ sem sú heila vera sem hann er í dag, hversu ófullkominn sem hann enn er, heldur sé hann afrakstur líffræðilegrar og andlegrar þróunar.¹⁴⁸ Fyrsti mennski kynstofninn er þó kominn af æðri og hálf-guðdómlegum verum sem gátu hann úr sínum eigin kjarna.¹⁴⁹ Fyrsta stigið í þróun mansins, rótarkynþátturinn Polaríar, var fyrst og fremst andlegur, hann skorti efnislegan líkama og starfaði með andlegum kröftum. Þeir voru „astral skuggar“ forfeðranna (*progenitors*) og kölluðust „hinir sjálfbornu“, en þá var hvorki hægt að særa né drepa þar sem þeir voru svo yfirjarðneskir að náttúruöflin höfðu engin áhrif á þá.¹⁵⁰ Annar rótarkynþátturinn var „hinir svitabornu“ eða Hyperboríar. Fyrstu tveir kynþættirnir voru kynlausir en sá þriðji tvíkynja, það voru „hinir tvíþættu“ og nefndust þeir Lemúríar.¹⁵¹ Fjórði kynþátturinn, Atlantar, er sá fyrsti þar sem þekkja má mannkynið sem slíkt, en þá var hinu vitsmunalega loks náð á hinu efnislega sviði.¹⁵² Núverandi rótarkynþátturinn er sá fimmsti, Aríar, sem eru á leið til þróunar með andlegum kröftum, sem munu fullkomnast hjá seinustu tveimur rótarkynþáttunum.¹⁵³

Hvað viðkemur þessari þróun mannkyns setur Blavatskij fram þrjár hugmyndir sem eru í andstæðu við nútíma vísindi sem og mörg trúarbrögð: „samhliða þróun

¹⁴⁷ Robert Galbreath, „A Glossary of Spiritual and Related Terms“, *The Spiritual in Art: Abstract Painting 1890-1985*, ritstj. Maurice Tuchman, New York: Abbeville Press, 1999, bls. 367-391, hér bls. 388.

¹⁴⁸ H.P. Blavatskij, *The Secret Doctrine II: Anthropogenesis*, New York: Cambridge University Press, 2011, bls. 87.

¹⁴⁹ Blavatskij segir þessa aðferð getnaðar vera of flókna til útskýringa og enginn nema austrænir dulspekingar myndu kunna að meta hana. (H.P. Blavatskij, *The Secret Doctrine II: Anthropogenesis*, California: Theosophical University Press, 1977, bls. 86-7)

¹⁵⁰ H.P. Blavatskij, *The Secret Doctrine II: Anthropogenesis*, bls. 138.

¹⁵¹ H.P. Blavatskij, *The Secret Doctrine II: Anthropogenesis*, bls. 165.

¹⁵² H.P. Blavatskij, *The Secret Doctrine II: Anthropogenesis*, bls. 167.

¹⁵³ Robert Galbreath, „A Glossary of Spiritual and Related Terms“, bls. 388.

sjö hópa mannsins á sjö mismunandi stöðum á jörðinni, fæðing geðsviðs (*the astral*) á undan hinum efnislega líkama: hið fyrra sem fyrirmund fyrir hið síðara; og að maðurinn á þessu stigi, kom á undan öllum spendýrum í dýraríkinu.¹⁵⁴ Samkvæmt Blavatskij er þetta ferli alheims- og mannlegrar þróunar einnig saga andlegrar vakningar, þar sem andinn og efnið virka hvort á annað og öðlast sjálfþekkingu með þróun vitundarinnar.¹⁵⁵ Kjarni hvers einstaklings inniheldur eitthvað af hinu guðlega eðli og með innri þroskun stuðlar hver einstaklingur að þróun vitundarinnar, en þannig er endurkoma andans til guðdómsins gerð möguleg.¹⁵⁶ Við færumst nær takmarkinu með hverjum kynþætti en sjötti kynþátturinn mun verða upprísandi, og vaxa fljótlega úr festingu sinni við efni og holdi, en Blavatskij hélt því fram að þessi kynþáttur myndi eiga sér upptök sín í Ameríku.¹⁵⁷

Það eru þó ekki allir hlutar okkar sem þróast og halda áfram í framhaldslíf. Blavatskij hélt því fram að sjálfið væri samansett úr sjö hlutum; *rupa, prana, linga sharira, kama rupa, manas, buddhi* og *atma*. Hinu sjöfalta sjálfi má síðan skipta í two hluta, æðri og lægri *manas*. Þessi skipting er tilkomin vegna hins tvískipta eðlis mannsins í hið andlega og líkamlega.¹⁵⁸ *Rupa* er hinn efnislegi líkami og er miðill (*vehicle*) allra hinna „orsakaþáttanna“ (*principles*) meðan á efnislegu lífi stendur.¹⁵⁹ *Prana* er lífslögþáttan og er eingöngu nauðsynleg *rupa, linga sharira* og *kama rupa* og virkni hinna lægri *manas* sem umvefja alla þá sem eru skorðaðir við hinn líkamlega heila.¹⁶⁰ *Linga sharira* er astral-líkaminn, eða tvífarinn og phantom líkami.¹⁶¹ *Kama rupa* er þar sem dýrslegar hvatir og ástríður dvelja. Hann er miðja hins dýrslega manns, þar sem línan sem greinir á milli hins dauðlega manns og ódauðlegrar tilvistar liggar.¹⁶² Þessir fjórir hlutar eru lægra manas sem eru lægri hugur okkar eða vitsmunir.

¹⁵⁴ H.P. Blavatskij, *The Secret Doctrine II: Anthropogenesis*, bls. 1.

¹⁵⁵ Robert Galbreath, „A Glossary of Spiritual and Related Terms“, bls. 389.

¹⁵⁶ Robert Galbreath, „A Glossary of Spiritual and Related Terms“, bls. 389.

¹⁵⁷ H.P. Blavatskij, *The Secret Doctrine vol. II: Anthropogenesis*, bls. 444-6.

¹⁵⁸ H.P. Blavatskij, *The Key to Theosophy*, bls. 51.

¹⁵⁹ H.P. Blavatskij, *The Key to Theosophy*, bls. 52.

¹⁶⁰ H.P. Blavatskij, *The Key to Theosophy*, bls. 52.

¹⁶¹ H.P. Blavatskij, *The Key to Theosophy*, bls. 52.

¹⁶² H.P. Blavatskij, *The Key to Theosophy*, bls. 52.

Atma er andinn, hið æðra sjálf og heilagt lögmál. Það er óaðskiljanlegt hinu algera, er eitt með hinu algera sem geislun þess.¹⁶³ *Buddhi* er hin andlega sál, það er miðill (*vehicle*) hreins alheimsanda.¹⁶⁴ *Manas* er egó-ið, hið óbreytanlega, sem veit og man misgjörðir sínar. Saman mynda æðri *manas* hinn ódauðlega, guðlega hluta, sem er einn viðfang endurfæðingar og karma; „The “principles” as already said, save the body, the life, and the astral *eidolon*, all of which disperse at death, are simply *aspects* and *states of consciousness*. There is but one *real* man, enduring through the cycle of life and immortal in essence, if not in form, and this is *Manas*, the Mind-man or embodied Consciousness.“¹⁶⁵ Blavatskij sagði andlega þróun hins innra, ódauðlega hluta mannsins forma meginreglu dulspekilegra vísinda, en til þess að gera sér slíkt ferli ljóst þarf að trúa á hið eina alheimslíf, sjálfstætt frá efni, og á einstaklingsbundnar gáfur sem lífga hinum ýmsu formbirtingar þessa lögmáls.¹⁶⁶

Karma og endurfæðing eru miðlæg í þróun mannsins. Þróun einstaklingsins er ekki takmörkuð við eitt líf en Blavatskij neitaði að trúa því að ný sál yrði til við hvern barnsburð heldur hélt því fram að hluti okkar væri fær um endurfæðingu.¹⁶⁷ Eins og áður var nefnt er æðri *manas*; eða *atma*, *buddhi* og *manas*, sá hluti vitundar okkar sem endurfæðist. Við endurholdgumst stöðugt í nýja persónuleika en berum með okkur sama *manas* en það er eingöngu í gegnum þessar fæðingar sem hinni stöðugu þróun sjálfssins í átt að endanlegri fullkomnun og hvíld verður náð.¹⁶⁸ Karma stjórnar endingu eða sérstökum eiginleikum þessara holdgana en það er lögmál réttlátrar refsingar og því samofíð lögmáli endurfæðingar.¹⁶⁹ Karma áskapar engum örlög heldur er það maðurinn sem skapar þau sér sjálfur. Lögmál karma er það sem aðlagar áhrif gjörða mannsins í þjónustu alheimssamræmis.¹⁷⁰ Þróun okkar stjórnast því af karma, en þar sem það er eingöngu lögmál orsaka og afleiðinga þá liggur

¹⁶³ H.P. Blavatskij, *The Key to Theosophy*, bls. 53.

¹⁶⁴ H.P. Blavatskij, *The Key to Theosophy*, bls. 53.

¹⁶⁵ H.P. Blavatskij, *The Key to Theosophy*, bls. 51.

¹⁶⁵ H.P. Blavatskij, *The Key to Theosophy*, bls. 58.

¹⁶⁶ H.P. Blavatskij, *The Secret Doctrine I: Cosmogenesis*, bls. 634.

¹⁶⁷ H.P. Blavatskij, *The Key to Theosophy*, bls. 59.

¹⁶⁸ H.P. Blavatskij, *The Key to Theosophy*, bls. 109.

¹⁶⁹ H.P. Blavatskij, *The Key to Theosophy*, bls. 109.

¹⁷⁰ H.P. Blavatskij, *The Secret Doctrine II: Anthropogenesis*, bls. 305.

ábyrgðin hjá einstaklingnum. Blavatskij lagði áherslu á að karma hvorki verðlaunar okkur né refsar, heldur erum það við sem gerum það eftir því hvort við vinnum með náttúrunni eða gegn henni, hvort við hlítum þeim lögmálum sem samræmið er háð eða brjótum þau.¹⁷¹

2.3 Aríar og óæðri kynþættir

Kynþáttahyggja er mikilsráðandi í hugmyndum Blavatskij og guðspekinnar um endurfæðingu, andlega þróun og alheimsendurnýjun.¹⁷² Þrátt fyrir göfugan tilgang félagsins til að mynda bræðralag mannkyns, án mismunrar byggðum á kynþætti, kyni, trú eða stétt, er Guðspekifélagið ekki laust undan kynþáttahyggju.¹⁷³ Fyrir það fyrsta koma hugmyndir um mismunandi stöðu kynþátta bersýnilega fram í þróunarhugmyndum Blavatskij. Þrátt fyrir að við eigum okkur sameiginlegan uppruna og séum öll hluti af fimmtra rótarkynþættinum þá erum við ekki eins;

Though all were of one common orgin, yet, for reasons given, their potentialities and mental capabilities, outward and in physical forms, and further characteristics, were very different. Some superior, others inferior, to suit the Karma of the varios reincarnating Monads, which could not all be of the same degree of purity in their last births in other Worlds. This accounts for the difference of races, the inferiority of the savage and other human varieties.¹⁷⁴

Blavatskij tekur hér fram að kynþættirnir séu ekki jafnir eða búi yfir sama *hreinleika*. Þessar kynþáttahugmyndir eru samofnar lögmáli endurfæðingar en karma og þróun hvers og eins gerir það að verkum að við stöndum ekki á jöfnum grundvelli. Þróun felur auk þess í sér hugmyndina um að þeir kynþættir sem ekki séu á braut framþróunar séu í hnignunarferli og muni að lokum deyja út.

¹⁷¹ H.P. Blavatskij, *The Secret Doctrine I: Cosmogenesis*, bls. 643.

¹⁷² Peter Staudenmaier, „Race and Redemption: Racial and Ethnic Evolution in Rudolf Steiner's Anthroposophy“, *Nova Religio: The Journal of Alternative and Emergent Religions*, vol. 11, nr. 3, (2008), bls. 4-36, hér bls. 6.

¹⁷³Peter Staudenmaier bendir réttilega á að bræðralag þarf ekki að þýða hið sama og jafnrétti og vísar hann til að mynda til ummæla guðspekingsins Annie Besant sem gerði greinarmun þar á. Hún sagði meðal annars að ójöfnuður væri náttúrulögðmál, annað en jöfnuður, og það væri engin þörf á að byggja félagskerfi sem byggt væri á slíkum skáldskap. Það að styðja bræðralag mannkyns þýðir því augljóslega ekki hið sama og að styðja jöfnuð allra manna. (Sjá Peter Staudenmaier, „Race and Redemption“, bls. 8, 27 og Annie Besant, *The Changing World and Lectures to Theosophical Students*, London: The Theosophical Publishing Society, 1910, bls. 76.)

¹⁷⁴ H. P. Blavatskij, *The Secret Doctrine II: Anthropogenesis*, bls. 249.

Blavatskij sagði að á þann hátt muni mannkynið, kynþátt eftir kynþátt, uppfylla „hina skipuðu pílagrímsferð hringrásarinnar“. ¹⁷⁵ Hver á fætur öðrum munu hinir óæðri undirkynþættir hverfa um leið og æðri kynþættir verða til.¹⁷⁶ Slíkur er gangur náttúrunnar undir lögmáli karma.

Blavatskij telur að bæði sé til siðmenntað fólk og villimenn, þróun hafi náð fram fullkomnun sinni með hinum fyrrnefndu en karma náð fram eyðileggingu sinni með þeim síðarnefndu.¹⁷⁷ Í *The Secret Doctrine* tekur Blavatskij fram hinn mikla mun á gáfu og getu kynþáttanna en samkvæmt henni er mannkyninu augljóslega skipt upp í guðs-upplýsta menn og mennskar verur af lægri stigum.¹⁷⁸ Þetta telur hún að sé eina rökréttu útskýringin á þeim vitsmunalega stigsmun sem sé á milli aríu og annara siðmenntaðra þjóða og svo villimanna.¹⁷⁹ Hún segir að engin menntun eða þjálfun geti komið slíkum villimönnum á sama stig. Hinn „heilagi neisti“ er ekki til staðar í villimönnunum, en Blavatskij tekur fram; „Verily mankind is of “one blood,” but not of the same essence.“¹⁸⁰ Hina óæðri kynþætti skortir kjarnann sem gerir okkur fær um frekari þróun. Þeir eru óæðri kynþættir og eru nú að deyja út, þökk sé aðlögun náttúrunnar.¹⁸¹ Hér má sjá birtast hugmyndir um náttúruval og framgang hinna hæfustu sem Blavatskij sækir til Herbert Spencers og félagsdarwinisma.¹⁸² Hún segir að slíkt náttúruval sé sönnun á því afli og lögmáli sem liggi að baki þróuninni. Óæðri kynþættir hafa að geyma *manas* sem ekki eru reiðubúnir fyrir frekari þróun, og nefnir hún dæmi á borð við ættbálka í Afríku og Ástralíu en þróun þeirra er ekki komin á það stig að þeir geti haft umráð yfir formum manna sem tilheyri æðri kynþáttum.¹⁸³ Þessar hugmyndir um kynþáttaörlög minna um margt á fyrrnefndar hugmyndir vísindalegrar kynþáttahyggju um hlutverk kynþáttanna.

¹⁷⁵ H. P. Blavatskij, *The Secret Doctrine vol. II: Anthropogenesis*, bls. 446.

¹⁷⁶ H. P. Blavatskij, *The Secret Doctrine vol. II: Anthropogenesis*, bls. 446.

¹⁷⁷ *The Secret Doctrine II*, bls. 317-18.

¹⁷⁸ Hún notar hér orðin „lower human creatures“.

¹⁷⁹ H.P. Blavatskij, *The Secret Doctrine II: Anthropogenesis*, bls. 421.

¹⁸⁰ H.P. Blavatskij, *The Secret Doctrine II: Anthropogenesis*, bls. 421.

¹⁸¹ H.P. Blavatskij, *The Secret Doctrine II: Anthropogenesis*, bls. 421.

¹⁸² „The whole order of nature evinces a progressive march towards a higher life. [...] The immutable laws that weed out the weak and feeble species, to make room for the strong, and which ensures the “survival of the fittest” though so cruel in their immediate action—all are working toward the grand end.“ (H.P. Blavatskij, *The Secret Doctrine I: Cosmogenesis*, bls. 277.)

¹⁸³ H.P. Blavatskij, *The Secret Doctrine II: Anthropogenesis*, bls. 162.

Í skrifum Blavatskij um kynþætti kemur einnig fyrir hugmyndin um Aría en fyrir henni eru þeir: „the final adjustment of the human organism, which became perfect and symmetrial only in the Fifth Race.“¹⁸⁴ Verður að taka fram að Aríakynþáttur Blavatskij er víðtækur og á ekki eingöngu við germana eða norður-evrópskar þjóðir eins og hjá Schlegel eða innan vísindalegrar kynþáttahyggju; „The Aryan races, for instance, now varying from dark brown, almost black, red-brown-yellow, down to the whitest creamy colour, are yet all of one and the same stock -- the Fifth Root-Race.“¹⁸⁵ Notkun orðsins á því ekki við um þá þjóðháttarfæðilegu eða málvísindalegu aðgreiningu sem fylgt hefur heitinu. Verður þó að vekja athygli á að hér talar Blavatskij um arísku kynþætti í fleirtölu, en ekki má gleyma sjöfaldri undirflokkun hins arísku kynþáttar sem sýnir að þrátt fyrir að vera einn kynþáttur er samt sem áður rými fyrir aðgreiningu og stigveldisskiptingu. Eins og komið hefur fram eru ekki allir jafnir undir merkjum fimmta kynþáttarins. Samkvæmt kenningum guðspekinnar mun fimmti kynþátturinn, Aríar, að lokum missa stöðu sína þegar sjötti kynþátturinn tekur við. Á tíma sjötta kynþáttarins er sagt að líkamleg sérkenni munu hafa minna vægi en þó má finna guðspekileg skrif sem gefa til kynna að sá kynþáttur muni verða hvítur. Sem dæmi má nefna skrif C.W. Leadbeaters þar sem hann lýsir fyrirburði sínum um framtíð sjötta rótarkynþáttarins, en þar tekur hann fram að þau séu hvít eins og sjötti undir-kynþátturinn sem þau koma af.¹⁸⁶

Kynþáttahyggja Guðspekifélagsins einskorðast ekki við skrif Blavatskij. Sams konar viðhorf má finna í verkum annarra félaga á borð við Leadbeater og Annie Besant. Fyrr hefur verið greint frá sjónarmiðum Besant um jöfnuð en hún tjáði sig einnig um mismunandi getu og hæfni mannsins. Besant talar um tegund „manna“ sem séu að deyja út, menn sem eru varla færir um tal eða líkjast ofvöxnum öpum.¹⁸⁷ Hún líkir þeim við hugsuði á borð við Newton og Descartes, en samkvæmt henni er varla hægt að nota orðið mennskur yfir hvoru tveggja þar

¹⁸⁴ H.P. Blavatskij, *The Secret Doctrine II: Anthropogenesis*, bls. 249.

¹⁸⁵ H.P. Blavatskij, *The Secret Doctrine II: Anthropogenesis*, bls. 249

¹⁸⁶ Annie Besant, C.W. Leadbeater, *Man Whence, How and Whiter*, Wheaton: Theosophical Press, 1947, bls. 396.

¹⁸⁷ Annie Besant, *The Pedigree of Man*, London: Theosophical Publishing Society, 1904, bls. 89-90. Gæsalappir eru höfundar.

sem munurinn á gáfum er svo mikill að þróun nái varla að skýra hann.¹⁸⁸ Besant nægir ekki að setja þá á lægri stall heldur dregur í efa mennsku hinna svonefndu óæðri kynþátta. Þennan mikla mun útskýrir hún svo með því að þeir höfnuðu að taka þátt í jarðlífínu fyrr, þeir höfnuðu líkömum þriðja kynþáttarins og hafa því nýlega hafið þróun sína. Beasant segir þá vera uppsprettu hræðilegrar úrkynjunar og megi sjá sem lexíu fyrir þá hærra settu um mátt karma.¹⁸⁹

2.4 Kynþáttahyggja innan annara dulspekihreyfinga

Kynþáttahyggja fannst víðar innan dulspekinnar en gott dæmi um það er Rudolf Steiner og mannspeki hans. Mannspeki er dulspekikerfi sem þróað var af Steiner eftir að hann sleit tengsl sín við Guðspekifélagið árið 1913.¹⁹⁰ Samkvæmt Steiner er mannspeki: „leið þekkingar sem tengir hið andlega í mannum við hið andlega í alheiminum“ en hann sér mannspekina sem andleg vísindi (þ. *Geisteswissenschaft*) sem maðurinn verður að þróa með sjálfum sér.¹⁹¹ Hann taldi einnig sína útgáfu á andlegum vísindum vera réttu leiðina til að skilja kynþætti.¹⁹² Hann setti meðal annars fram kenningu um mismun þriggja kynþáttar, byggðan á ólíkum skynjunum þeirra á sjálfinu (*Ich-Gefühl*).¹⁹³ Kynþáttakenning Steiners er hluti af heimsmyndafræði hans, sem á rætur sínar í guðspeki, en Steiner setti fram sína eigin þróunarkenningu sem á margt sameiginlegt með kenningu Blavatskij en þau sáu þróunina sem hlekkinn á milli

¹⁸⁸ Annie Besant, *The Pedigree of Man*, bls. 89-90.

¹⁸⁹ Annie Besant, *The Pedigree of Man*, bls. 104.

¹⁹⁰ Að slitunum lágu þó nokkrar ástæður að baki en kynþáttahyggja virðist einnig hafa spilað þar inn í. Straumar úr Austri voru mikilvægur þáttur í kenningum Blavatskij en Steiner hafði neikvæð viðhorf gagnvart asískum hefðum. Það var þó ekki fyrr en Guðspekifélagið tilnefndi hindú drenginn Krishnamurti sem Krist endurfæddan að Steiner sagði endanlega skilið við félagið. Hann hélt þó í vissar hugmyndir guðspekinnar, einkum þær sem lutu að heimsmyndafræði, þróun og gerð mannsandans.

¹⁹¹ Cees Leijenhorst, „Anthroposophy“, *Dictionary of Gnosis and Western Esotericism*, ritstj. Wouter J. Hanegraaff, Leiden: Brill, 2006, bls. 82-89, hér bls. 82.

¹⁹² Rudolf Steiner, *Die Welträtsel und die Anthroposophie*, Dornach: Rudolf Steiner Verlag, 1985, bls. 145.

¹⁹³ Þeir sem höfðu of sterka sjálfshvöt (*Ich-Trieb*) fóru Vestur og úrkynjuðust og eru nú restin af „indjána íbúum Ameríku“. Þeir sem fóru Austur bjuggu yfir ónægri sjálfsskynjun og voru „óvirku Negra-sálirnar“. Venjulegt fólk (*Normalmenschen*) nýttist svo best við framtíðarþróun, en á meðan aðrir úrkynjast eru Evrópubúa færir um þróun og hefur hvíti kynþátturinn sterkasta tilfinningu fyrir persónuleika sínum (*das Persönlichkeitgefühl*). (Helmut Zander, „Anthroposophische Rassentheorie“, Stefanie von Schnürbein (ritstj.), *Völkische Religion und Krisen der Moderne : Entwürfe "arteigerer" Glaubenssysteme seit der Jahrhundertwende*, Würzburg: Königshausen & Neumann, 2001, bls. 301.)

mannsins og hins guðdómlega.¹⁹⁴ Steiner yfиргaf þó hugmyndir Blavatskij um þróunarlega hringrás en hélt sig við línulega þróun.¹⁹⁵ Samkvæmt Steiner hafa jörðin og sólkerfið farið um ólík skeið sem hann nefnir satúrnusarskeið, sólarskeið og tunglskeið sem þegar eru liðin, jarðarskeið sem á sér stað í núinu, og loks júpíters-, venusar- og vúlkanskeið sem hann sér liggja í framtíðinni.¹⁹⁶ Steiner taldi satúrnusarskeiðið hafa verið fyrsta skeið alheimsþróunarinnar, en hann skipti svo mannkynssögunni í sjö menningarskeið: hið indverska, forn-persneska, egypsk-kaldeíska, grísk-rómverska, mið-evrópska, slavneska og ameríkska. Samkvæmt áætlun hans var mannkynið komið að lokum mið-evrópska tímabilsins og að byrjun þess slavneska.¹⁹⁷ Líkt og Blavatskij hélt hann einnig á lofti hugmyndinni um rótarkynþætti en hann staðsetti sjö rótarkynþætti á jarðarskeiðinu, þar sem Atlantar og Aríar skiptust svo í sjö undirflokkum.¹⁹⁸

Samkvæmt Steiner mun lítill hópur þróaðra kynþátta taka framförum inn á næsta stig á meðan stórum hópum vanþróaðra manna muni hnigna.¹⁹⁹ Á okkar tíma er þessi þróaðri kynþáttur Aríar en hann taldi hvíta kynþáttinn vera eina „menningarkynþáttinn“.²⁰⁰ Auk þess trúði hann staðfastlega á heilagt hlutverk hvíta kynstofnsins og að hinn hvíti húðlitur væri tilkominn vegna andlegra yfirburða.²⁰¹ Rétt eins og Blavatskij útskýrir hann óréttlæti hinnar misþróuðu kynþátta með kennisetningu endurfæðingar: „Ein jeder von uns geht durch die verschiedenen Stufen der Rassen hindurch und der Durchgang bedeutet für die

¹⁹⁴ Staudenmaier, „Race and Redemption“, bls. 7.

¹⁹⁵ Staudenmaier, „Race and Redemption“, bls. 7

¹⁹⁶ Cees Leijenhorst, „Anthroposophy“, bls. 85.

¹⁹⁷ Renata von Maydell, „Anthroposophy in Russia“, *The Occult in Russian and Soviet Culture*, ritstj. Bernice Glatzer Rosenthal, Ithaca og London: Cornell University Press, 1997, bls. 153-167, hér bls. 154.

¹⁹⁸ Helmut Zander, „Anthroposophische Rassentheorie“, bls. 296-7. Hinir kynþættir voru Pólarískur kynþáttur, Hyperborían kynþáttur, Lemúrar, og svo tveir ónefndir framtíðarkynþættir.

¹⁹⁹ Staudenmaier, „Race and Redemption“, bls. 7

²⁰⁰ Rudolf Steiner, *Die Welträtsel und die Anthroposophie*, bls. 144.

²⁰¹ „Und dieses Hinuntertragen, dieses Durchimprägnieren des Fleisches mit dem Geiste, das ist das Charakteristische der Mission, die Mission überhaupt der weißen Menschheit. Die Menschen haben ihre weiße Hautfarbe aus dem Grunde, weil der Geist in der Haut dann wirkt, wenn er auf den physischen Plan heruntersteigen will. [...] [D]a, wo er zurückbleibt, wo er einen dämonischen Charakter annimmt, das Fleisch nicht vollständig durchdringt, daß da weiße Hautfarbe nicht auftritt, weil atavistische Kräfte da sind, die den Geist nicht vollständig mit dem Fleisch in Einklang kommen lassen.“ (Rudolf Steiner, *Die geistigen Hintergründe des Ersten Weltkrieges*, Donach: Rudolf Steiner Verlag, 1974, bls. 37)

einzelne Seele gerade eine Fortentwickelung.“²⁰² Hver kynþáttur er sem sé þróunarstig í átt að fullkomnun. Steiner hélt því fram að tilvera ólíkra kynþátta samtímis á jörðu væru kosmísk mistök, krókaleið hjá réttri leið framþróunar mannkyns.²⁰³

Það að einstakar sálir séu ábyrgar fyrir eigin kynþáttalegri framþróun eða hnignun er miðlægt í hugmyndum mannspekkinnar um karma og andlega þróun.²⁰⁴ Hér sjáum við augljósa speglun við hugmyndir Blavatskij en Steiner taldi þó mun fleiri kynþætti vera á hnignunarbraut. Hann nefnir til að mynda Kínverja, „negra“ og gyðinga sem dæmi um stöðnun kynþátta. Steiner spáði auk þess yfirvofandi átokum á milli kynþáttanna, því þessi þróun yrði aldrei átakalaus.²⁰⁵ Slík ummæli minna um margt á hugmyndir talsmanna vísindalegrar kynþáttahyggju á borð við Gobineau og Chamberlain. Steiner taldi að kynþættir myndu að lokum hverfa en þó yrði enn til skýr stéttarstaða sem byggði á andlegum eiginleikum á borð við gáfur og siðferði.²⁰⁶

Fyrir Steiner er kynþáttur þó ekki eingöngu einkenni mannsins og vísbending um þróunarstöðu hans, heldur veitir hann manninum einnig hlutverk. Í verki sínu *Wie erlangt man Erkenntnis der höheren Welten?* (1904) talar Steiner um mikilvægi „kynþátt-anda“ á andlegri leið mannsins, og segir hann mennina vera „framkvæmda-líffæri“ þessara „kynþátt-anda“ en allir fá einhvers konar hlutverk frá þeim.²⁰⁷ Hinn venjulegi maður vinnur ómeðvitað að markmiðum síns hóps en hinn innvígði á aftur á móti að vinna meðvitað að þessum tilgangi kynþáttar síns.²⁰⁸ Líkt og Peter Staudenmeier bendir á varð hér tilfærsla frá kynþáttarsjálfi sem kosmískum örlögum og ópersónulegum framförum á vegi þróunarinnar, til kynþáttarsjálfsins sem forms meðvitaðrar þáttöku í andlegri og

²⁰² Rudolf Steiner, *Die Welträtsel und die Anthroposophie*, bls. 133.

²⁰³ Staudenmaier, „Race and Redemption“, bls. 12.

²⁰⁴ Peter Staudenmaier, „Race and Redemption“, bls. 13.

²⁰⁵ Rudolf Steiner, *Die geistigen Hintergründe des Ersten Weltkrieges*, bls. 38.

²⁰⁶ Peter Staudenmaier, „Race and Redemption“, bls. 30.

²⁰⁷ Rudolf Steiner, *Knowledge of the higher Worlds*, Malta: Rudolf Steiner Press, 2009, bls. 198. Staudenmeier bendir á að fyrir Steiner eru þessir kynþáttandaðar raunverulegar verur sem höfðu umsjón með kynþáttu og þjóðlegri þróun og stýrði heilu þjóðunum og kynþáttunum frá æðri sviðum. (Peter Staudenmaier, Race and Redemption“, bls. 28)

²⁰⁸ Rudolf Steiner, *Knowledge of the higher Worlds*, bls. 198-9.

líkamlegri þróun.²⁰⁹ Kynþátturinn er ekki lengur eingöngu birtingarmynd stöðu okkar á þróunarbrautinni heldur vegvísir á leið okkar eftir henni.

Skýrasta dæmið um kynþáttahyggju innan dulspekkinnar er aríósófía, en hún er gnóstísk kynþáttartrú grundvölluð á tvíhyggju, sem laðaði að sér fylgjendur í Austurríki og Þýskalandi á fyrri hluta 20. aldar. Aríósófía var útfæring á gnóstískri hugsun kristninnar sem byggði á guðdómleika aríanna og var studd af mannfræði, dýrafræði og fornleifafræði 19. aldar en kennisetning þeirra tók einnig hugmyndir frá guðspeki Blavatskij. Hugtakið aríósófía, sem þýðir speki eða viska arískra kynstofnsins, var fyrst fundið upp af Jörg Lanz von Liebenfels árið 1915 en hann hafði áður notað hugtök á borð við „theozoology“ og „Ario-Christianity“. ²¹⁰ Orðið er leikur með hugtakið guðspeki, en munurinn felst í því að í stað þess að takmarkið sé að ávinna sér visku guðs er það viska aríanna sem hér er sóst eftir.²¹¹ Liebenfels var auk þess stofnandi Ordo Novi Templi (ONT) í Vín árið 1900, sem var kristileg-gnóstísk regla sem hélt í heiðri hina arísku reglu hins hreina kynþáttus.²¹² Tvíhyggja Liebenfels leit á aría sem uppsprettu hins góða en hina ýmsu „lituðu“ kynþætti, á borð við „blökkumenn“ og „mongóla“, sem uppsprettu hins illa.²¹³ Nicholas Goodrick-Clarke segir framlag hans til rasískrar hugmyndafræði vera „þýðingu hans á vísindalegum hugmyndum og fordóum inn í gnóstískra kennisetningu, sem táknaði ljósa og dökka kynþætti sem kosmískar verur sem vinna hvor um sig að reglu eða glundroða í heiminum.“²¹⁴ Liebenfels telur orsök syndafallsins vera kynblöndun aría við óæðri dýrategundir sem hafi leitt til tilurðar blandaðra kynþátta sem ógna nú heilögum yfirráðum

²⁰⁹ Peter Staudenmaier, „Race and Redemption“, bls. 10.

²¹⁰ Nicholas Goodrick-Clarke, „Ariosophy“, Wouter J. Hanegraaff, (ritstj.), *Dictionary of Gnosis and Western Esotericism*, Leiden og Boston: Brill, 2006, bls. 91-97, hér bls. 91.

²¹¹ Corinna Treitel, *A Science for the Soul: Occultism and the Genesis of the German Modern*, bls. 104.

²¹² Nicholas Goodrick-Clarke, „Ariosophy“, bls. 91.

²¹³ Nicholas Goodrick-Clarke, *The Occult Roots of Nazism: Secret Aryan Cults and Their Influence on Nazi Ideology. The Ariosophists of Austria and Germany, 1890-1935*, bls. 92.

²¹⁴ Nicholas Goodrick-Clarke, *The Occult Roots of Nazism: Secret Aryan Cults and Their Influence on Nazi Ideology. The Ariosophists of Austria and Germany, 1890-1935*, bls. 92.

aríanna.²¹⁵ Hugmyndir Liebenfels eru samblanda gyðing-kristilega heimilda sem er umbreytt í ljósi nýrra vísindauppgötvana.²¹⁶

Guido von List var mikilvægur innblástur fyrir aríósófi en hann kallaði sína eigin kennisetningu „Wotanisma“ eða „Armanisma“. ²¹⁷ Hann hélt því fram að hin útdauða Wotan-trúarregla hefði verið heilög prestastétt og þjóðartrú forn-germana (*Tevtóna*) en þessi prestastétt varð miðpunktur pólitískra goðsagna hans.²¹⁸ Þetta var gnóstísk trú með áherslu á innvígslu mannsins í launhelgar náttúrunnar og innri krafta hans og samsvörun með Guði.²¹⁹ Helstu heimildir Lists voru Eddukvæði og fornar rúnir en nafnið Wotanismi fær hann frá helsta guði germanskra trúar, Wotan eða Óðni.²²⁰ Hann varð fyrst þekktur fyrir fantasíuskáldskap sinn þar sem hann upphóf germanska fortíð en um aldamótin vaknaði dulspekilegur áhugi hans og hann hóf að lesa lykilverk guðspekinnar og nema germanskar rúnir og tungumál.²²¹ List varð síðan fyrsti vinsæli höfundurinn til að sameina þjóðernislega hugmyndafræði með dulspeki og guðspeki.²²² Sem dæmi má nefna aðlögun Lists á hugmyndinni um rótarkynþætti en List hélt því fram að Aría-Germanar væru fimmtí kynþátturinn og eignaði hann fyrstu fjórum kynþáttunum nöfn germanskra risa úr goðsagnaheiminum en Atlantar voru lagðir að jöfnu við Bergemli og ættmenn hans en þriðji kynþátturinn var skyldur Þrúðgemli.²²³ List var einnig á sömu braut og Blavatskij þegar hann sagði þriðja kynþáttinn hafa verið þann fyrsta til að fjölga sér með

²¹⁵ Nicholas Goodrick-Clarke, *The Occult Roots of Nazism: Secret Aryan Cults and Their Influence on Nazi Ideology. The Ariosophists of Austria and Germany, 1890-1935*, bls. 94.

²¹⁶ Nicholas Goodrick-Clarke, *The Occult Roots of Nazism: Secret Aryan Cults and Their Influence on Nazi Ideology. The Ariosophists of Austria and Germany, 1890-1935*, bls. 95.

²¹⁷ Nicholas Goodrick-Clarke, „Ariosophy“, bls. 91.

²¹⁸ Nicholas Goodrick-Clarke, *The Occult Roots of Nazism: Secret Aryan Cults and Their Influence on Nazi Ideology. The Ariosophists of Austria and Germany, 1890-1935*, bls. 39.

²¹⁹ Nicholas Goodrick-Clarke, *The Occult Roots of Nazism: Secret Aryan Cults and Their Influence on Nazi Ideology. The Ariosophists of Austria and Germany, 1890-1935*, bls. 49-50.

²²⁰ Nicholas Goodrick-Clarke, *The Occult Roots of Nazism: Secret Aryan Cults and Their Influence on Nazi Ideology. The Ariosophists of Austria and Germany, 1890-1935*, bls. 49. List taldi gömlu íslensku ljóðin lýsa goðsögrum ísbúanna, sem hann taldi vera Wotanista á flóttu undan kristnum ofsóknum í Þýskalandi miðaldanna.

²²¹ Corinne Treitel, *A Science for the Soul*, bls. 104.

²²² Nicholas Goodrick-Clarke, *The Occult Roots of Nazism: Secret Aryan Cults and Their Influence on Nazi Ideology. The Ariosophists of Austria and Germany, 1890-1935*, bls. 33. Þýskir guðspekingar viðurkenndu þjóðlega útbreiðslu Lists á kennisetningum þeirra. Til að mynda bar Franz Hartman vinnu hans með helgirúnir saman við verk Blavatskij *Isis Unveiled*. (Sama rit, bls. 45)

²²³ Nicholas Goodrick-Clarke, *The Occult Roots of Nazism: Secret Aryan Cults and Their Influence on Nazi Ideology. The Ariosophists of Austria and Germany, 1890-1935*, bls. 53.

kynferðislegri æxlun en fyrstu tveir kynþættirnir, ættmenn Ýmis og Aurgemlis voru tvíkynja og samsvara Pólaría og Hypoboría kynþáttum Blavatskij.²²⁴

Liebenfels sótti sömuleiðis í skrif Blavatskij en í verki sínu *Die Theosophie und die assyrischen 'Menschentiere'*, gefur hann ritskýringu á völdum köflum úr *The Secret Doctrine*,²²⁵ þar sem hann bar þróunarkenningu hennar saman við steingervingafræði nútímans.²²⁶ Ennfremur taldi hann sig finna staðfestingu á túlkun sinni á fallinu í skrifum hennar, en í áttunda erindi *Dzyan*, sem birtist í *The Secret Doctrine*, segir frá því hvernig Lemúríar þróuðust fyrst í tvö aðskilin kyn og hvernig þeir orsökuðu syndafall frá heilagri náð með kynblöndun við óæðri tegund sem ól af sér skrímsli.²²⁷ Liebenfels hélt því sjálfur fram að fjórði rótarkynþátturinn, Atlantar, hefðu skipt sér í hreinar og dýrslegar undirtegundir sem samsvara æðri apategundum sem líktust mönnum og manngerðum apategundum, en örlagarík mistök afkomenda hinna fyrrnefndu, sem mynda fimmta rótarkynþáttinn Aría, var að æxlast með afkvæmum hinna síðarnefndu.²²⁸

Corinne Treitel bendir á að báðar hreyfingarnar, guðspeki og aríósófía, eru hluti af tilraunakenndu sviði móðernisma aldhavarfanna og sköruðust á við lífsumbótarhreyfingu (*Lebensreform*) tímabilsins en hreyfingarnar löðuðu báðar að sér stuðningsmenn sem leituðu eftir nýrri tegund trúar.²²⁹ Treitel tekur þó fram að varast skuli að gera of mikið úr tengslum guðspekinnar og þjóðernishreyfingarinnar, en um leið séu það mistök að horfa fram hjá þeim.²³⁰ Hún bendir á að þrátt fyrir tengsl hreyfinganna hafi þær verið langt frá því að

²²⁴ Nicholas Goodrick-Clarke, *The Occult Roots of Nazism: Secret Aryan Cults and Their Influence on Nazi Ideology. The Ariosophists of Austria and Germany, 1890-1935*, bls. 53. Nánari umfjöllun um áhrif Blavatskij sjá Goodrick-Clarke en hann fjallar ýtarlega um tengsl við guðspekina.

²²⁵ Verkið hét *Die Geheimlehre* á þýsku og kom út um aldamótin í þýðingu Wilhelm Friedrich.

²²⁶ Nicholas Goodrick-Clarke, *The Occult Roots of Nazism: Secret Aryan Cults and Their Influence on Nazi Ideology. The Ariosophists of Austria and Germany, 1890-1935*, bls. 101.

²²⁷ Nicholas Goodrick-Clarke, *The Occult Roots of Nazism: Secret Aryan Cults and Their Influence on Nazi Ideology. The Ariosophists of Austria and Germany, 1890-1935*, bls. 101-2.

²²⁸ Nicholas Goodrick-Clarke, *The Occult Roots of Nazism: Secret Aryan Cults and Their Influence on Nazi Ideology. The Ariosophists of Austria and Germany, 1890-1935*, bls. 102.

²²⁹ Corinne Treitel, *A Science for the Soul*, bls. 102.

²³⁰ Má nefna að eingöngu átta hópar í Þýskalandi stunduðu völkisch útgáfu af guðspeki til samanburðar við meira en 50 stærri hópa sem tilheyrdu meiginstraums guðspeki. (Corinne Treitel, *A Science for the Soul*, bls. 103.)

vera eins. Einn helsti greinarmunurinn var hugmyndafræðilegur; á meðan guðspekin sóttist eftir að byggja upp nýja trú fyrir alla leitaðist þjóðernishreyfingin við að forma kynþáttamiðaða trú sem talaði eingöngu til andlegra þarfa „arí-a-germana“.²³¹ Því er þó ekki að neita að guðspeki var innblástur fyrir hreyfingar á borð við aríósófiu. Aðráttarafl guðspekinnar felst meðal annars í því að hún bauð upp á sjónarhorn á heiminn þar sem nútíminn var skilinn út frá fjarlægri fortíð en þessi ímyndaða fortíð veitti fjölbreyttum félagslegum, pólitískum og menningarlegum hugmyndum gildi, hugmyndum á borð við rasisma, galdra og elítisma.²³² Goodrick-Clarke vekur athygli á að þrátt fyrir að slík löggilding væri fremur goðfræðileg en hefðbundin í eðli sínu þá væri það löggilding sem feli í sér ví sindalegar uppgötvanir nútímans, tilfinningu fyrir tilgangi innan samfélags og sögu og yfirnáttúrulegar skírskotanir.²³³ Áhrif Guðspekifélagsins birtast einnig í menningu og listum en verk Kubins, *Die andere Seite* má auðveldlega lesa út frá hugmyndafræði Blavatskij. Hér á eftir verður farið í hvernig hugmyndir hennar birtast í verki Kubins, einkum þær sem lúta að þróun og kynþætti.

²³¹ Corinne Treitel, *A Science for the Soul*, bls. 103.

²³² Nicholas Goodrick-Clarke, *The Occult Roots of Nazism: Secret Aryan Cults and Their Influence on Nazi Ideology. The Ariosophists of Austria and Germany, 1890-1935*, bls. 55.

²³³ Nicholas Goodrick-Clarke, *The Occult Roots of Nazism: Secret Aryan Cults and Their Influence on Nazi Ideology. The Ariosophists of Austria and Germany, 1890-1935*, bls. 55.

3. Próun og kynþættir í *Die andere Seite*

3.1 Próunarhugmyndir

Verkið *Die andere Seite* er að mörgu leyti lýsandi fyrir hugmyndir aldamótanna en Kubin vinnur með margar orðræður tímabilsins, þróunarhugmyndir þar á meðal. Hér verða þær skoðaðar út frá kenningum Blavatskij en samkvæmt henni er hver sál neisti af alheimssálinni sem hefur fallið niður í efnislega tilveru og er nú á þróunarbraut aftur til hins andlega. Þróunarkenning Blavatskij er því fyrst og fremst leið til andlegrar vakningar og má finna slíkar áherslur í *Die andere Seite*. Lýsingar á Draumbúnum gera það fljótt ljóst að þeir sækjast allir eftir hinu andlega. Sjálf vera þeirra í Draumríkinu er tilkomin vegna flóttu undan efnishyggju og framfaramiðuðu nútímasamfélagi. Það er í eðli íbúanna að leita eftir hinu dúpstæða, en allt í Draumríkinu er hannað til að gefa lífinu sem dýpsta andlega vídd. (10) Draumbúar eiga auk þess sameiginlega ákveðna eiginleika sem gera þá einstaka. Til að mynda búa þeir yfir skerptum skynfærum sem gera þeim fært að skilja tengingar í heiminum sem aðrir sjá ekki, eitthvað sem er venjulega ekki til staðar fyrir meðalmanninn. Þessi hlutir sem „eru ekki til“ (*unvorhanden*) byggja undirstöðu þeirra og eru í sínum dýpsta skilningi „hinn óskiljanlegi grundvöllur heimsins“ sem Draumbúar missa aldrei sjónar á. (10)

Þjáning og gleði samtímamannsins er þeim framandi, en Draumbúar hafa önnur gildi en hinn hefðbundni maður. Draumríkið sjálft er byggt í þeim tilgangi að útiloka framfarir og nútímmamenningu en Patera hefur djúpa óbeit á hvers kyns framþróun, sérstaklega á hinu vísindalega sviði, og í því liggur meginhugmyndin á bak við ríkið. (9) Draumríkið er griðastaður fyrir þá sem eru óánægðir með nútímmamenningu og ríkið er lokað öllum utanaðkomandi. Séð er fyrir öllum líkamlegum þörfum fólks og það skortir ekki efnislegar nauðsynjar en ríkið hefur ekkert með uppsöfnun auðmagns að gera, hvorki fyrir einstakling né ríki. Fyrir Draumbúum er hinn efnislegi heimur aðeins hráefni sem þeir móta eftir eigin óskum með „gagnkvæmri samvinnu“. (11) Þetta viðhorf birtist einnig í farsakenndum efnahag sem á sér engar röklegar stoðir, en efnahagurinn er symbólískur og peningar hafa ekkert stöðugt gildi. (58) Verslun og viðskipti eru

ekkert nema blekkingarleikur og íbúarnir keppast um að svindla hver á öðrum. Augljóst er að hinn efnislegi þáttur lífsins skiptir Draumbúa litlu og kapítalísk gildi hins hefðbundna samfélags eru ekkert meira en leikur fyrir þeim. Þess í stað hafa þeir önnur, andlegri gildi sem byggja á einstaklingsupplifun og skynjun.

Í Draumríkinu eru örlög mikilvæg en þeir einstaklingar sem er hleypt þar inn hafa verið valdir af forsjóninni, hvort sem um er að ræða ásköpuð örlög frá fæðingu eða ástæður sem tengjast seinni reynslu. (10) Örlög Draumbúans og það „réttlæti“ sem ríkir í Draumríkinu má skoða út frá hugmyndum Blavatskij um karma, sem er miðlæg hugmynd í þróunarkenningum hennar. Hér er að sjálfsögðu ekki á ferðinni samskonar birtingarmynd karma, enda fáum við ekki að fylgjast með endurfæðingu í bókstaflegri merkingu, en karmað sem hér er á ferðinni er mun smærra í sniðum. Blavatskij leit á karma sem lögmál réttlátrar refsingar en í Draumríkinu er gengi manns fljótt að breytast, úr gæfu í ólán, frá auðseldum í örbrigð. Auður helst aldrei lengi á sömu hendi en sögumaðurinn nefnir að ef einhverjum gékk of vel þá varð hann veikur og þurfti að borga læknisreikninga eða óþekktir rukkarar mættu á svæðið. (59) Má hér tala um jöfnunarlögmál en það var enginn varanlegur hagur eða skaði af kerfinu, allt hélst með þessum hætti í jafnvægi. Hjá Blavatskij er lögmál karma það sem aðlagar áhrif gjörða mannsins í þjónustu alheimssamræmis.²³⁴ Karma Draumríkisins stefnir að jafnvægi, en á áþreifanlegri hátt og er mun bundnara við efnislega tilveru en hugmyndir Blavatskij. Hér er það þó einnig hugsað til að viðhalda samræmi í Draumríkinu. Öfugt við karma Blavatskij, sem er óbreytanlegt alheimslögmál, eru örlög Draumríkisins bundin við stjórn ákveðins aðila, Patera. Örlögin eru tæki sem er notað til að stjórna íbúunum, má þó nefna að fyrir Draumbúa virkar það samt sem áður líkt og óbreytanlegt lögmál. Fyrir þeim voru það örlögin sem vöktu yfir þeim, en þetta var knýjandi réttlæti sem hélt öllu í jafnvægi. (58)

Í verkinu fylgjumst við með þróun sögumannsins og útvíkkun vitundar hans. Sögumaður fer í gegnum miklar umbreytingar í Draumríkinu, sem túlka má sem andlega þróun. Þróunarferli hans hefst með breytingu á skynfærum en eftir 6

²³⁴ H.P. Blavatskij, *The Secret Doctrine II: Anthropogenesis*, bls. 305.

mánaða dvöl í Draumríkinu öðlast hann betra lyktarskyn. Þetta aukna lyktarskyn er merkilegt að því leyti að það gerir honum kleift að skynja óbeit og samkennd. (67) Hann segist greina þef einstakra hluta og manna og þefa uppi leyndardóma hlutanna. Þetta aukna lyktarskyn gefur honum því eitthvað annað og meira en bara aukna þefgetu, hún leiðir hann inn í sannleika sem hann greindi annars ekki, leyfir honum að skynja annað og meira en hinn efnislega hluta sem skynjun er venjulega takmörkuð við. Sögumaður tekur það fram að það sé einstök lykt í Draumríkinu, og þrátt fyrir mismunandi lykt allra hluta innan ríkisins virðist sem þeir eigi saman, tilheyrðu. Þefskynið sýnir honum því einnig tengingu allra hluta sem hann skynjar sífellt meir er líður á söguna.

Þróun sögumannsins hefst fyrir alvöru eftir að hann fer að fylgjast með hinum bláeygðu og taka upp siði þeirra. Hann fer að eyða dögum sínum í hugleiðslu á steinum, blómum, dýrum og mönnum. (133) Við þessa ástundum verður sjón hans skarpari, rétt eins og og þefskynið áður. Þetta gerir honum kleift að sjá Draumríkið í nýju ljósi en sögumaður segir hin auknu skynfæri sín hafa áhrif á heilastarfsemina og umbreyta henni. (133) Hann verður fær um nýjan skilning á hlutum, hver einstakur hlutur var tekinn úr sambandi sínu við aðra hluti og settur í nýtt samhengi. (134) Sögumaður tekur sem dæmi að einn daginn er hann horfði á skelfisk sá hann að tilvera hans var ekki eins einföld og hann áður hélt. (134) Aukin skynfæri þjóna því ekki eingöngu þeim tilgangi að skynja efnisheiminn betur heldur að fara handan hans, sjá bæði raunverulegt eðli hlutanna sem og sambönd þeirra við umheiminn. Sögumaður uppgötvar einnig sköpunartaktinn og tenginguna á milli sín og allra lifandi hluta: „Í gegnum skyldan púls okkar skildi ég lægri verur.“ (136) Aukin skynjun hjálpar honum að skilja eðli annarra vera og tenginguna á milli þeirra. Skynjanir eru hér meginatriði í þróunarferlinu. Draumbúar áttu að búa yfir næmari skynfærum en meðalmaðurinn en sögumaður virðist þó vera sá eini sem kemst á næsta stig og fer að upplifa heiminn á annan hátt. Þróun hans snýst fyrst og fremst um útvíkkun skynfæra og vitundar, hann fer að sjá og skilja hluti sem áður var ekki mögulegt.

Aukin skynjun sögumanns leiðir hann að nýjum uppgötvunum um heiminn. Fyrir það fyrsta finnur hann stöðugt meir fyrir tengingum á milli alls, litir, lykt, hljóð og bragð verða fyrir honum víxlanleg. (134) Heimurinn sjálfur er einn daginn eins og vefnaður litaundurs þar sem hinar ótrúlegustu andstæður sameinast í jafnvægi, en annan daginn sér hann heiminn sem víravirki forma. Einn daginn upplifir hann sjálfan sig sem miðpunkt grundvallar talnakerfis og finnst hann vera abstrakt, eins og óstöðugur jafnvægispunktur krafta. (134) Hér er vísað í ýmsar myndir heimsmyndafræði sem allar byggja á jafnvægi og samsvörunum. Slíkt jafnvægi gegnir einnig hlutverki í heimsmyndafræði Blavatskij, en hún sá sjálf heiminn út frá samsvörunum;

Everything in the Universe follows analogy. "As above, so below;" Man is the microcosmos of the Universe. That which takes place on the spiritual plane repeats itself in the Cosmic plane. Concretion follows the lines of abstraction; corresponding to the highest must be the lowest; the material to the spiritual.²³⁵

Samsvaranir byggja á þeirra hugmynd að allt í alheiminum eigi sér andlega hliðstæðu og samsvari sér í manninum, bygging mansins endurspegli byggingu heimsins. Það finnast symbóliskar sem og raunverulegar samsvaranir á milli allra hluta hins sýnilega og ósýnilega heims en í þessu er fólgin hin forna hugmynd um míkró- og makrókosmos.²³⁶ Þessar samsvaranir, sem taldar eru huldar við fyrstu sýn, þarf að lesa og ráða í dulmál þeirra en allt er tákni sem hylur leyndardóm.²³⁷ Samkvæmt Antoine Faivre má skipta samsvörunum í two flokka; þær sem eru til í sýnilegri eða ósýnilegri náttúru t.d. milli hinna sjö málma og sjö plánetna og samsvaranir á milli náttúru eða sögu og afhjúpaðra texta t.d. Kabbalah.²³⁸ Samsvaranir eru ævaorni hugmynd sem ekki er hægt að rekja til einnar menningar, heimspeki- eða trúarkerfis.²³⁹ Sögunaður vísar hér til að mynda í talnasymbólisma sem er nátengdur fleiri en einni heimsmyndafræði. Sem dæmi má nefna að Pýthagóras og fylgjendur hans þróuðu þá hugmynd að stærðfræðileg lögmál eða tölur væru einnig lögmál allrar verundar, en

²³⁵ H.P. Blavatskij, *The Secret Doctrine I: Cosmogenesis*, bls. 177.

²³⁶ Samkvæmt Antoine Faivre eru samsvararnir eitt af fjórum meigineinkennum dulspekinnar, hin eru lifandi náttúra, ímyndunarafl og hugleiðsla og upplifun umbreytingar eða upphafningar. Öll fjögur einkennin koma við sögu í kenningum Blavatskij sem og í verki Kubins. (Antoine Faivre, *Access to Western Esotericism*, New York: State University of New York Press, 1994, bls. 10-14)

²³⁷ Antoine Faivre, *Access to Western Esotericism*, 1994, bls. 10.

²³⁸ Antoine Faivre, *Access to Western Esotericism*, bls. 10-11.

²³⁹ Kocku von Stuckrad, *Western Esotericism: A Brief History of Secret Knowledge*, bls. 13.

samkvæmt þeim var hlutfall talna og stærðar í samræmi við ímynd alheimsjafnvægis.²⁴⁰ Það að sögumaður sjái sig sem hluta af slíku talnakerfi sýnir að hann samsvarar sér við alheiminn og sér sig sem hluta af lögmálinu.

Breytt skynjun sögumannsins takmarkast ekki við umheiminn heldur verður skynjun hans á sjálfinu önnur. Á sama tíma og tilfinning hans fyrir umheiminum þróast, uppgötvar hann eitthvað ókunnuð innra með sér. Hann áttar sig á því að sjálfið er samansett af óteljandi sjálfum. Hvert þeirra er stærra og lokaðra en hið fyrra. Hið seinasta hverfur inní skuggana og er handan skilnings hans. Hvert og eitt þeirra er með eigið sjónarhorn sem lýtur fyrst og fremst að sýn þeirra á eðli lífsins. Sögumaður nefnir sem dæmi að frá sjónarhorni lífræns lífs hafi trúin á dauðann sem endapunkt verið rétt, en skilningur æðra stigsins var slíkur að manneskjan væri ekki til svo ekkert gat endað. (135) Hér höfum við skýra skiptingu á milli dauðlegs hluta okkar og hins æðra, sem lifir áfram og býr yfir skilningsgáfu er liggur handan mannsins og hins efnislega lífs hans. Blavatskij trúði á sjöföldun sjálfins sem var tvískipt í þá hluta sem væru eilífir og endurlífguðust og þá lægri sem deyja með líkamanum. Slíkan þankagang má auðveldlega lesa í þessa upplifun sögumanns á sjálfinu. Þó hér sé ekki tekinn fram hin sjöfalda skipting er þó augljós aðgreining í efnislega og dauðlega hluti vitundarinnar og æðri part sem er hluti af stærra samhengi. Ólík sýn þeirra á eðli mannsins endurspeglar muninn á þeim hluta mannsins sem er tengdur við efnislega tilveru og andlegri hlið hans. Sá hluti hans sem sögumaður segir vera handan skilnings hans er hinn heilagi hluti mannsins.

Blavatskij sá sjálfþekkingu sem mikilvægt takmark fyrir manninn, en persónulegur, andlegur og siðferðislegur þroski er tekinn fyrir í guðspekinni.²⁴¹ Þessar hugmyndir tengdust einkum kenningu hennar um sjöfalt sjálf mannsins, sjö stig kosmískar vitundar og andlega þróun. Blavatskij sagði að raunveruleg sjálfþekking verði ekki fengin með sjálfsgreiningu eða með neins konar rökleiðslu eða heilastarfsemi, heldur með vakningu til vitundar um heilaga

²⁴⁰ Kocku von Stuckrad, *Western Esotericism: A Brief History of Secret Knowledge*, bls. 16.

²⁴¹ Nicholas Goodrick-Clarke, *Helena Blavatsky*, Berkley: North Atlantic Books, 2004, bls. 195.

náttúru mannsins,²⁴² en slíka upplifun getum við séð hjá sögumanni. Blavatskij segir að núverandi ástand mannsins, undir stjórn karma, muni vara þar til „andlegt innsæi“ mannsins er opnað að fullu og það gerist ekki fyrr en hann er reiðubúinn að „kasta af sér þykkri kápu efnisins“, þegar hann fer að vinna innan frá sér í stað þess að elta hvatir sem koma utanfrá og eru skapaðar af líkamlegum skynjunum okkar og lágkúrulegum og sjálfselskum líkama okkar.²⁴³ Þangað til er það eina sem dregur úr illsku lífsins sameining og jafnvægi. Blavatskij tekur fram að hver og einn verður að finna sannleikann innra með sjálfum sér, það er enginn annar sem getur fært okkur hann.²⁴⁴ Í því skyni að nálgast þennan sannleika verðum við að vinna að þróun okkar æðra eðlis. Þeim tilgangi er náð með því að lama smám saman hvatir lægri persónuleika okkar og um leið þagga niður í rödd hins lífeðlisfræðilega huga, sem er háður og jafnframt óaðskiljanlegur hinum líkamlega heila.²⁴⁵ Þá verður hinn dýrslegi maður innra með okkur að rýma fyrir hinu andlega, og um leið og hann er vakinn upp frá sínu dulda ástandi munu hin æðstu andlegu skilningarvit og skynjun vaxa innra með okkur og þróa með sér jafnréttisgrundvöll við hinn „himneskamann“.²⁴⁶

Sögumaður er tvímælalaust að vakna til aukinnar vitundar. Hann segir sterkustu skynjanirnar koma þegar hann er að sofna eða þegar hann vaknar, eða þegar líkaminn er þreyttur og hann í hálfgerðu meðvitundarleysi - m.ö.o. þegar hann er ekki eins tengdur við efnislegar skynjanir, þegar lífið innra með honum er í ljósaskiptaástandi. (134) Í þessu ástandi er hann laus undan truflunum efnisheimsins og meðvitaðri um hið andlega. Það að hann sé næmastur á milli svefns og vöku má rekja til þess að þá sé hinn lífeðlisfræðilegi hugur ekki eins virkur. Vaxandi skilningarvit hans sýna honum eitthvað annað og meira en efnisheiminn og fer hann handan þess og að kjarnanum. Því er ljóst að hans andlegu skilningarvit og skynjun eru að þróast innra með honum. Hugleiðsla er hér mikilvægur þáttur í að ná takmarki andlegrar þróunar eins og sést á ástundun hinna bláeygðu og sögumanns. Blavatskij fjallaði sjálf um mikilvægi

²⁴² Nicholas Goodrick-Clarke, *Helena Blavatsky*, bls. 197.

²⁴³ H.P. Blavatskij, *The Secret Doctrine I*, bls. 644.

²⁴⁴ Nicholas Goodrick-Clarke, *Helena Blavatsky*, bls. 198.

²⁴⁵ Nicholas Goodrick-Clarke, *Helena Blavatsky*, bls. 198.

²⁴⁶ Nicholas Goodrick-Clarke, *Helena Blavatsky*, bls. 198-9.

hugleiðslu og gaf nákvæmar leiðbeiningar fyrir slíka ástundun. Fyrsta skrefið er að hugsa sér einingu „með útþennslu í rými og óendanleika í tíma“, annað hvort með eða án „sjálfs-staðfestingar“ (*self-identification*).²⁴⁷ Því næst að hugleiða rökrænt og stöðugt á þessa hugsun með tilvísun til vitundarstiga. Með hjálp hugleiðslu mun okkar venjulega vitundarástand mótað af bæði öflun og svíptingu. Sem dæmi um öflun má nefna eilífa viðurvist í ímyndunaraflinu í öllu rými og tíma, en þar á upptök sín kjarni minnis sem hættir ekki í draumi eða vöku.²⁴⁸ Með minningu algildis (*universality*) hverfur allur kvíði sem fylgir jafnan hættu og raunum lífsins. Aðrar leiðir öflunar eru áframhaldandi tilraun til ákveðins viðhorfs til allra verandi hluta, sem er hvorki ást, hatur né tómlæti. Auk þess muntu skynja holdgaðar verur sem eingöngu takmörkun.²⁴⁹ Öflun verður alger með skilningnum: „Ég er allt rými og tími.“²⁵⁰ Blavatskij segir að handan þess verði ekkert meira sagt. Svípting felst til að mynda í afneitun þess að hugsa um eignir, persónuleika eða líkamlegar skynjanir á borð við losta. Þessar svíptingar eru skapaðar af ævarandi ímyndunaraflinu, án sjálfsblekkingar, af „ég er án“ og viðurkenning á tilveru þessa hluta sem uppsprettu ánauðar, fáfræði og átaka.²⁵¹ Blavatskij tekur hér fram að það sé engin hætta á sjálfsblekkingu ef persónuleikinn er gleymdur. Svíptingu er lokið með hugleiðingunni „ég er án eiginleika“. ²⁵² Með hugleiðslu og þróun færst maðurinn því sífellt fjær einstaklingshyggju og losnar úr böndum sínum við efnisheiminn. Í *Die andere Seite* kemur fram að við enda þessarar þróunar hættir maðurinn sem einstaklingur að vera til, og það verður engin frekari þörf fyrir hann. Þessi vegur vísar til stjarnanna. (136) Hinn heilagi hluti okkar er á þróunarbraut og mun að lokum snúa aftur til upphafs okkar, en maðurinn, eða hinn æðri hluti hans er hluti af hinu himneska. Persónuleikinn eða einstaklingurinn eins og við upplifum hann í jarðlífínu skiptir engu, hann þróast ekki með okkur heldur hinn heilagi kjarni okkar.

²⁴⁷ Nicholas Goodrick-Clarke, *Helena Blavatsky*, bls. 200.

²⁴⁸ Nicholas Goodrick-Clarke, *Helena Blavatsky*, bls. 200.

²⁴⁹ Nicholas Goodrick-Clarke, *Helena Blavatsky*, bls. 200.

²⁵⁰ Nicholas Goodrick-Clarke, *Helena Blavatsky*, bls. 200.

²⁵¹ Nicholas Goodrick-Clarke, *Helena Blavatsky*, bls. 200.

²⁵² Nicholas Goodrick-Clarke, *Helena Blavatsky*, bls. 200.

Þróunarhugmyndir Blavatskij einskorðast ekki viðmanninn heldur ná yfir allan alheiminn. Blavatskij sagði andlega þróun vera orsökina að baki allri þróun, allt orki á hvað annað, þannig að andleg þróun hefur áhrif á líkamlega þróun og þróun umhverfisins. Nicholas Goodrick-Clarke bendir á að með því að sjá andlega þróun sem undirliggjandi orsök og stefnu allra breytinga í heiminum felldi Blavatskij efnislegar og líkamlegar hliðar þróunarinnar inn í stórbrotin, himnesk áform.²⁵³ Þetta varpar ljósi á *Die andere Seite*, þar sem Draumríkið og umhverfi þess er undir áhrifum þeirrar þróunar eða öllu heldur hnignunar sem verður. Samkvæmt Blavatskij er þróunin hringrás en hún segir eilífðina vera svið þar sem óteljandi heimar birtast og hverfa. Þetta er háð lögmáli reglubundinnar endurtekningar, sem má líkja við sjávarföllin, innstremmi og útfall, en eitt af grundvallarlögmálum alheimsins eru umskipti dags og nætur, lífs og dauða, vöku og svefns.²⁵⁴ Blavatskij trúir ekki á sköpun heldur reglubundna og samfellda birtingu heimsins frá huglægu til hlutlægs sviðs tilverunnar, sem gerist með reglulegu millibili á gífurlega löngum tíma.²⁵⁵ Þetta er „lífs-hringrásin“ og Blavatskij líkir henni við umskipti dags og nætur, sem hún kallar alheimsdaga og -nætur, en á meðan næturnar standa yfir er „allt í öllu“, hvert atóm er leyst upp í eina heild (*homogeneity*).²⁵⁶ Hnignun og eyðilegging heimsins er því eðlilegur hluti af þróunarferlinu, dagur verður að nött.

Við sjáum Draumríkið ekki verða til heldur fylgjumst með hnignunarferli þess og eyðileggingu. Hnignun Draumríkisins hefst smám saman og verður það sífellt óreiðukenndara, en þegar Bell mætir loksns á svæðið er það upphafið að endalokunum. Flestir íbúarnir eru á hnignunarbraut sem einkennist af siðspilltu lífern. Hnignun þeirra er ör en orgíur og aðrir lífshættir Draumbúanna fara illa með taugar þeirra. Í kjölfarið þjást allir af einhvers konar sjúkdómum en veikindi á borð við hysteríu, flogaveiki og melankolíu urðu að fjöldafyrirbrigðum. (155) Næstum allir íbúarnir þjást af taugaveikluðum vöðvakippum eða einhvers konar þráhyggju. Aukning víðáttufælni, ofskynjana og dástjarfa, auk sífellt ofbeldisfullri hegðunar og aukinnar tíðni sjálfsmorða einkenna samfélagið. Þrátt fyrir það

²⁵³ Nicholas Goodrick-Clarke, *Helena Blavatsky*, bls. 176.

²⁵⁴ H.P. Blavatskij, *The Secret Doctrine I: Cosmogenesis*, bls. 17.

²⁵⁵ H.P. Blavatskij, *The Key to Theosophy*, bls. 48.

²⁵⁶ H.P. Blavatskij, *The Key to Theosophy*, bls. 48.

heldur svalllífið áfram og með því aukin eter- og ópíumneysla, en neyslan var hugsuð til þess að róa eða örva þjakaðar taugarnar. (156) Líkamlegu atgerfi og þrifnaði hnignar einnig, en undir lokin eru allir þaktir myglu og íklæddir tötrum. (178) Vert er þó að taka fram að flestir íbúanna voru einhvers konar taugasjúklingar áður en þeir komu til Draumríkisins en slík sjúkdómsorðræða er beintengd við hugmyndir tímabilsins um þá hnignunarhættu sem fylgdi nútímmamenningu og framförum.

Dýrin eru einnig hluti af þessari hnignunarsögu. Á meðan Draumbúar þjást af svefnsýki taka dýrin yfir ríkið. (169) Dýraárásir aukast og gæludýr verða villt og óhlýðin, hundar og kettir yfirgefa eigendur sína, og dýrin, rétt eins og mennirnir, snúa aftur í sitt frumstæðasta ástand. Dýrin sýna aukna hvöt til æxlunar, þrátt fyrir að éta hvert annað upp fjölga þau sér um leið með gífurlegum hraða. Samkvæmt sögumanni vissi enginn hvaðan öll þessi dýr komu en þau verða hinir eiginlegu drottnrarar staðarins. (174) Eitt dýr hefur hér sérstöðu, apinn Giovanni Battista. Hann er í upphafi mannlegur og vinnur með rakaranum, en hann er ekki eingöngu þjálfaður til vinnu heldur hefur mannlega eiginleika, til dæmis sér hann sjálfan sig sem listamann og átti það til að „leiðrétt“ verk sögumannsins. (81) Við hnignun Draumríkisins verður Giovanni þó dýrslegur á ný, hefur ekki lengur hemil á hvötum sínum og vill slást í hóp með öðrum öpum, en sögumaður lýsir því sem afturhvarfi til náttúrunnar eða hins upprunalega (*war wieder ganz urwüchsig geworden*). (191) Cowan vekur athygli á að afturhvörf Giovanni til hins dýrslega sé táknað fyrir alla Draumbúa og hnignun þeirra.²⁵⁷ Hann bendir einnig á að fyrra starf hans sem klippari virðist vera lýsandi fyrir þau siðmenntunaráhrif sem hann hafði undirgengist áður en hann hvarf aftur til fyrra horfs.²⁵⁸ Til að undirstrika mikilvægi afturhvarfs Giovanni fer sögumaður að bera Draumbúa saman við dýr, til að mynda lýsir hann Brendel sem apa.²⁵⁹ Draumbúar virðast í auknum mæli hlusta á sinn dýrslega hluta, þann hluta sjálfssins sem Blavatskij nefndi *kama rupa*. Blavatskij hefur bent á að á meðan æðri greind sé ríkjandi í sumum mönnum og ráði yfir hinum hlutum sjálfssins, þá sé einnig að finna menn þar sem dýrasálin eða *kama rupa* sé ríkjandi og má

²⁵⁷ Michael Cowan, *Cult of the Will: Nervousness and German Modernity*, bls. 233.

²⁵⁸ Michael Cowan, *Cult of the Will: Nervousness and German Modernity*, bls. 232.

²⁵⁹ Michael Cowan, *Cult of the Will: Nervousness and German Modernity*, bls. 232.

meðal annars sjá það á dýrslegum eðlishvötum þeirra.²⁶⁰ Þetta er lýsandi fyrir Draumbúa en með því að elta sitt dýrslega eðli og hlusta á sínar lægstu hvatir eru þeir því að fjarlægjast sína æðri greind og þar með möguleikann á andlegri þróun.

Draumríkið sjálft er á hnignunarbraut, eyðileggingarferlið hefst með fjölgun dýranna en endar í hruni Draumríkisins. (175) Niðurbrot ríkisins hefur áhrif á allt en sprungur myndast í veggjum, viðurinn rotnar, málmur ryðgar og klæði detta í sundur ásamt því að allur matur rotnar á nokkrum stundum. Listin er ekki undanskilin en málverk verða fyrir innri eyðileggingu sem enginn skildi. (175) Sögumaður segir allt dæmt til eyðileggingar og talar um veikindi hins líflausa efnis, að það sé eitthvað spillandi í andrúmsloftinu. Þetta er eingöngu upphafið, en undir lokin eru göturnar fullar af skít, blóði og innyflum úr mönnum og dýrum, sem streymir um göturnar. (228) Lokastundir Draumríkisins eru lýsandi fyrir heimsrofaminni. Til að mynda er ekki hægt að gera greinarmun á degi og nótt, það ríkir endarlaust rökkur. (199) Hér erum við komin að þeim tíma þegar alheimsdagurinn verður að nótt. Þegar hofið sekkur má heyra lúðra glymja. (198) Sögumaður heyrir þrumur og lýsir því líkt og reiðmenn heimsrofanna séu mættir, blóðhaf sést hvert sem hann lítur. (231) Hann hugsar sjálfur með sér að hinsti dómur sé nú kominn. Slík heimsrofasýn er algeng í bókmenntum dekadensins og expressjónismans og endurspeglar myrk viðhorf listamannanna gagnvart þjóðfélaginu.

Við endalok Draumríksins sjáum við þessa heimsrofasýn á kosmískum skala. Sögumaður sér þegar tveir loftsteinar rekast saman, loftið verður hvítglóandi og litríkar eldingar leiftra um himininn. Í nokkrar sekúndur er líkt og sólarheimar, fullir af blómum og verum sem voru ólík öllu sem hann hefur áður séð á jörðinni, lifni við fyrir framan hann. Sögumaður segist gleyma sjálfum sér og að sjálfið hafi risið upp til þessara heima, tekið þátt í sársauka og gleði endalaust margra vera. (238) Hann sér ekki lengur hluti eingöngu með augunum og segir að jafnframt hafi undarlegar og ólyisanlegar ráðgátur verið afhjúpaðar. Sögumaður var hluti af þessu og með hjálp yfirnáttúrulegra afla skildi hann allt. En það endar ekki þar:

²⁶⁰ H.P. Blavatskij, *The Key to Theosophy*, bls. 52.

„Eftir atburði sem voru tímalausir og eilífir, eftir spennu eilífra verðandi breytinga, breytist allt í andstæðu sína. Eftir fæðinguna fylgdi löngun eftir miðpunktí – og á svipstundu var því náð. Blíður, náðugur brestur (*sanfte, selige Schwäche*) upplýsti heiminn. Úr vægum skilningi varð kraftur, þrá. – Það var gríðarlegur, sjálfsagður styrkur, – það varð myrkur. – Í skýrum, reglulegum sveiflum skrapp alheimurinn saman í einn punkt.“ (238) Hér höfum við dæmi um hvernig heimurinn skreppur saman í einn punkt, allt verður eitt og með því skilningur á milli alls. Hér er komin alheimsnótt og allt leysist upp í eina heild. Sögunaður segir að hann viti ekkert meir, hann verður að engu eða öllu og missir um leið hina mannlegu vitund sína. Þessi heimsrofalýsing er að vissu leyti ólík hinum hefðbundnu hnignunarlysingum tímabilsins. Hér höfum við sýn á endalokin sem tíma uppljómunar og sameiningar. Satt er að hugmyndin um nýtt upphaf er samofin heimsrofahugmyndum dekadensins og expressjónismans en hér erum við með kosmíska sýn sem sér endalokin sem ekkert annað en aðra hlið á tilverunni, hluta af hringrás heimsins.

3.2 Kynþættir og birtingarmynd þeirra

Þær þróunar- og hnignunarhugmyndir sem birtast í *Die andere Seite* eru nátengdar við kynþætti. Kynþættirnir sem eiga sér áberandi fulltrúa í verkinu eru Evrópubúar, Ameríkanar og Austurlandabúar. Draumbúarnir sjálfir mynda einn kynþátt en þó Draumríkið sé staðsett í Austri búa þar Evrópubúar, að mestu Þjóðverjar og er þýska töluð af bæjarbúum sem sveitarfólk. (54) Patera heldur fólk frá ríkinu sem hann telur að ekki eigi þar heima en það er gert til að varðveita eftir bestu getu „hreinleika lífsstílsins“. (22) Draumbúar voru, eins og fyrr var nefnt, valdir úr hópi fólks af ákveðinni manngerð. Yfirstéttin bjó yfir ýktri tilfinningasemi eða viðkvæmni, en þetta var hópur sem þjáðist af föstum hugmyndum eða þráhyggjum (*fixe Ideen*) á borð við söfnunararáttu, spilafíkn, trúarofstæki eða öðrum birtingarmyndum hugþreytu (*neurasthenia*), en hjá konunum var hystería algengasta fyrirbrigðið. (52) Þetta fólk var eins og skapað fyrir Draumríkið en almenningur var einnig valinn samkvæmt viðmiði hins óeðlilega eða með einhliða þróun í huga, en þeirra á meðal mátti finna drykkjumenn, ímyndunarveika, spíritista, slagsmálahunda, gamla ævintýramenn,

sjónhverfingamenn og pólitíkska flóttamenn, auk einhverra morðingja, þjófa og falsara sem voru eftirlýstir í öðrum löndum. (52) Eins og áður hefur verið minnst á má lesa þetta þannig að hópur útvaldra eða innvígðra sé valinn til andlegs lífernис út frá næmni þeirra, en íbúa Draumríkisins má einnig sjá sem annars konar útvalinn hóp byggðan á kynþætti, hér þýskumælandi Evrópubúar.²⁶¹

Upptalningin hér að framan gerir þó erfitt fyrir að sjá þá sem útvalda fremur en úrköst, en hér er dregin upp mynd af samansafni taugasjúkra. Þeir eiga erfitt með að takast á við menningu nútímans, sjúkdómana sem hrjá þá má sjá sem afleiðingu þess, en margir litu á úrkynjun mannsins sem eftirkost nútímasiðmenningar, sérstaklega borgarlífsins.²⁶² Cowan tekur fram að þrátt fyrir lýsingar á Draumríkinu sem athvarfi fyrir þá sem þola ekki óöryggi nútímalífsins, einkennist ríkið af hugþreytu og kvíða og fer ástandið síversnandi.²⁶³ Werner Hoffmann hefur bent á að Draumríki Patera endurspegli sífellt meir heiminn fyrir utan múnana, sem hann vildi útiloka.²⁶⁴ Næmni Draumbúa er því tvíeggja sverð; á meðan hún gerir þeim fært að skynja óséð sambönd heimsins þá spilar hún einnig hlutverk í úrkynjun og hnignun þeirra. Þrátt fyrir tilraunir Draumbúa til að flýja nútímanenninguna, hugsanlega með von um lækningu, bíða þeirra mun verri örlög í Draumríkinu.

Vísindaleg kynþáttahyggja hélt uppi hugmyndum um þróun og hnignun, þar sem það voru hinir óæðri kynstofnar sem voru á hnignunarbraut og hættan var að þeir drægju hina æðri með sér. Hinn æðri kynstofn var jafnan aríar eða í það minnsta Vesturlandabúar. Hér höfum við aftur á móti lokað samfélag Evrópubúa sem við sjáum sogast inn í ferli eyðileggingar og úrkynjunar. Ber hér einkum að athuga orðræðu um hið dýrslega þegar kemur að hnignun Draumbúana. Slík

²⁶¹ Hugmyndin um útvalda germana í Austri minnir á hugmyndir Schlegels um indó-germana og heilagan uppruna þeirra. Samkvæmt honum voru það einmitt þýskumælandi menn hinir útvöldu, sem var ætlað að endurskapa hina glötuðu trúarlegu þekkingu og leiða þá aftur til hins upprunalega heimalands. (Tuska Benes, „From Indo-Germans to Aryans: Philology and the Racialization of Salvationist National Rhetoric, 1806-30“, bls. 170)

²⁶² Vert er að hafa í huga að úrkynjun var á þessum tíma ekki eingöngu líffræðilegt fagorð heldur hugtak sem notað var í pólitískri og samfélagslegri gagnrýni. (Weingart, Kroll, Bayertz, *Rasse, Blut und Gene*, bls. 42)

²⁶³ Michael Cowan, *Cult of the Will: Nervousness and German Modernity*, bls. 239.

²⁶⁴ Werner Hoffmann, „Über einige Motive des Romans *Die andere Seite*“, Alfred Kubin 1977-1959, Munich: Spangenberg, 1990, bls. 103-8. Fengið hjá: Michael Cowan, *Cult of the Will: Nervousness and German Modernity*, bls. 239.

orðræða var algeng á tímabilinu, einkum er rætt var um svonefnda villimenn eða óæðri kynþætti. Má hér benda á viðhorf Blavatskij sem taldi villimenn og ósiðmenntaða vera á hnignunarbraut og setti þá skör lægra en „venjulega“ menn. Besant gékk enn lengra og efaðist um mennsku þeirra, líkti þeim við apa. Hér er það þó hinn siðmenntaði Evrópumaður sem tekur upp dýrslega siði. Þrátt fyrir næmni sína, eða einmitt vegna hennar, þá eru það Draumbúar sem eru hluti af hnignunarferli sem endar í eyðileggingu Draumríkisins og dauða flestra íbúanna. Þetta kallast á við hugmyndir aldamótanna um úrkynjun og hnignun sem afleiðingar vangetu til að takast á við framþróun, en frásögnin fellur vel að hugmyndum dekadensins og þeirri heimsrofasýn sem þar er að finna. Af sökum þeirrar kynþáttaskiptingar sem er að finna í *Die andere Seite* er þó vert að gera samanburð við þróun eða hnignun annara kynþátta innan verksins. Hér er það nefnilega eingöngu Evrópubúinn sem fer í gegnum þetta hnignunarferli á meðan Ameríkaninn og Asíubúar standa ósnertir. Þetta brýtur í bága við hugmyndir vísindalegrar kynþáttahyggju um yfirburði aríu en sú menningarlega gagnrýni sem er fólgin í því að setja Evrópubúann í þetta hlutverk má lesa sem gagnrýni á hann og ímyndaða yfirburði hans. Út frá hugmyndinni um „framgang hinna hæfustu“ er hér augljóst að Evrópubúar eru ekki þeirra á meðal.

Hercules Bell stendur fyrir rökvísi og framfarir, hann er hinn hrausti, framkvæmdaglaði maður, fullur af lífskrafti. Þegar hann kemur til Draumríkisins tekur hann yfir efnahaginn og kemur honum í „eðlilegt ástand“ sem verður til þess að íburðarmikil eyðsla hefst. Takmark hans er að koma reglu á Draumríkið, setja það inn í forskrift efnahagskerfis og samfélag. Bell stendur fyrir Ameríkana og hugmyndafræði hans á sér augljósar vestrænar rætur. Hann gefur til að mynda út yfirlýsingum sem skreytt er með frelsisgyðjunni, er með ameríkska fánann á kórónu sinni og utan um hann eru vafin orðin „frelsi, jafnrétti, bræðralag, samfélag, vísindi, réttlæti“. (154) Þegar hann telur sig loksns hafa klekkt á Patera segir hann einnig að áræðni Ameríku hafi sigrað. (225) Sjálft nafn hans gefur til kynna blöndu af nöfnum eins frægasta frumkvöðuls Ameríku, Alexander Graham Bell og grískra hálfguðsins Herkúles.²⁶⁵ Bell er sá eini, utan hinna bláeygðu, sem stenst krafta Patera og sýnir þannig yfirburði sína gagnvart

²⁶⁵ Michael Cowan, *Cult of the Will: Nervousness and German Modernity*, bls. 225.

Evrópubúum og sannar sig sem einstakling af æðri kynstofni. Blavatskij gaf til kynna að næsti rótakynþáttur myndi koma fram í Ameríku og að þar væri að finna fólk sem væri lengra komið á þróunarbrautinni. Hafa ber í huga að Bell sýnir engar vísbendingar um æðri andlega þróun, aðra en gífurlegan viljastyrk sinn. Viljinn er þó lykilatriði, en samkvæmt greiningu Cowan var „lömun viljans“ eitt af meigineinkennum nútímans og litið á hana sem orsök þeirrar hnignunar sem eikenndi menninguna. Styrkingu viljans var að sama skapi litið á sem lausn undan þessu ástandi hnignunar og átti til að mynda að vera lækning á hugþreytu líkt og þeirri sem Draumbúar þjáðust af.²⁶⁶ Cowan segir að atlaga Bells að Patera og barátta hans fyrir opnun Draumríkisins fyrir einkaframtaki nútímans mætti túlka sem hinn útópíska draum um útrýmingu hugþreytu og með henni veikum vilja.²⁶⁷

Fulltrúar þriðja kynþáttarins eru hinir bláeygðu. Þeir eru mongólskur kynstofn sem býr í úthverfi Perle. Þetta er líttill þjóðflokkur, aðeins um 100 manns, og sú staðreynd að þau búa yfir einstökum kröftum gefur til kynna að þetta sé útvalinn kynstofn. Hinir bláeygðu halda sér út af fyrir sig og skipta sér ekki af þeim þjóðflokum sem umkringdu þá fyrir komu Draumríkisins, ekki fremur en Draumbúum síðar meir, og eflir þetta sérstöðu þeirra. Sögumaður segir þá hafa tendrað augnaráð (*erleuchteten Blicken*) en þó ólesanlegt, sem ýtir undir sýn á þá sem handhafa andlegrar og leyndrar visku. (133) Hinir bláeygðu eru með öllu ósnertir af kröftum Patera og hnignun Draumríkisins. Þeir eru settir fram sem dæmi um þróaðan kynþátt og sést það á líkama þeirra, sögumaður segir þá granna, langir liðir þeirra sýna fram á gífurlega þróun kynþáttarins. (230) Annars skipta líkamleg einkenni þeirra litlu, það er yfirhöfuð erfitt að greina á milli kvenna og karlmannna vegna þess að þau hafa svipaðar líkamsstellingar, klæðnað og andlitsföll og ómögulegt að segja til um aldur þeirra. (132) Þetta gefur til kynna að hið líkamlega eða efnislega skipti hér ekki máli og sýnir um leið fram á tengsl þeirra við hið andlega. Líkami þeirra er efnisminni og fyrirferðaminni, sem minnir á lýsingar Blavatskij á fyrri rótarkynþáttum sem stóðu nær hinu himneska en jarðlega. Til að mynda höfðu Polaríar enga efnislega líkama og

²⁶⁶ Michael Cowan, *Cult of the Will: Nervousness and German Modernity*, bls. 244.

²⁶⁷ Michael Cowan, *Cult of the Will: Nervousness and German Modernity*, bls. 246.

störfuðu með andlegum kröftum. Hinir bláeygðu eru komnir á þann stað þróunarferlisins að þeir hafa tekið að færast aftur nær hinu andlega. Þeir eru frumstæðir en í stað þess að vera einkenni hnignunar sýnir það fram á að þeir eru lengra komnir í þróunarferlinu. Hér liggur til grundvallar ákveðin sérstaða sem má útskýra með hugmyndum guðspekinnar. Samkvæmt Blavatskij felur andleg þróun í sér afturhvörf til fyrra ástands, frá hinu efnislega og aftur til hins andlega en eitt af einkennum sjötta kynþáttarins er að hann mun fljótlega vaxa úr festingu sinni við efni og hold. Í kenningum hennar er þróunin hringrás en þetta hugsanakerfi útskýrir það sem í fyrstu virðast ósættanlegar andstæður, á borð við frumstæðni og þróun, í verki Kubins.

Hér höfum við þrjár ákveðnar lýsingar á kynþáttum en skoða þarf nánar hvað liggur að baki viðhorfinu sem hér birtist. Fyrir það fyrsta verður að taka fram að sjónarhornið er alltaf sögumannsins, en hann er taugaveiklaður Evrópubúi með sínar eigin hugmyndir um kynþætti og Austrið, sem litast af bakgrunni hans og menningu. Við sjáum því kynþættina með augum Evrópubúans, sjónarhorn sögumannsins bæði fellur að og skarast á við hugmyndir tímabilsins um kynþætti. Fjallað hefur verið um þá vísindalegu kynþáttahyggju sem var ríkjandi á tímabilinu en hér er einnig mikilvægt að líta til *orientalism*. Edward Said hefur fjallað um hvernig Vesturlönd hafa skapað og í raun framleitt Austurlönd með hugmyndum sínum, en hugmyndin um Austrið er búin til af mönnum, rétt eins og hugmyndin um Vestrið.²⁶⁸ Þessar hugmyndir einkennast af samanburði á milli Austurs og Vesturs, sem eru jafnan sett upp sem andstæðupar. Vesturlönd eru sett fram sem gerandinn á meðan Austurlöndin eru hinn hlutlausí viðtakandi. Austrið er auk þess séð sem kvenlegt, órókrétt, óvirk, óagað, óþróað og dulrænt á meðan Vestrið er karllægt, upplýst, rökvist, þróað, verkstýrandi og agað.²⁶⁹ Vestrið er miðjan og viðmiðið en Austrið er jaðarinn. Þetta sjáum við hjá Kubin, en ameríkanisminn og orientalisminn eru settir fram sem andstæður, Ameríkaninn Bell er táknað fyrir þann sem framkvæmir, hefur viljann og þróttinn, á meðan Austrið stendur fyrir andlega ástundun, innra líf og hugleiðslu. Þetta fellur að mörgu leyti að skrifum Said um Austur og Vestur sem andstæðupar:

²⁶⁸ Edward Said, *Orientalism*, London: Penguin Books, 2003, bls. 5.

²⁶⁹ Edward Said, *Orientalism*, bls. 40, 49, 253, 300, 308-9, ofl.

hinir bláeygðu falla að hugmyndinni um hina óvirku, órökréttu og dulrænu Austurlandabúa andspænis hinum rökréttta, framfarasinnaða Bell.

Athyglisvert er að Evrópubúar standa hér ekki fyrir hið dæmigerða Vestur heldur fyllir Bell þá stöðu. Draumbúar standa að mörgu leyti nær hinum bláeygðu en báðir þessir hópar búa yfir næmri skynjun. Örlög þeirra eru þó ólík, hinir bláeygðu lifa af hnignun Draumríkisins ósnortnir á meðan Draumbúar enda í frumstæðu og dýrslegu ástandi. Þrátt fyrir að hinir bláeygðu séu hér frumstæður þjóðflokkur eru það hinir siðmenntuðu Draumbúar sem taka upp hegðun villimanna en það er einmitt menning þeirra sem er talin orsök hnignuninnar. Cowan bendir á að með því að lýsa bláeygða kynþættinum á þann hátt að hann hafi aukna tauganæmni, felist hluti af byggingu verksins í því að setja Ameríku og Austrið á öndverða póla félagslegs þróunaruskala.²⁷⁰ Þessi munur birtist meðal annars í útlitslýsingum: hinir bláeygðu eru fágaðir, kynlausir og hárlausir en Bell er með loðna bringu, sem Cowan segir merki um karlmennsku og frumstæða, kynferðislega hreysti hans.²⁷¹ Cowan bendir auk þess á að lesa megi verkið sem baráttu á milli Bells og hinna bláeygðu, eða ameríkanisma og oríentalisma, frammi fyrir hópi taugaveiklaðra Evrópubúa.²⁷²

Kynþáttaviðhorf verksins er vert að skoða nánar með hugmyndir Blavatskij í huga, þá einkum þegar kemur að hinum heilögu meisturum í austri. Austrið er veigamikið í kenningum Blavatskij en hún tók mið af Advaita Vedanta og búddisma í skrifum sínum.²⁷³ Þessi áhugi er að miklu leyti bundinn við hugmyndina um hina fornu viskutrú sem samkvæmt Blavatskij er undirliggjandi í hindúisma, búddisma, kristni og kabbala en hefur lifað af í gegnum aldirnar sem dulspeki.²⁷⁴ Blavatskij reyndi í verki sínu *The Secret Doctrine* að rekja þessa trú aftur í forsögulega og goðsögulega fortíð, um hin ýmsu kosmísku stig (*rounds*) og rótarkynþætti. Hún sagði hana verið stundaða af Atlöntum en viskutrúin fór þaðan til Asíu sem dulspekilegt og frumstætt form búddisma, sem átti að hafa

²⁷⁰ Michael Cowan, *Cult of the Will: Nervousness and German Modernity*, bls. 231.

²⁷¹ Michael Cowan, *Cult of the Will: Nervousness and German Modernity*, bls. 231.

²⁷² Michael Cowan, *Cult of the Will: Nervousness and German Modernity*, bls. 243.

²⁷³ Guðspekifélagið predikaði ekki eingöngu visku Austursins heldur flutti það einnig starfsemi sína þangað en árið 1878 fóru Blavatsky og Olcott til Indlands og settu upp höfuðstöðvar í Aydar.

²⁷⁴ Nicholas Goodrick-Clarke, *Helena Blavatsky*, bls. 131.

verið innblástur fyrir for-Veda-Brahamisma.²⁷⁵ Austrið hefur því að geyma nálægð við viskutrúna sem Blavatskij hefur einsett sér að breiða út og telur vera trú framtíðarinnar. Annað sem tengdi Blavatskij við Austrið voru hinir svonefndu meistarar eða Mahatmas. Blavatskij hélt því fram að hinir raunverulegu stofnendur Guðspekifélagsins væru tveir indverskir meistarar, Koot Hoomi og Morya. Morya var sagður búa ásamt Koot Hoomi nálægt klastrinu Tashi Lhunpo hjá Shigatse þar sem þeir ráku saman skóla en þar var Blavatskij síðar tekin inn sem lærisveinn (*chela*).²⁷⁶ Ær Blavatskij hitti meistara sinn í fyrsta sinn á hann að hafa sagt henni að búa sig undir mikilvægt verkefni sem myndi innihalda þriggja ára undirbúning í Tíbet.²⁷⁷ Frá þeim degi sagðist Blavatskij vera í stöðugu sambandi við hina svonefndu meistara. Umdeilt er hvort meistararnir hafi verið lærðir menn eða æðri verur, en þeir voru þróaðir meistarar með ofurmennska krafta.²⁷⁸ Hlutverk þeirra var að vísa mannkyninu rétta leið og hjálpa því á veg sínum til andlegrar þróunar. Þeir miðluðu meðal annars þekkingu sinni með bréfum til A.P. Sinnett og A.O. Hume, sem voru sögð vera send í gegnum Blavatskij og aðra nemendur, eða *chelas*, meistaranna.²⁷⁹

Hina bláeygðu má tengja við meistara Blavatskij en þeir eru hópur sem stundar andlegt lífernir með lítil tengsl við efnislegt líf. Við getum einnig séð hina bláeygðu í leiðbeinandahlutverki. Með því að fylgjast með þeim og taka upp aðferðir þeirra þróar sögumaðurinn skynjun sína. Þeir eru óvirkir leiðbeinendur, en eins og komið hefur fram er mikilvægt að finna sannleikann með eigin reynslu. Nánari lýsingar á meisturunum ýta einnig undir þessi hughrif. Meistari Koot Hoomi tekur fram, í bréfi til A.P. Sinnett, að hæfni meistara til athugunar hafi tryggt hluta þeirra aukna víðsýni; sýn sem er ákveðin og óhlutdræg, um leið og hún veitir víðtækari mannúð. Þá hafi lítill hópur þeirra hafa komist það langt í ástundun sinni að geta losnað undan áhrifum jarðlegra sambanda og orðið ómóttækilegir á mismunandi stigum gagnvart æðri ánægju og tilfinningum; þeir

²⁷⁵ Nicholas Goodrick-Clarke, *Helena Blavatsky*, bls. 131.

²⁷⁶ Nicholas Goodrick-Clarke, *Helena Blavatsky*, bls. 4-5.

²⁷⁷ Nicholas Goodrick-Clarke, *Helena Blavatsky*, bls. 4.

²⁷⁸ Nicholas Goodrick-Clarke, *Helena Blavatsky*, bls. 5.

²⁷⁹ Emily B. Sellon, Renée Weber, „Theosophy and The Theosophical Society“, bls. 313.

hafi misst áhuga á almennum gangi mannkynsins.²⁸⁰ Þetta fellur vel að lýsingu sögumanns á hinum bláeygðu en hann segir að sinnuleysi þeirra verði til að þeir sýnist útbrenndir en „hluttekningarlaus hluttekning“ lýsi best viðhorfi þeirra. (132) Hinir bláeygðu eru komnir handan hinnar efnislegu tilveru mannsins, og eru um leið ofar mannlegum skilningi. Hér má sjá að það sem Vestrið sér sem „óvirkn“ getur verið merki um andlega yfirburði.

Þróunarstaða kynþáttanna er hér misjöfn. Þá staðreynd að Evrópubúar standa frammi fyrir úrkynjun og hnignun má lesa sem gagnrýni Kubins á evrópskt nútímasamfélag og menningu tímabilsins, en hana má jafnframt sjá sem erfiðleika Evrópubúa við að taka upp andlegt líferni. Draumbúar, þrátt fyrir næmni sína, hneyksluðust á ástundun hinna bláeygðu, sem sýnir skilningsleysi af þeirra hálfu. Í bréfi meistara Koot Hoomi til Sinnets nefnir hann grófleika (*grossness*) hins vestræna huga, sem er í senn fenginn að erfðum og sjálfsáunninn, sem orsök erfiðleika þeirra við andlega upplifun og þróun.²⁸¹ Hann bendir auk þess á að þau orð eða hugtök sem lýsa hugsun nútímans séu þróuð með hagnýta efnishyggju í huga, sem gerir hinum vestræna manni næstum ómögulegt að skilja meistarana. Að sama skapa er meistarunum ógerningur að skýra nokkuð sem hefur með hinn dulspekilega alheim að gera á vestrænni tungu efnishyggjunnar.²⁸² Evrópumenn geta þróað með sér hæfileika með lærðómi og hugleiðslu, en eingöngu að takmörkuðu leyti.

Draumbúar leggja ekki stund á slíkt en þó er að finna ákveðna ástundun innan ríkisins. Þar var til staðar leynileg trúarregla, en þessari reglu fylgdu hinir ýmsu helgisiðir sem voru tengdir við hina bláeygðu og Patera. Á meðan margir þeirra virtust snúast um stjórn Patera yfir þegnum sínum virðist sem einhverjir af siðunum vera útúrsnúnингur á ástundun hinna bláeygðu. Taka má sem dæmi upphafningu Draumbúa á „helgum hlutum“ á borð við hár, greniköngla og edik, sem má sjá sem þeirra útgáfu á hugleiðslu hinna bláeygðu á öllum hlutum. Bendir

²⁸⁰ A.T. Barker (tekur saman), *The Mahatma Letters to A.P. Sinnett from the Mahatmas M. & K.H.*, London: T. Fisher Unwin, 1923, bls. 32.

²⁸¹ A.T. Barker (tekur saman), *The Mahatma Letters to A.P. Sinnett from the Mahatmas M. & K.H.*, bls. 29.

²⁸² A.T. Barker (tekur saman), *The Mahatma Letters to A.P. Sinnett from the Mahatmas M. & K.H.*, bls. 29.

þetta sterklega til vanskilnings þeirra á siðum og ástundun hinna bláeygðu en má hér tala um vestrænan útúrsnúning á austrænum siðum. Það er eingöngu sögumaðurinn sem að lokum tekur upp það sem næst kemst raunverulegri ástundun hinna bláeygðu, og er launað með útvíkkun skilningarvita og þróun. Má bera það saman við ruglun á skilningarvitum Draumbúa við endalokin. Í stað þess að skynjanir þeirra veiti þeim aukna innsýn þá fara þær síversnandi. Hjá þeim hefjast sjóntruflanir en þeir sjá regnbogabjarma sem umkringja hluti og síðar fara þeir að sjá vitlaus hlutföll, til að mynda verða lítil hús eins og risavaxnir turnar. Sjóntruflanirnar eru ekki einskorðaðar við umhverfið en þau sjá auk þess einstaklinga sem tvöfallda og fjórfallda, jafnvel sem mannfjölða. (226) Þetta gæti lesist sem útvíkkun skynjana sem þeir eru ekki andlega reiðubúin undir eða fær um að skilja. Þeir sjá nú efnisheiminn sem blekkingu en fjölgun einstaklinganna mætti túlka sem innsýn inn í margfalt sjálfið en Draumbúar hafa ekki náð því stigi að geta meðtekið þessa visku.

Erfiðara er að skera úr um hvar Bell stendur á þróunarskalanum. Fyrir það fyrsta er Bell viljasterkari en hinir næmu Draumbúar sem er það sem gerir hann ónæman fyrir Patera og kemur í veg fyrir að hann fari inn í sama hnignunarferli og þeir. Um leið er hann tengdur við hið dýrslega rétt eins og Draumbúar, honum er lýst sem samblöndu fálka og nauts (143). Tengingar hans við hið dýrslega koma einnig fram í því ofbeldi og kynferði sem brýst út við flutninga hans til Draumríkisins en stuttu eftir komu hans verður dýrainnrásin, þar sem dýrin hafa það eitt að takmarki að æxlast.²⁸³ Þessi innrás virðist vera innblástur fyrir íbúana sem verða fyrir afturhvarfi til frumstæðs stigs sem er stýrt af hömlulausri þrá. Eins og Cowan bendir á hella íbúarnir sér í orgíur sem taka á sig sífellt díónýskari blæ.²⁸⁴ Bell virðist vera af æðri kynstofni en Draumbúar en ekki er hægt að segja að hann sé komin langt á hinni andlegu þróunarbraut. Þó hann hafi sterkan vilja er Bell ekki andlega þenkjandi og of nátengdur hinu dýrslega, eða sínu *kama-rupa*.

²⁸³ Michael Cowan, *Cult of the Will: Nervousness and German Modernity*, bls. 232.

²⁸⁴ Michael Cowan, *Cult of the Will: Nervousness and German Modernity*, bls. 232.

Lykillinn að andlegri þróun liggar hjá einstaklingnum. Þetta sjáum við hjá sögumanni en hér er vert að hafa í huga að hann, sem Evrópubúi, þróar með sér hæfileika sína og sleppur ekki aðeins undan hnignun heldur kemst á annað stig. Það er því undir einstaklingnum komið hvaða leið hann velur, þróunin er ekki ósjálfráð heldur bundin vali og lífsháttum mannsins. Draumbúar sleppa ekki þrátt fyrir tilraunir sínar til að yfirgefa nútímasamfélagið. Bell færir ekki eingöngu með sér lífsþrótt sem brýst út í dýrslegum ástríðum, heldur einnig áherslu á hið efnislega sem og þá hugmyndafræði nútímasamfélagsins sem því fylgir. Draumbúar eru því enn bundnir líkamlegum þrám sínum sem stjórna þeim sífellt meir, en þeir eru ekki færir um að bæla niður hvatir lægri persónuleika sinna. Á sama tíma fjarlægist sögumaður samfélagið og hið efnislega líf í síauknum mæli, hann stendur eftir sem áhorfandi og minnir það sterkelega á viðhorf hinna bláeygðu. Hér hefur verið rakið hvar hver kynþáttur stendur á þróunarbrautinni en nú er mál að skoða hvaða öfl sköpunar og þróunar eru hér að verki og hver áhrif þeirra séu.

4. Andlegir kraftar

4.1 Kraftar Patera

Patera býr yfir mörgum undarlegum kröftum sem hann notar til að stýra Draumbúum og má rekja uppruna þeirra til mesmerisma. Patera ber sjálfur einkenni magnarans²⁸⁵ (*Magnetiseur*) sem sést fyrst og fremst á segulmögnum augnaráði hans. Augum Patera er lýst sem málmdiskum sem skína eins og tungl. (108) Er sögumaður stendur frammi fyrir Patera festast augu hans við þetta hryllilega augnaráð og er líkt og einhver galdramáttur haldi honum föstum (109) Augu Patera eru einstök á að líta og þótt hann geti tekið á sig gervi annarra kemur hann ávallt upp um sig með augunum. Kona sögumannsins segist hafa séð Patera sem lampabera, hún þekkir hann á því að það ekki geta verið tveir með þessi augu. (83-4) Þetta minni endurtekur sig en síðar sér sögumaður Patera sem betlarakerlingu, og einnig eru það augun sem koma upp um hann. Hið sama er upp á teningunum er hann sér Patera sem læknisfrúna, frú Lampenbogen. (95, 104) Augu eru minni sem er að finna í mörgum bókmenntum tímabilsins og eru þau oft tengd við dáleiðslu og mesmerisma.²⁸⁶

Hugmyndir um segulmagn dýra, eða mesmerismi, var uppgötvaður af þýska lækninum Franz Anton Mesmer (1734-1815). Mesmer notaði segla við lækningar sínar en hlutverk þeirra var að magna og beina í farveg „vökva“ úr líkama hans, sem hann yfirfærði yfir á sjúklinginn með vilja sínum.²⁸⁷ Til að beita þessari orku þróaði hann meðferð byggða á strokum, snertingum, dáleiðslustöru og notkun hlaðinna sprota til að stjórna og ráða bót á ójafnvægi vökvans í líkama sjúklingsins.²⁸⁸ Kenning hans gengur út frá því lögmáli að alheimurinn sé gegnsýrður af óápreifanlegum vökva sem tengir manneskjur við dýr, plöntur, hluti og hvert annað.²⁸⁹ Léleg hringrás þessa vökva innan líkamans er orsök allra sjúkleika mansins og til að læknast er nauðsynlegt að koma aftur á jafnvægi.

²⁸⁵ Hér nota ég orðið magnari í stað dávaldur þar sem orðið dávaldur vísar eingöngu til dáleiðslu og nær ekki yfir ástundun mesmerisma í heild sinni.

²⁸⁶ Til að mynda í *Der Sandmann* eftir E.T.A. Hoffmann.

²⁸⁷ Bertrand Meheust, „Animal Magnetism/Mesmerism“, Dictionary of Gnosis and Western Esotericism, Wouter J. Hanegraaff (ritstj.), Leiden og Boston: Brill, 2006, bls. 75-82, hér bls. 76.

²⁸⁸ Nicholas Goodrick-Clarke, *The Western Esoteric Traditions*, bls. 175.

²⁸⁹ Bertrand Meheust, „Animal Magnetism/Mesmerism“, bls. 77.

Andstæðingar kenningar Mesmer bentu á að hugmyndin um alheimsvökva væri endurtekning á eldri kenningum til að mynda hjá Paracelsusi (1493–1541), Jan Baptista Van Helmont (1577–1644), Robert Fludd (1574–1637) og William Maxwell (1620–1647).²⁹⁰ Þrátt fyrir vilja Mesmers til að stofna ný vísindi liggja rætur kenningar hans í dulspekihefðum. Vökvi hans er nútímatjáning á eldri tilgátum um „óljóst“ (*subtle*) afl á borð við *pneuma* eða alheimsandann.²⁹¹ Kenningar um slík óljós öfl einkenna vestræna dulspeki, einkum út frá sjónarhorni lifandi, lífgaðrar náttúru en lifandi náttúra er eitt af fjórum helstu einkennum dulspeki samkvæmt Antoine Faivre.²⁹²

Marquis de Puységur (1751-1825) uppgötvaði síðar getu sjúklinga sem voru undir áhrifum mesmerisma til að komast á sérstakt stig vitundar sem hann nefndi segulmagnaða svefnögöngu. Með tilraunum á sjúklingum sínum sá hann að þetta ástand vitundar væri hægt að framkalla reglulega og að segulmagnaðir svefnenglar væru meðal annars færir um hugsanalestur, sjúkdómsgreiningu á sjálfum sér og skynjun atburða utan venjulegar vitundar.²⁹³ Frægt dæmi um slíka svefnögöngu er sjáandinn frá Prevorst, Friedrike Hauffe, sem var í umsjá Justinus Kerner sem skrifaði síðar bók um reynsluna.²⁹⁴ Hér má sjá tengsl við skyggnigáfu sögumannsins í *Die andere Seite*, en í byrjun frásagnar sinnar segist hann muna hluti sem hann varð ekki vitni að. (7) Sögumaður segir að slík fyrirbæri hafi verið algeng í nærveru Patera en hann er hér magnari og orsakavaldur slíkra fyrirbrigða. Draumbúa má enn fremur tengja við segulmagnaða svefnengla. Á meðal einkenna slíks svefns var stórbrotin skerðing eða aukning á skynreynslu og vitsmunalegri getu.²⁹⁵ Á meðan sumir fundu til að mynda fyrir tilfinningadeyfð þá voru aðrir sem öðluðust aukna getu skynfæra og vitsmunu. Þetta má auðveldlega færa yfir á Draumbúa og efld skynfæri þeirra, sem og fyrrnefnda skynjanabrenglun.

²⁹⁰ Nicholas Goodrick-Clarke, *The Western Esoteric Traditions*, bls. 177.

²⁹¹ Nicholas Goodrick-Clarke, *The Western Esoteric Traditions*, bls. 177.

²⁹² Antoine Faivre, *Access to Western Esotericism*, bls. 11.

²⁹³ Bertrand Meheust, „Animal Magnetism/Mesmerism“, bls. 77.

²⁹⁴ Hauffe sýndi mörg helstu einkenni segulmagnaðs svefnengils, hún bjó yfir skyggnigáfu, forskynjun og gat sjúkdómsgreint sjálfa sig og aðra. Auk þess var hún fær um að sjá framliðna. Sjá Justinus Kerner, *Die Seherin von Prevorst: Enthüllungen über das innere Leben des Menschen und über das Hereinragen einer Geisterwelt in die unserige*, Kiel: J. F. Steinkopf, 2012.

²⁹⁵ John Warne Monroe, *Laboratories of Faith: Mesmerism, Spiritism, and Occultism in Modern France*, Ithaca: Cornell University Press, 2008, bls. 68.

John Warne Monroe bendir á það einstaka samband sem myndaðist á milli magnara og sjúklinga hans. Magnarinn var hlutlaus áhorfandi, spurði spurninga og skráði svör á meðan svefnengillinn var verkfæri hans.²⁹⁶ Í framkallaðri svefnögöngu voru sjúklingarnir auk þess ákaflega sefnæmir fyrir leiðbeiningum magnara.²⁹⁷ Þetta samband fól jafnframt oft í sér félagslegan ójöfnuð. Í Draumríkinu er Patera hafinn yfir aðra, hann er meistarinn sem fer ekki út á meðal almúgans og hefur að sama skapi gífurlega stjórn yfir íbúum Draumríkisins. Höggið (*der Klaps*) er gott dæmi um það, en það er ein af leiðum Patera til að hafa hemil á þeim. Sögunaður lýsir upplifunni sem taugalosti, tungan verður stíf, hann stirðnar upp og getur sig hvergi hreyft. (90) Patera notar höggið ef einhverjir setja sig upp á móti hefðinni, vilja yfirgefa Draumríkið eða sýna aðra móttöðu. Þá verða „örlögin of sterke“ og höggið kemur. (92) Sögunaður taldi Patera vera flogaveikan og að höggið væri þegar hann fengi flog, að allir þjáðust með honum í flogaköstunum. Má lesa það sem vísun í takmarkaða líkamsstjórnun og veikindi svefnengla.

Rannsóknir Puységur voru forveri að dáleiðslu. Árið 1843 var það skoski læknirinn James Braid sem stakk upp á orðinu dásvefn (*hypnosis*) til að skilgreina þá ástundun sem var innblásin af memerisma, en takmarkaðri í áhrifum og með ólíka kenningu að baki.²⁹⁸ Samkvæmt kennismiðum mesmerisma voru það áhrif magnarans sem settu sjúklinginn í segulmagnaðan svefn en Braid hélt því aftur á móti fram að sjúklingurinn færi í þetta ástand óháð öðrum, með aðferðum sjálfsefjunar. Það væri því ekki um vökva eða dulspekileg áhrif einnar manneskju á aðra að ræða og skipti þar af leiðandi engu með hvaða meðferð svefninum var náð.²⁹⁹ Það var þó ekki fyrr en 1878 sem dáleiðsla sló í gegn undir handleiðslu Jean-Martin Charcot sem er gjarnan nefndur „faðir taugasjúkdómafræðinnar“. Í fyrstu var litið á hana sem gagnlegt tól til að rannsaka hysteríu en starfsemin vakti upp svo margar spurningar í sálfræði og læknisfræði að fljótlega varð það

²⁹⁶ John Warne Monroe, *Laboratories of Faith: Mesmerism, Spiritism, and Occultism in Modern France*, Ithaca: Cornell University Press, 2008, bls. 69.

²⁹⁷ Nicholas Goodrick-Clarke, *The Western Esoteric Traditions*, bls. 179.

²⁹⁸ Bertrand Meheust, „Animal Magnetism/Mesmerism“, bls. 78.

²⁹⁹ Bertrand Meheust, „Animal Magnetism/Mesmerism“, bls. 78.

eitt af stærstu svæðum rannsókna á sviði vísinda hugans.³⁰⁰ Charcot sá sjálfur hysteríu sem merki um arfgenga úrkynjun og leit á næmni sjúklinga sinna fyrir dáleiðslu sem dæmi um sjúklegt ástand þeirra.³⁰¹ Má auðveldlega fella þær hugmyndir að Draumbúum, en næmni þeirra og veikur vilji gerir þau viðkvæm fyrir stjórnun Patera.

Bell sakar Patera um dáleiðslu í yfirlýsingu sinni. Hann segir Draumbúa hafa verið blekkta af magnara og svikara, Patera, sem hafi í kjölfarið stolið heilsu þeirra, eignum og dómgreind. Hann segir þá vera fórnarlömb mágsefjunar og þar með ófæra um að fara eftir eigin skynsemi. Þau hafa láttist sefjast í stað þess að hlusta á eigin hugsanair og þannig látið hrekjast út í dauðann. (152) Hér er vert að minnast á skrif Gustaves Le Bons í *Psychologie des foules* (1895) um fjöldann og mágsefjun. Hann taldi hugsun mannkynsins vera að fara í gegnum umbreytingu sem er orsakaðist af tveimur lykilþáttum. Fyrir það fyrsta felst hún í eyðileggingu á þeirri trúarlegu, félagslegu og pólitísku tiltrú sem samfélagið byggir á. Í öðru lagi felur hún í sér sköpun nýrra forsendna tilveru og hugsana sem eru afleiðing nýrra uppgötvanna á sviði nútíma vísinda og iðnaðar.³⁰² Le Bon sér aukinn mátt fjöldans sem mögulegt merki um seinustu stig vestrænnar siðmenningar og afturhvarf til tíma stjórnleysis, en samkvæmt honum hefur fjöldinn eingöngu kraft til eyðileggingar.³⁰³ Þegar stoðir samfélagsins rotna er það ávallt fjöldinn sem veldur falli þess. Í fjöldanum er að auki innbyggður vilji til að fylgja leiðtoga.³⁰⁴ Vilji leiðtogans verður að „kjarna“ sem skoðanir fjöldans myndast um og finna samsömun í.³⁰⁵ Styrkur leiðtogans gefur orðum hans kraft sefjunar en fjöldinn er ávallt reiðubúinn að hlusta á viljasterkan mann.³⁰⁶ Þetta endurspeglast í sambandi Patera við Draumbúa. Við sjáum auk þess áhrifin sem Bell hefur við komu sína, en Draumbúar skipta sér þá í tvær fylkingar, ein fylgir vilja Patera og önnur Bell. Le Bon rekur orsökina til þess að menn sem safnast

³⁰⁰ Bertrand Meheust, „Animal Magnetism/Mesmerism“, bls. 78.

³⁰¹ Jenny Bourne Taylor, „Psychology at the fin de siècle“, *The Cambridge Companion to the Fin de Siècle*, New York: Cambridge University Press, 2007, bls. 13-30, hér bls. 26.

³⁰² Gustav Le Bon, *Crowds: A Study of the Popular Mind*, New York: Dover Publications, 2002, bls. ix-x.

³⁰³ Gustav Le Bon, *Crowds: A Study of the Popular Mind*, bls. xii-xiii.

³⁰⁴ Gustav Le Bon, *Crowds: A Study of the Popular Mind*, New York: Dover Publications, 2002, bls. 72.

³⁰⁵ Gustav Le Bon, *Crowds: A Study of the Popular Mind*, bls. 72.

³⁰⁶ Gustav Le Bon, *Crowds: A Study of the Popular Mind*, bls. 73.

saman í fjölda missi allan vilja sinn og snúi sér að þeim sem ber þennan kost sem þá skortir.³⁰⁷ Megineinkenni fjöldans er auk þess gríðarlegt sefnæmi hans.³⁰⁸ Þetta sjáum við vel á hegðun Draumbúa. Le Bon telur auk þess ekkert vera eins stöðugt í kynþætti og erfða undirstöðu hugsana þeirra.³⁰⁹ Mætti þá sjá þessa fjöldahegðun og hneigð til að falla undir stjórnun annara sem evrópskt einkenni er rekja má til stöðu siðmenningarinnar.

Hér er rétt að líta til hugmynda Blavatskij um mesmerisma en hún rekur kenningar Mesmer einnig aftur til Paracelsusar.³¹⁰ Blavatskij sá alheimsvökvann sem heimssál (*anima mundi*) sem, ef stjórnað væri með vilja mannsins, gæti miðlað krafti sínum til hvaða hlutar sem er.³¹¹ Þessi kraftur á sér mörg heiti en Blavatskij segir það vera endalausa ringulreið nafna sem tjái öll einn og sama hlutinn, hvort sem það er nefnt alheimsvökvi, astralljós, rafmagn eða eter.³¹² Astralljós er hugtak frá Eliphas Lévi en hann rakti virkni galduars til viljans sem hafði áhrif á astralljósið. Hann skilgreindi það sem alheimsafl sem væri umlykjandi vökvi er smýgur inn í allt og meðtekur merkt tákna allra samsvarana (*kennisetning auðkennis*).³¹³ Hugmynd hans um vökvamiðil á rætur sínar að rekja til mesmerisma en astralljós er hið sama og stjörnuhorfsljós (*sidereal light*) Paracelsusar og annara hermetískra heimspekinga.³¹⁴ Blavatskij segir það vera eter í sinni efnislegu mynd eins og það birtist í nútíma vísindum. Óhlutbundinn, og í andlegum skilningi, er eter meira en oft er haldið fram, en alkemistar og hermetistar trúðu að hann væri *anima mundi* eða alheimssálin.³¹⁵ Samkvæmt

³⁰⁷ Gustav Le Bon, *Crowds: A Study of the Popular Mind*, bls. 73.

³⁰⁸ Gustav Le Bon, *Crowds: A Study of the Popular Mind*, bls. 14.

³⁰⁹ Gustav Le Bon, *Crowds: A Study of the Popular Mind*, bls. ix.

³¹⁰ H.P. Blavatskij, *Isis Unveiled I: A Master Key to the Mysteries of Ancient and Modern Science and Theology*, bls. 164.

³¹¹ Nicholas Goodrick-Clarke, *Helena Blavatsky*, bls. 91.

³¹² H.P. Blavatskij, *Isis Unveiled I: A Master Key to the Mysteries of Ancient and Modern Science and Theology*, bls. 125.

³¹³ Nicholas Goodrick-Clarke, *Helena Blavatsky*, bls. 91.

³¹⁴ H.P. Blavatskij, *Isis Unveiled: A Master Key to the Mysteries of Ancient and Modern Science and Theology I*, bls. xxv.

³¹⁵ H.P. Blavatskij, *Isis Unveiled I: A Master Key to the Mysteries of Ancient and Modern Science and Theology*, bls. xxv.

Blavatskij er í eter að finna hina „eilífu hugmynd“ sem gegnsýrir alheiminn, eða *viljann* sem verður *afl* og skapar eða skipuleggur *efni*.³¹⁶

Önnur birtingarmynd þessa vökva er rafmagnið. Rafmagn er höfuðafl í heimsmyndafræði guðspekinnar, en Blavatskij sér það sem fyrsta hluta sköpunar sem lýsir sér í útstremislífgun eða gæðun sálar í efni.³¹⁷ Fyrir Blavatskij var rafmagn mórandi kraftur en í þessu sambandi er vert að skoða skrif hennar um *fohat*. *Fohat* er „dulspekilegur, rafmagnaður, lífskraftur“, sem undir vilja hins skapandi alheimslögmáls (*Logos*) sameinar og færir saman öll form, gefur þeim hið fyrsta högg eða taugaboð (*impulse*) og verður með tímanum að lögum.³¹⁸ Blavatskij tekur fram að *fohat* framleiðir ekkert í sjálfu sér, það er eingöngu hinn mögulegi skapandi kraftur. *Fohat* er „rafmagnaður lífskraftur“ sem er persónugerður, yfirskilvitlegur tengjandi miðill allra kósmískra krafta, jafnt á hinu óséða og sýnilega sviði, en verknaður þess líkist, á gríðarlegum skala, lifandi afli sem er skapað af vilja.³¹⁹ Á hinu jarðneska sviði finnast áhrif þess í hinu segulmagnaða afli sem hin sterka þrá magnarans framleiðir.³²⁰ Á alheimssviðinu er það til staðar í þeim uppbyggjandi krafti sem framfylgir, í móturn hlutanna, þeirri áætlun sem býr í huga náttúrunnar eða hinni heilögu hugsun. Blavatskij lýsir *fohat* sem því sem liggar að baki allri birtingu ljóss, hita, hljóðs og viðloðunum leið og það er „andi“ rafmagns, sem er „líf alheimsins“.³²¹ Sem óhlutbundið hefst það með einu óþekkjanlegu orsakalögmáli og endar sem alltumlykjandi hugur og líf sem er eðlislægt öllum atómum efnis.³²²

Lýsingar Blavatskij á *fohat* sýna vel tengslin á milli vísinda og dulspeki, hvernig vísindaleg hugtök eru notuð í kenningum dulspekinnar. Mesmerismi er einnig gott dæmi um þetta samband. Eins og Goodrick-Clarke bendir á, beinir

³¹⁶ H.P. Blavatskij, *Isis Unveiled I: A Master Key to the Mysteries of Ancient and Modern Science and Theology*, bls. 56-7.

³¹⁷ Nicholas Goodrick Clarke, „The Esoteric Uses of Electricity: Theologies of Electricity from Swabian Pietism to Ariosophy“, bls. 76.

³¹⁸ H.P. Blavatskij, *The Secret Doctrine I: Cosmogenesis*, bls. 109.

³¹⁹ H.P. Blavatskij, *The Secret Doctrine I: Cosmogenesis*, bls. 111.

³²⁰ H.P. Blavatskij, *The Secret Doctrine I: Cosmogenesis*, bls. 111.

³²¹ Nicholas Goodrick Clarke, „The Esoteric Uses of Electricity: Theologies of Electricity from Swabian Pietism to Ariosophy“, Aries, Vol. 4, nr. 1, bls. 69-90, hér bls. 76.

³²² Nicholas Goodrick Clarke, „The Esoteric Uses of Electricity: Theologies of Electricity from Swabian Pietism to Ariosophy“, bls. 76.

mesmerismi athygli að mikilvægu ágreiningsefni þegar kemur að stað dulspeki í nútímahugsun og -ví sindum.³²³ Mesmer sjálfur sá sig sem ví sindamann í anda Newtons sem reyndi að uppgötvu hin aflfræðilegu lögmál er stjórna heiminum. Hann vildi þróa ný ví sindi og ná viðurkenningu á því sviði. Þrátt fyrir að mesmerismi virtist virka, var auðvelt að grafa undan tilgátu Mesmers fyrir verkuninni, því þennan óáþreifanlega og ósýnilega vökva var ekki hægt að finna með neinum þekktum aðferðum eða tækjum.³²⁴ Mesmerismi fellur því undir svið dulspeki eða gal dra. Blavatskij hafði þó annað viðhorf gagnvart slíkum skilgreiningum en hún sá gal dra sem ví sindi eða djúpstæða þekkingu á dul dum kröftum í náttúrunni og þeim lögmálum sem stjórna hinum sýnilega og ósýnilega heimi.³²⁵ Því ætti gal dur, á borð við mesmerisma, að vera hluti af viðurkenndum ví sindum.³²⁶ Hún leit á mesmerista sem gal dramenn því þeir séu innvígðir í þessa leyndardóma náttúrunnar.³²⁷ Blavatskij segir mesmerisma vera mikilvægustu gerð gal durs en þetta fyrirbrigði er áhrif alheimsaflsins sem liggur að baki öllum gal dri.³²⁸ Fyrir henni var gal dur kraftur sem ví sindi hefðu ekki enn skilið en ættu að rannsaka.

Hvar sem við staðsetjum mesmerisma er þetta afl tvímælalaust að verki í Draumríkinu. Patera hefur virkjað þennan kraft en hann er höndin eða aflið á bak við 65.000 íbúa og sögumaður veit ekki hvar mörkin á kröftum hans liggja. Kraftar Patera einskorðast auk þess ekki við íbúa ríkisins heldur ná alla leið til gróðursins og dýralífsins. (132) Þetta má tengja við kenningu um vökva eða alheimsafl sem gegnsýrir allt, en það er líka hluti af gróðri, dýrum og hlutum og því ætti öllu að geta verið stjórnað af þeim sem kann að virkja kraftinn. Alla Draumbúa grunaði þetta og þeir meðtóku þessi örlög sín sem óbreytanleg en þeir skilja hvorki Patera né kraftinn sem gerir þá að leikbrúðum. Þetta bendir enn til vanskilnings þeirra á æðri öflum og raunverulegri dul spekilegri ástundun. Sögumaður segir Patera vera meistara vilja fólksins. Draumbúar finna fyrir því í

³²³ Nicholas Goodrick-Clarke, *The Western Esoteric Traditions*, bls. 178.

³²⁴ Nicholas Goodrick-Clarke, *The Western Esoteric Traditions*, bls. 178.

³²⁵ Nicholas Goodrick-Clarke, *Helena Blavatsky*, bls. 92.

³²⁶ Nicholas Goodrick-Clarke, *Helena Blavatsky*, bls. 94.

³²⁷ Nicholas Goodrick-Clarke, *Helena Blavatsky*, bls. 92-3.

³²⁸ H.P. Blavatskij, *Isis I: A Master Key to the Mysteries of Ancient and Modern Science and Theology*, bls. 129.

hinum smæstu hlutum, Patera gruggar skynsemi þeirra og ræður yfir vilja þeirra. (132) Hann notar því stjórn sína á alheimsvökvanum, sem hann beitir með eigin vilja, til að stýra vilja annara.

Kraftur Patera er gífurlegur en þó er vafi á því hvort það sé í raun og veru hann sem sé við stjórnvölinn. Bæði skiptin sem sögumaður sér Patera er hann sofandi á meðan hann talar við hann, sem ýtir undir möguleikann á að hann sé sjálfur svefngengill og þar af leiðandi stjórnað af öðrum. Sögumaður tekur enn fremur eftir því að varir hans hreyfist undarlega sem gefur til kynna búktal og undarlegur hljómburður raddirinnar ýtir undir það. (187) Þegar Draumríkið er að hruni komið er sagt að Patera hafi birst klæddur kórónu og í skikkju, og litið út eins og kardínáli fólksins. Ameríkaninn kastar í hann steini sem verður til að höfuðið brotnar af og þá sést að hann er ekkert nema vaxhöfuð með gleraugu full af kvikasilfri en föt hans eru troðin af stráum. „Meistari blekkingarinnar, ekkert annað!“ (*der Meister eine Mystifikation, nichts weiter!*) (227) Patera er hér sýndur sem ekkert annað en brúða en sögumaður lýsir honum auk þess sjálfur sem lifandi styttu. (114) Sögumaður segir augu hans tóm og líflaus í útliti þrátt fyrir kraftinn sem þar býr. (108) Má sjá það sem vísun í augu segulmagnaðs svefngengils, en sá möguleiki er til staðar að Patera sé ekkert meira en einn þeirra. Áhugavert er að í kenningum Le Bons er leiðtogi fjöldans oft í byrjun einn af þeim, hann hefur verið dáleiddur af hugmyndinni, en hún gagntekur hann upp að því marki að allt utan hennar hverfur og allar andstæðar hugmyndir virðast fyrir honum skekkja eða hjátrú.³²⁹ Í þessu tilviki eru það hinir bláeygðu sem þjóna tilgangi hugmyndarinnar en Patera er tól þeirra. Hann hefur heillast af því sem þeir standa fyrir og reynt að fylgja þeim, en er í raun á þeirra valdi Sögumaður kemst sjálfur að þeirri niðurstöðu að kannski hafi hinir bláeygðu verið hinir raunverulegu meistarar, sem með galdrí vöktu líflausa Paterabréðu til athafna og létu Draumríkið rísa og falla. (247) Því er það vilji þeirra en ekki Patera sem ræður ríkjum.

4.2 Viljinn

Viljinn er lykilhugtak innan mesmerisma en sá sem er þó holdgervingur hans í

³²⁹ Gustav Le Bon, *Crowds: A Study of the Popular Mind*, bls. 72-3.

verki Kubins er Bell. Endurvakning viljans kom úr Vestri en Þjóðverjar sáu ameríkska menningu sem fyrirmýnd bæði að líkamsmenningu og menningu viljans, sem sú fyrrnefnda átti að ýta undir.³³⁰ Morganathafnir Bells eru lýsandi fyrir þessar hugmyndir en hann endurtekur upphátt; „ég mun sigra“ og „ég er heilbrigður“ ásamt því að gera leikfimiæfingar. (162) Cowan bendir á að þessar athafnir séu eins og teknar upp úr leiðarvísí um viljameðferð.³³¹ Hann heldur því fram að Bell sé holdgervingur viljastyrksins, eins og slíkir leiðarvísar settu hann fram, og nefnir til stuðnings lýsingar á Bell á borð við að hann sé íþróttamaður (*Athlet*), framkvæmdarandi (*unternehmender Geist*), voldugur (*machvoll*) og viljasterkur (*willensstark*).³³² Þetta skýrir örar breytingar sem verða við komu hans, til að mynda hin ólíku félög með mismunandi markmið sem spretta upp; frjálsar kosningar, kommúnismi, þrælahald, meiri eða minni samskipti við umheiminn. Allir vildu eitthvað og íbúar Draumríkisins skiptust upp í félög sem innihéldu oft ekki fleiri en þrjá meðlimi. (146) Cowan bendir á að allar þessar hreyfingar *vildu* eitthvað ólíkt (*Alle wollten etwas anderes*), sem gefur til kynna að meginatriðið sé viljinn. Á meðan Patera dregur úr öllu frumkvæði eða framtakssemi þá vinnur Bell að því að rækta viljann, sama í hvaða átt hann fer.³³³

Vilji Bells er kröftugur og hann er sá eini sem stenst svefnleiðslu Patera, en hann sefur lítið sem ekkert á meðan svefnsóttin geisar um Draumríkið. (168) Í hnignun Draumríkisins og sturluninni sem fylgir er Ameríkaninn auk þess ósnertur, kraftar Patera hafa ekki áhrif á hann. Hann reynir að predika viljakenningar sínar í Draumríkinu, en í yfirlýsingu sinni segir hann viljastyrkinn vera lausnina undan álögum Patera, það sé nóg að *vilja* það til að verða frjáls á ný. (152) Draumbúar fara að beita eigin vilja á ný, eins og sést á félögnum sem spretta upp, en það er ekki nóg. Spurningin er hvort vilji þeirra beinist í rétta átt. Til að svara því þarf að skoða viljann sem andlegt afl og hvort hér sé raunverulegur vilji á ferðinni eins og hann er skilgreindur í dulspekinni. Viljinn er andlegt afl sem gegnir hlutverki í kenningum Blavatskij og eins áður hefur verið minnst á gegnir hann mikilvægu hlutverki í galdrí. Í frumspeki og dulspeki

³³⁰ Michael Cowan, *Cult of the Will: Nervousness and German Modernity*, bls. 223.

³³¹ Michael Cowan, *Cult of the Will: Nervousness and German Modernity*, bls. 225.

³³² Michael Cowan, *Cult of the Will: Nervousness and German Modernity*, bls. 225-6.

³³³ Michael Cowan, *Cult of the Will: Nervousness and German Modernity*, bls. 244.

er viljinn það sem stýrir hinum sýnilegu heimum í eilífðinni. Viljinn er eina lögmál óhlutstæðrar, eilífrar hreyfingar eða lífgaðs kjarna hennar.³³⁴ Vilji mannsins getur verið máttugt afl en Blavatskij segir að einskonar bæn sé til innan guðspekinnar, „viljabænin“, og hún sé fremur innri skipun en beiðni.³³⁵ Okkar innri maður er eini guðinn sem við getum haft þekkingu eða vitund um, þar sem hið guðlega er lögmál sem við erum hluti af.³³⁶ Samkvæmt Blavatskij er þetta dulrænt ferli þar sem takmarkaðar og skilyrtar hugsanir og þrár, sem eru ófærar um að samlagast hinum algjöra, óskilyrta anda, umbreytast í andlegan vilja. Sík aðferð er kölluð „andleg umbreyting eða upphafning (transmjútasjón)“.³³⁷ Hún heldur því einnig fram að „viljabænin“ verði að virku eða skapandi afli sem hafi verkun í samræmi við þrár okkar.³³⁸ Blavatskij segir slíka bæn vera dulspekkilegan mátt sem færir líkamlegan árangur þar sem viljastyrkur verður að lifandi krafti.

Blavatskij telur viljann vera einkaeign mannsins á þessu sviði vitundar okkar og skilgreinir hann frá hinum dýrslega manni þar sem eingöngu eðlislæg þrá er virk.³³⁹ Þrá er í sínum víðasta skilningi eina skapandi aflið í alheiminum og að þessu leyti er hún óaðskiljanleg viljanum, en menn munu aldrei kynnast þrá í þessu formi á meðan þeir eru enn eingöngu menn.³⁴⁰ Af því leiðir að þrá og vilji eru talin andstæð. Þannig er viljinn afsprengi hins heilaga, guðs í manni, en þráin aftur á móti hreyfiafl hins dýrslega lífs. Blavatskij segir flesta menn lifa í og eftir þrá, og jafnan villast á henni og vilja.³⁴¹ Má telja að athafnir Draumbúa hafi meira að gera með þrá en vilja eins og hann er hugsaður innan guðspekinnar. Blavatskij segir að sá sem vilji afreka eitthvað verði að aðskilja vilja frá þrá og gera viljann að stjórnanda, því þrá er óstöðug og síbreytileg á meðan viljinn er stöðugur og sífelldur. Þetta er sjáanlegt hjá Draumbúum sem vilja ekkert sérstakt, heldur bara eitthvað, sama hvað. Vilji þeirra er óstöðugur og ómarkviss og telst því til

³³⁴ H.P. Blavatskij, *Theosophical Glossary*, London: The Theosophical Publishing Society, 1892, bls. 341.

³³⁵ H.P. Blavatskij, *The Key to Theosophy*, bls. 37.

³³⁶ H.P. Blavatskij, *The Key to Theosophy*, bls. 38.

³³⁷ H.P. Blavatskij, *The Key to Theosophy*, bls. 38.

³³⁸ H.P. Blavatskij, *The Key to Theosophy*, bls. 38.

³³⁹ Nicholas Goodrick-Clarke, *Helena Blavatsky*, bls. 197.

³⁴⁰ Nicholas Goodrick-Clarke, *Helena Blavatsky*, bls. 197.

³⁴¹ Nicholas Goodrick-Clarke, *Helena Blavatsky*, bls. 197.

þrár. Ekki er að undra því Draumbúar eru tengdir við hið dýrslega og elta fremur holdlegar hvatir en æðri sannleik. Vilji Bells er mun sterkari en beinist þó að efnislegum hlutum og yfirráðum. Að auki er vert að rifja upp hans eigin tengsl við hið dýrslega og holdlega. Þrátt fyrir að vera holdgervingur viljans á má færa rök fyrir því að hann ruglist á vilja og þrá þar sem markmið hans eru öll föst í hinu efnislega.

Á einum tímapunkti vekur sögumaður upp það sem hann nefnir vilja. Atburðurinn verður eftir jarðarför konu hans. Hann lýsir ferlinu sem kaldri hugsun sem laumast inn og hann fann fyrir dulnum, ómælanlegum krafti innra með sér, einhverju sem var að gerast í djúpinu. Á yfirborðinu, það er að segja í sínum meðvitaða huga, var hann aftur á móti hneykslaður á sjálfum sér. (121) Það breyttist þó á augnabliki þegar hver hluti hans þróaðist í einn samræmdan vilja. (122) Hann verður rólegur, slóttugur eins og slanga, og telur sig fullkomlega við stjórnvölinn en á sama tíma er hann þræll þessa mikla vilja sem hefur verið þrýst upp á hann. Þessi vilji brýst út sem kynferðisleg girnd en hann vill ólmur sjá læknisfrúnna með hárið niðri auk annarra hluta hennar. Hann lýsir því sem áráttu og að þau séu bæði máttlaus gagnvart kraftinum sem heldur honum í greipum sínum. (124) Hér er hinn svonefndi vilji augljóslega þrá, en andlegur vilji beinist ekki að holdlegum fýsnum. Auk þess vekur lýsingin upp spurninguna um hvort það sé hans vilji eða þrá sem er að verki, eða einhvers utanaðkomandi, sem þróngvar sér upp á hann. Krafturinn tekur þau yfir, þannig að ekki er hægt að segja að sögumaður sé við stjórnvölinn.

Bæði vilji og þrá eru algerir *skaparar*, en þau mótamanninn og umhverfi hans.³⁴² Þó er munur á, því viljinn skapar skynsamlega en þráin blindandi og ómeðvitað. Þar af leiðandi skapar maðurinn sig í ímynd þrár sinnar, nema hann skapi sig í gegnum vilja sinn en þá skapar hann sig í ímynd hins guðdómlega.³⁴³ Hér mætti hafa í huga umbreytingu Draumbúa í dýrslega menn og hrún Draumríkisins, en íbúarnir breytast í verur sem elta eingöngu þrá sína. Verkefni mannsins er tvöfalt, að vekja upp viljann, styrkja hann með notkun og sigri, að gera hann að

³⁴² Nicholas Goodrick-Clarke, *Helena Blavatsky*, bls. 198.

³⁴³ Nicholas Goodrick-Clarke, *Helena Blavatsky*, bls. 198.

algerum stjórnanda innan líkama síns.³⁴⁴ Bell vinnur stöðugt að styrkingu viljans en þar sem hann er fastur í hinu efnislega kemst hann ekki lengra með þróun sína. Vilji hans gerir honum þó kleift að brjótast undan hnignunarferlinu. Samhliða viljastyrkingu verður maðurinn að hreinsa þrána en þekking og vilji eru tólin til að fullkomna þessa hreinsun.³⁴⁵ Hreinsunin er meðal annars fólgin í lausn undan efnislegum og holdlegum fýsnum sem binda okkur við efnið. Þekking og vilji eru ómissandi á leið mannsins til andlegrar þróunar.

4.3 Ímyndunaraflíð

Hér hefur verið bent á mikilvægi viljans og alheimsandans en þriðji krafturinn sem víkja þarf að er ímyndunaraflíð. Það er undirstaða Draumríkisins. Með aukinni skynjun sögumannsins verður hann fær um að sjá að heimurinn er ímyndunarafl og að ímyndunaraflíð er kraftur. (134) Ímyndunaraflíð liggar öllu til grundvallar og knýr allt áfram. Það á sér langa sögu innan dulspekihefðarinnar en hugmyndina um ímyndunaraflíð sem sköpunarkraft má finna í verkum Paracelsusar. Hann lagði grunninn að kenningum um það sem mætti nefna „skapandi ímyndunarafl“.³⁴⁶ Paracelsus setti það fram ekki sem eingöngu mannlega gáfu heldur kosmískan kraft sköpunar með þýðingarmikla tengingu við vilja og þrá.³⁴⁷ Hann lýsir því hvernig sálin, forsmáð af þránni, notar kraft ímyndunaraflsins til að skapa ímyndir sem eru holdtekjur hugsunar³⁴⁸ Samkvæmt honum var það í gegnum ímyndunaraflíð sem frumviljinn eða þrá Guðs skapaði heiminn. Aflíð er þó ekki undanskilið manninum en sköpun makrókósmísks himins er speglaður af mikrókosmós mannsins; eins og maðurinn byggir jörðina með vilja sínum og líkama, byggir hann himininn í sínu eigin *Gestirn*.³⁴⁹ Blavatskij var upptekin af kenningum Paracelsusar, sem og Henry Cornelius Agrippa (1486-1535) og Jan Baptista Van Helmont, og hugmyndum þeirra um ímyndunaraflíð og viljann sem grundvallar andleg öfl í

³⁴⁴ Nicholas Goodrick-Clarke, *Helena Blavatsky*, bls. 198.

³⁴⁵ Nicholas Goodrick-Clarke, *Helena Blavatsky*, bls. 198.

³⁴⁶ Marieke J.E. Van Den Doel, Wouter J. Hanegraaff, „Imagination“, Dictionary of Gnosis and Western Esotericism, Wouter J. Hanegraaff (ritstj.), Leiden og Boston: Brill, 2006, bls. 606-616, hér bls. 612.

³⁴⁷ Marieke J.E. Van Den Doel, Wouter J. Hanegraaff, „Imagination“, bls. 612.

³⁴⁸ Marieke J.E. Van Den Doel, Wouter J. Hanegraaff, „Imagination“, bls. 612.

³⁴⁹ Marieke J.E. Van Den Doel, Wouter J. Hanegraaff, „Imagination“, bls. 612.

heiminum.³⁵⁰ Hún sagði að ef við höfnum hugmyndinni um afl ímyndunarinnar sé kenningin um heim sem þróist úr ómælisrúmi og ringulreið fjarstæða, því það sé óheimspekilegt að ímynda sér að líflaust efni sem knúið er áfram af blindu efni og stjórnað af vitsmunum sé fært um að skapa alheim svo aðdáunarverðs jafnvægis.³⁵¹ Blavatskij sagði að þegar sálfræði og lífeðlisfræði verði verðug þess að kallast vísindi muni Evrópubúar kynnast mættinum sem býr í viljanum og ímynduninni.³⁵²

Hér sjáum við hvernig ímyndunaraflíð verður goðfræðilegur og heimsmyndunarfæðilegur kraftur sköpunarinnar sjálfrar, sem gengur þvert á hugmyndir nútímans um „raunveruleikann gegn ímyndunaraflinu“. ³⁵³ Ímyndunaraflíð og afurðir þess eru aftur á móti kjarni veruleikans sjálfs. Ímyndunaraflíð er slík grunnstoð í *Die andere Seite* og við sjáum beitingu þess sem sköpunarkrafts hjá Patera. Hann er skapari ríkisins og ímyndunarafl hans er „hjartsláttur Draumríkisins“ sem er allstaðar nálægur. (135) Ímyndunaraflíð á sér þó móttöðu í tóminu. Patera vildi sífellt allt í einu, hlutinn og andstæðu hans, heiminn og tómið, en hann var „óseðjandi í ímyndunaraflí sínu“. (135) Heiminn þurfti að hrifsa til sín með ímyndunaraflinu úr tóminu og þessi ímyndaði heimur var um leið grundvöllur til að sigra tómið. (135) Tómið var stjarf og streittist á móti, en þá byrjaði ímyndunaraflíð að söngla og suða og á öllum skala tók það til við að móta, hljóma, lykta og lita sig, og þá varð heimurinn til. (135) Hér höfum við sköpunarsögu Draumríkisins; ímyndunaraflíð er hér sköpunarkraftur, rétt eins og í kenningum Paracelsusar, en tómið er kraftur eyðileggingar. Tómið gleypir ávallt heiminn á ný, og heimurinn verður daufur og líflaus, rotnar og þagnar. (135) Heimurinn deyr og allt hefst á ný: „Heimur sem var ekki alltaf lifandi varð smám saman skapaður og þó alltaf nýr.“ (134) Þetta er eilíf hringrás og sampil ímyndunarafls og tóms skýrir hvernig allt fellur saman og hvernig alheimurinn er mögulegur. Þetta fellur að kenningu Blavatskij um hringrás heims og tóms, alheimsdags og -nætur. Lögmálið er hér sampil ímyndunarafls og

³⁵⁰ Nicholas Goodrick-Clarke, *Helena Blavatsky*, bls. 103-4.

³⁵¹ H.P. Blavatskij, *Isis unveiled I: A Master Key to the Mysteries of Ancient and Modern Science and Theology*, bls. 396.

³⁵² H.P. Blavatskij, *Isis unveiled I: A Master Key to the Mysteries of Ancient and Modern Science and Theology*, bls. 384.

³⁵³ Marieke J.E. Van Den Doel, Wouter J. Hanegraaff, „Imagination“, bls. 613.

eyðileggingar en sögumaður segir að frumuppsprettan (*Urgrund*) liggi í ímyndunaraflinu og tóminu, og að kannski séu þau eitt og hið sama. (136) Þau eru hluti af sama lögmáli eða hringrás. Samkvæmt Blavatskij eru þau eitt og hið sama. Hver hlutur, maður eða dýr ber með sér alheimsandann, er hluti af lögmálinu. Þegar heimurinn hverfur inn í alheimsnóttina verður allt sameinað. Sögumaður segir að sá sem hafi uppgötvað þennan takt geti sagt til um hversu lengi kvalræði eða þjánингin mun endast hjá honum sjálfum. (136) Þessi taktur er sífelld hringrás sköpunar og eyðileggingar heimsins en sögumaður skilur nú hina eilífu hringrás.

Ef alheimurinn er skapaður með ímyndunaraflí er eingungis náttúrulegt að mannkynið eigi hlutdeild í þessu afli, þar sem maðurinn er hluti af því. Það tilheyrir þó engum einstaklingi, heldur getur einstaklingurinn öðlast hlutdeild í hinu heilaga ímyndunaraflí sem skapar náttúruna.³⁵⁴ Í Draumríkinu lék ímyndunaraflíð mikilvægt hlutverk í daglegu lífi íbúanna, en þar voru ímyndanir raunveruleikinn og fólk talaði sig inní sína eigin ímynduðu veröld. (60) Það merkilega við þetta var hvernig sömu fantasíurnar urðu til samtímis hjá mismunandi fólki. Paracelsus gerði skýran greinarmun á fantasíu og ímyndunaraflí, fantasíur eru ekkert nema ótengdar myndir sem fljóta um huga okkar og skortir áskapaðan kraft, á meðan ímyndunaraflíð er grundvallað á eðli verundar og beitt af viljanum, en það er galdramáttur sem næstum ekkert er ómögulegt.³⁵⁵ Líf Draumbúa fellur undir fantasíur sem þeir deila fremur en að þeir hafi aðgang að krafti sem er fær um að móta heiminn eða skapa eitthvað nýtt. Þá skortir viljann sem er lykilatriði til að hafa aðgang að hinu skapandi ímyndunaraflí. Þessi skortur undirstrikar stöðu þeirra á hnignunarbraut og vangetu þeirra til að snúa ferlinu við. Án ímyndunarafls og vilja eru þau föst á hinu dauðlega, efnislega plani, í hinu rotnandi Draumríki.

Viljinn er virka aflið sem skerpir mótandi og skapandi krafta ímyndunaraflsins.³⁵⁶ Þetta samband vilja og ímyndunarafls var mikilsráðandi í

³⁵⁴ Arthur Versluis, *Restoring Paradise: Western Esotericism, Literature, Art and Consciousness*, New York: State University of New York Press, 2004, bls. 60.

³⁵⁵ Marieke J.E. Van Den Doel, Wouter J. Hanegraaff, „Imagination“, bls. 612.

³⁵⁶ Marieke J.E. Van Den Doel, Wouter J. Hanegraaff, „Imagination“, bls. 614.

kenningum Eliphas Lévi. Hann taldi alheiminn gegnsýrðan af astralljósi en það væri í gegnum ímyndunaraflið, sameinað með viljanum, sem maðurinn gæti komið á sambandi við þessa duldu vídd raunveruleikans.³⁵⁷ Það er ímyndunaraflið sem upphefur viljann og gefur honum vald yfir alheimsaflinu.³⁵⁸ Astralljósið er því ekki eingöngu ósýnilegur lífskraftur heldur tengt við aðra raunveruleika sem ímyndunaraflið gefur okkur aðgang að, til að mynda í draumum og vitrunum.³⁵⁹ Dulspekingar á borð við Lévi héldu því fram að heimur ímyndunaraflsins væri af þessum sökum raunverulegri og æðri hinum efnislega heimi sem við skynjum dagsdaglega.³⁶⁰ Samkvæmt Lévi var ímyndunaraflið „eins og auga sálarinnar“, þar væru gerð drög að formum og þau varðveitt á þann hátt gæti maðurinn séð endurspeglun hinna ósýnilegu heima, það er „spegill vitrana“ og „verkfæri galdralífs“. ³⁶¹ Þegar hugurinn yfirfyllist af astralljósi, beinist sjónin inn á við í stað út. Þetta er alheimsímyndunaraflið sem við eignum öll hlutdeild í, þó mismikið eftir næmleika okkar og minni.³⁶²

Ímyndunaraflið er kraftur andlegrar þróunar. Antoine Faivre segir ímyndunarafl og hugleiðslu vera nátengd, en hugmyndin um samsvaranir gerir þegar ráð fyrir formi ímyndunarafls sem hneigist að því að afhjúpa og notast við hugleiðslur af öllum gerðum, til að mynda helgisiði, symbólískar myndir, mandölur og milligöngu anda.³⁶³ Áður hefur verið bent á ástundun sögumanns og hinna bláeygðu en með hugleiðslu fá þeir opinberanir um heiminn. Í tilviki hinna bláeygðu sjáum við þá hugleiða út frá hlutum í náttúrunni, sögumaður sér þá til að mynda stara á blóm, sofandi hund og steina. (131) Auk þess eru þeir sagðir stunda sjaldgæfa og dularfulla helgisiði. Í fyrsta sinn sem sögumaður kemur nálægt úthverfinu heyrir hann tilbreytingarlausen söng, eða seið, koma þaðan. (128) Þegar Draumríkið færst nær endalokum sínum reistu þeir risavaxna katla sem gáfu frá sér undarlega lyktandi gufur og dönsuðu í kring um þá og kyrjuðu.

³⁵⁷ Marieke J.E. Van Den Doel, Wouter J. Hanegraaff, „Imagination“, bls. 614.

³⁵⁸ Éliphas Lévi, *Transcendental Magic, Its Doctrine and Ritual*, bls. 34.

³⁵⁹ Marieke J.E. Van Den Doel, Wouter J. Hanegraaff, „Imagination“, bls. 614.

³⁶⁰ Marieke J.E. Van Den Doel, Wouter J. Hanegraaff, „Imagination“, bls. 614.

³⁶¹ Éliphas Lévi, *Transcendental Magic, Its Doctrine and Ritual*, þýð. Arthur Edward Waite, Connecticut: Martino Publishing, 2011, bls. 33.

³⁶² Éliphas Lévi, *The History of Magic*, þýð. Arthur Edward Waite, London: William Rider & Son, 1922, bls. 18.

³⁶³ Antoine Faivre, *Access to Western Esotericism*, bls. 12.

(228) Þessa siði má sjá sem leið þeirra að andlegum kröftum en með þeim mátti meðal annars ráða í náttúruna. Sögumaður sér til að mynda ströndina þakta í dulrænum táknum í formi dýra, og er viss um að bláeygða fólkið skilji þetta symbólska tungumál. (181) Skordýrin voru þakin merkjum um týnt stafróf en sögumann vantar lykilinn að því. Ímyndunaraflíð er það sem gerir manninum kleift að nota milliliði á borð við symból og myndir til að þróa með sér gnosis eða andlega þekkingu, sem gerir honum fært að sjá í gegnum helgirúnir náttúrunnar og setja kenningu samsvarana inn í virka framkvæmd.³⁶⁴ Ímyndunaraflíð er tæki til að öðlast þekkingu á sjálfinu, heiminum og goðsögninni.³⁶⁵

Ímyndunaraflíð er í senn afl sköpunar og upphafningar. Það er krafturinn sem liggar að baki allri sköpun og með því að nota hann getur maðurinn öðlast æðri vitund. Ímyndunaraflíð opnar leið til sviða raunveruleikans sem eru dýpri en það sem hægt er að upplifa með skynfærunum og gegnir þannig hlutverki vettvangs fyrir milligöngu á milli ólíkra verufræðilegra sviða.³⁶⁶ Sem slíkt gerir það manninum fært að hefja sig yfir hinn efnislega heim og öðlast aðgang að hinu guðdómlega, en ímyndunaraflíð verður brú á milli mikrókosmos og makrókosmos.³⁶⁷ Hér höfum við ímyndunarafl alheimsins og ímyndunarafl mannsins, sem er í raun eitt og hið sama. Maðurinn er hluti af heiminum og þannig tengdur við þetta alheimsafl. Það gerir honum meðal annars fært að öðlast þekkingu eða gnosis, beita galdr og hafa áhrif á umhverfi sitt. Í samverkan við viljann og alheimsandann gera þessir kraftar manninum kleift að komast á annað stig þróunar.

Hér verður að undirstrika að öflin og getan til að beita þeim eru tengd við ákveðna kynþætti í *Die andere Seite*. Þeir sem búa yfir mestu aflu eða hafa sterkust tengsl við lögmál alheimsins eru hinir bláeygðu. Draumbúar eða Evrópubúar hafa ekki beinan aðgang að þessum kröftum en er aftur á móti stjórnað af þeim. Gefið er sterklega til kynna að ástæðan fyrir þessari viðkvæmni sé kynþáttur þeirra og menning. Sögumaður nær æðra stigi andlegrar þróunar en

³⁶⁴ Antoine Faivre, *Access to Western Esotericism*, bls. 12.

³⁶⁵ Antoine Faivre, *Access to Western Esotericism*, bls. 13.

³⁶⁶ Marieke J.E. Van Den Doel, Wouter J. Hanegraaff, „Imagination“, bls. 606.

³⁶⁷ Marieke J.E. Van Den Doel, Wouter J. Hanegraaff, „Imagination“, bls. 606.

Draumbúar, samt sem áður er vert að taka fram að hann nær aldrei sama stigi og hinir bláeygðu. Augu hans opnast fyrir ákveðinni þekkingu og skilningi, en hann er ekki kominn það langt að geta virkjað öflin sem búa þar að baki. Má sjá það sem erfiðleika Evrópubúans við að ná andlegri þróun, jafnvel með hjálpu meistara. Patera er undantekningin, þrátt fyrir að hann sé Evrópubúi eru kraftar hans nátengdir Austrinu, þaðan koma bæði veraldleg og andleg völd hans. Fjármuni sína fær hann eftir að hafa bjargað kínverskri konu frá drukknun en andlegu kraftarnir virðast upprunnir hjá þeim bláeygðu - fyrir utan þann möguleika að Patera sé aðeins leiksoppur hinna bláeygðu og að allt sem gerist í Draumríkinu eigi sér upptök hjá þeim. Bell vill aftur á móti ekkert með hið austræna hafa. Hinir bláeygðu eru fráhrindandi fyrir Bell en á sama tíma er hann óviss og hræðist þá. (162) Hann er holdgervingur viljans, en þetta er þó ekki hægt að fella undir andlegan vilja sem er fær um að stjórna alheimsandanum. Sögumaður kemst á æðri stig þróunar eftir að fylgjast með hinum bláeygðu, þannig að allar andlegar framfarir eru beintengdar við þá og þar með Austrið.

Jafnvægi er takmark dulspekinsins en í *Die andere Seite* eru hinir bláeygðu „holdgerving hins fullkomasta jafnvægis“ (132). Þetta birtist í yfirvegaðri hegðun og þeim andlega krafti sem var auðsýnilegur á andlitum þeirra. Samkvæmt Blavatskij er jafnvægi hið stóra lögmál náttúrunnar. Samsvaranir sem mynda alheiminn sýna okkur þau lögmál jafnvægis sem heimurinn byggir á. Jafnvægi í efnislegum og stærðfræðilegum heimi skynjana er réttlæti í hinum andlega heimi.³⁶⁸ Réttlæti framleiðir jafnvægi og óréttlæti sundurlyndi, en sundurlyndi á kosmískum skala er glundroði og útrýming. Hlutverk karma var að viðhalda þessu jafnvægi og Blavatskij taldi að hið eina sem drægi úr illsku lífsins væri sameining og jafnvægi.³⁶⁹ Sá sem brýtur lögmál jafnvægis verður aftur á móti að vera reiðubúinn að sökkva ofan í sjálfskapaðan glundroðann.³⁷⁰ Draumbúar lúta ekki lögmálum jafnvægis, eru ekki stilltir inn á þetta lögmál alheimsins, enda eru endalok þeirra hnignun og útrýming. Þróun sögumannsins er aftur á móti fólgin í því að hann öðlast dýpri skilning sem sýnir honum mikilvægi jafnvægis í

³⁶⁸ H.P. Blavatskij, *Isis Unveiled I: A Master Key to the Mysteries of Ancient and Modern Science and Theology*, bls. 330.

³⁶⁹ H.P. Blavatskij, *The Secret Doctrine I: Cosmogenesis*, bls. 644.

³⁷⁰ H.P. Blavatskij, *The Secret Doctrine I: Cosmogenesis*, bls. 643-4.

heiminum. Slíkt jafnvægi er hér falið í tengslum andstæðupara eins og sést á sambandi ímyndunaraflsins og tómsins. Sögumaður sér þetta og segir andstæðupörin vera hreyfiafl; dauðinn réði aðeins að hluta en í stærstu málunum réði hann ásamt andstæðingi sínum sem vildi lífið. Öfl aðdráttarafls og fráhrindingar, pólar jarðar, svart og hvítt, allt eru þetta bardagar sem leita eftir jafnvægi. (249) Þetta lögmál á einnig við um náttúru mannsins. (121) Samkvæmt sögumannni felst raunverulegt helviti í því að þessi mótsagnakenndi tvöfaldi leikur heldur áfram innra með okkur. (249) Sögumaður er því einbeittur í að auka gleði sína og sorgir, leið hans að þessu jafnvægi er að upplifa sem ýktastar myndir hverrar tilfinningar. (134) Hann telur sterkustu sveiflurnar leiða þetta best í ljós og segir að vilji hann gleði vilji hann auk þess sorgir, allt eða ekkert: „Því hærra sem maður vex, því dýpri rætur verður hann að hafa.“ (135)

Samspil andstæðna kemur auk þess fram í persónum Pateras og Bells. Í annað skiptið sem sögumaður stendur frammi fyrir Patera heyrir hann allt í einu hræðilegan hlátur og sér að Ameríkaninn er kominn í stað Pateras. (188) Patera og Bell eru tengdir, eru í raun einn og hinn sami. Sögumaður nefnir þetta hið tvöfalda eðli Patera (*Doppelwesen*). (189) Þessi uppgötvun gerir sögumannni fært að losna við hræðslu sína og efa. Hann skilur nú jafnvægið að fullu og hin nánu tengsl andstæðuparanna, hvernig þau eru í raun tvær hliðar á sama hlut - rétt eins og ímyndunaraflíð og tómið eru eitt og hið sama. Sögumaður segir að örlögin, sama í hvaða formi þau koma, geti ekki lengur spillt ró hans, þrátt fyrir máttleysi hans gagnvart þeim. (189) Cowan bendir á að hér megi sjá að Bell, rétt eins og Patera, standi fyrir afl eða örlög sem eru handan áhrifa einstaklingsins.³⁷¹ Það er rétt að því leyti að báðir standa fyrir krafta sem eru handan stjórnunar Evrópubúans og eru hluti af óbreytanlegu alheimslögðum sem sögumaður virðist loks vera farinn að skilja.

Við eyðileggingu Draumríkisins er þessi tenging aftur dregin fram. Tvímenningarnir verða eitt í bardaganum, þar sem Bell vex inn í Patera. (236) Sem fyrr sagði má almennt sjá þá sem tákni um andstæðupar og tengingar þeirra. Cowan hefur bent á að allegorískur lestur sýni að barátta og tengsl Bells og

³⁷¹ Michael Cowan, *Cult of the Will: Nervousness and German Modernity*, bls. 251.

Pateras sé leið Kubins til að sýna tengslin á milli þeirra orðræðna sem börðust um hylli manna um aldamótin.³⁷² Hvort sem við sjáum þá baráttu sem fer fram í verkinu á milli viljans og viljalömunar eða ameríkanisma og oríentalisma eru skilaboðin þau að annað getur ekki án hins verið. Ef horft er til þeirra krafta sem þeir standa fyrir má auk þess greina í tengingunni náið samband vilja, ímyndunarafls og alheimsandans og verkun þeirra hvers á annað. Patera beitir krafti ímyndunar og Bell er holdgervingur viljans og saman verka þeir á umhverfi sitt. Þeir höfðu báðir gríðarleg áhrif á Draumbúa og hegðun þeirra, sem leiddi til hruns alls ríkisins. Undirliggjandi áherslan er þó ávallt á nálægð og samspil þessara ólíkru stefna eða andstæðna. Heimurinn er byggður af andstæðum kröftum: tómið og ímyndunaraflíð, dauði og líf. Bardaginn þar á milli er það sem heldur jafnvægi í heiminum. Allt er það hluti af eilífri hringrás. Þó ber að hafa í huga að hér er ítrekað að þessar andstæður tilheyra hvor annarri og eru í raun eitt og hið sama, hvort sem horft er til ímyndunaraflsins og tómsins eða Pateras og Bells. Lokaorð verksins eru „Der Demiurg ist ein Zwitter“ sem útleggst sem „heimssmiðurinn er tvíkynjungur“. (249) Í orðin má leggja þann skilning að lögmálið liggi í þessum andstæðupörum. Með lokaorðunum gefur Kubin lesandanum góðan greiningarlykil að þeirri heimsmynd sem birtist í verkinu.

Í *Die andere Seite* skapar Kubin vettvang fyrir orðræður tímabilsins og þá díalektík sem þar má greina. Hann heldur ekki uppi vörnum fyrir eina ákveðna hugmyndafræði heldur er hér að finna misvísandi hugmyndir tímabilsins, einkum sem víkja að hnignun og framþróun mansins. Í verki Kubins birtist hugmyndafræðileg tvíbendni aldamótanna, sem einkenndist jafnt af framfarahyggju og bölsýni undir merkjum úrkynjunar. Þessi leikur hans að orðræðum sést vel í tvíhyggjunni innan verksins, sem farið hefur verið ítarlega í hér að framan. Kenningar Blavatskij opna nýtt og víðara sjónarhorn á leik hans að andstæðum. Heimsmyndafræði hennar fellur ekki eingöngu vel að skrifum Kubins, heldur er hún jafnframt veigamikið greiningartæki þegar kemur að því að skoða hvernig þessar orðræður eða andstæðupör virka, hvernig þau eru eitt, eða í það minnsta tengd órjúfanlegum böndum. Rétt eins og sögumaður sér lesandinn hin nánu tengsl andstæðuparanna, hvernig orðræður tímabilsins verka

³⁷² Michael Cowan, *Cult of the Will: Nervousness and German Modernity*, bls. 252.

saman og eru bundnar hver annarri. Þetta skerpir um leið á skilningi okkar á sambandi þessara orðræðna í menningu aldamótanna.

Hugmyndirnar sem hér um ræðir eiga uppruna sinn í sama menningarlega umhverfi. Gríðarlegar framfarir aldamótanna og sá breytti hugsunarháttur sem fylgdi í kjölfarið leiddi til óöryggis mannsins gagnvart samfélagi og menningu. Siðmenningin bar með sér loforð um framþróun um leið og litið var á hana sem böl og orsakafl í hnignun Evrópumannsins. Um það leyti varð svonefnd endurreisn dulspekinnar sem kom fram sem andsvar við efnishyggju og tækniframförum tímans. Í þessari ritgerð hef ég sýnt fram á hvernig þróunar- og hnignunarorðræða býr undir helstu orðræðum aldamótanna, sem má rekja til þessara menningarlegu aðstæðna. Með því að skoða þessar orðræður hefur reynst unnt að varpa ljósi á flókið samband mannsins við framfarir og nútímanenningu. Jafnframt hef ég sóst eftir að leiða í ljós margbrotin áhrif dulspekinnar á menningu tímans og samræðuna þar á milli, þá einkum hvernig hún spilar inn í þessar þróunar- og hnignunarhugmyndir.

Kynþáttarorðræða Kubins er samofin hugmyndum um hnignun og þróun. Ástand Draumbúa, viljaleysi þeirra, næmni og veikindi má öll rekja til evrópskar siðmenningar og túlka sem menningargagnrýni af hálfu Kubins. Þessi orðræða þróunar og hnignunar birtist einnig í dulspekinni, eins og kenning Blavatskij er gott dæmi um. Kenningar hennar varpa þó ekki eingöngu ljósi á þróunarhugmyndir og kynþáttahyggju frásagnarinnar í verki Kubins, heldur má jafnframt færa lögmál Blavatskij yfir á orðræðusamræðu Kubins. Sé verk Kubins túlkað út frá þróunarferli Blavatskij er allt hluti af lögmálinu, en samkvæmt henni er hnignun og eyðilegging hluti af hringrás þróunar. Hnignun og útrýming kynþáttar er karmískt réttlæti og leið til að halda jafnvægi. Í meðfórum Kubins er bent á samskonar ferli innan menningarinnar, í baráttu andstæðra orðræðna sem á sér rót í mótsagnakenndu eðli mannsins og umhverfi hans.

Heimildaskrá

- Okkultismus und Avantgarde: Von Munch bis Mondrian 1900-1915*, (Frankfurt, 1995)
- Anz, Thomas, *Literatur des Expressionismus*, (Stuttgart: J.B. Metzler, 2010)
- Bahr, Herman, *Kritische Schriften IV Studien zur Kritik der Moderne*, (VDG Weimar, 2006)
- Barker, A.T. (tekur saman), *The Mahatma Letters to A.P. Sinnett from the Mahatmas M. & K.H.*, (London: T. Fisher Unwin, 1923)
- Besant, Annie, *The Pedigree of Man*, (London: Theosophical Publishing Society, 1904)
- Besant, Annie, *The Changing World and Lectures to Theosophical Students*, (London: The Theosophical Publishing Society, 1910)
- Beasant, Annie, C.W. Leadbeater, *Man Whence, How and Whiter*, (Wheaton: Theosophical Press, 1947)
- Blavatsky, H.P., *The Secret Doctrine I: Cosmogenesis*, (California: Theosophical University Press, 1977)
- Blavatskij, H.P., *The Secret Doctrine II: Anthropogenesis*, (California: Theosophical University Press, 1977)
- Blavatskij, H.P., *The Key to Theosophy (Abridged Edition)*, (London: C.W. Daniel Company, 1938)
- Blavatskij, H.P., *Isis Unveiled I: A Master Key to the Mysteries of Ancient and Modern Science and Theology*, (New York: J.W. Bouton, 1892)
- Blavatskij, H.P., *Theosophical Glossary*, (London: The Theosophical Publishing Society, 1892)
- Bould, Mark (ritstj.), *The Routledge Companion To Science Fiction*, (London og New York: Routledge, 2009)
- Breuer, Stefans, *Ästhetischer Fundamentalismus. Stefan George und der deutsche Antimodernismus*, (Darmstadt: Primus Verlag, 1996)
- Calinescu, Matei, *Faces of Modernity: Avant Garde, Decadence, Kitch*, (London: Indiana University Press, 1977)

- Constable, Liz, Dennis Denisoff, Matthew Potolsky, *Perennial Decay: On the Aesthetics and Politics of Decadence*, (Fíladelfía: University of Pennsylvania Press, 1999)
- Cowan, Michael, *Cult of the Will: Nervousness and German Modernity*, (Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press, 2008)
- Darwin, Charles, *Uppruni tegundana (fyrra bindi)*, (Reykjavík: Hið íslenzka bókmenntafélag, 2004)
- Eigen, Sara, Mark Larrimore (ritstj.), *The German Invention of Race*, (New York: State University of New York Press, 2006)
- Elísson, Guðni, Jón Ólafsson, „Staðleysur góðar og illar“, *Ritið*, 1, (2002) bls. 3-6.
- Faivre, Antoine, *Access to Western Esotericism*, (New York: State University of New York Press, 1994)
- Faivre, Antoine, Jacob Needleman (ritstj.), *Modern Esoteric Spirituality*, (The Crossroad Publishing Company, 1995)
- Faivre, Antoine, *Theosophy, Imagination, Tradition*, (New York: State University of New York, 2000)
- Falter, Reinhard, *Ludwig Klages: Lebensphilosophie als Zivilisationskritik*, (München: Telesma, 2003)
- Freund, Winfried, Johann Lachinger, Clemens Ruthner, *Der Demiurg ist ein Zwitter: Alfred Kubin und die deutschsprachige Phantastik*, (München: Wilhelm Fink Verlag, 1999)
- Galton, Francis, „Eugenics, Its Definition, Scope and Aims“, *Sociological Papers*, (1905), I: 45-50.
- Gasman, Daniel, *The Scientific Origins of National Socialism: Social Darwinism in Ernst Haeckel and the German Monist League*, (New York: Science History Publications, 1971)
- Geiss, Imanuel, *Geschichte des Rassismus*, (Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1988)
- Gerhards, Claudia, *Apokalypse und Moderne: Alfred Kubins Die andere Seite und Ernst Jüngers Frühwerk*, (Würzburg: Königshausen und Neumann, 1999)
- Gilje, Nils, Gunnar Skirbekk, *Heimspeksaga*, þýð. Stefán Hjörleifsson, (Reykjavík: Háskólaútgáfan, 1999)

- Gondermann, Thomas, *Evolution und Rasse: Theoretischer und institutioneller Wandel in der viktorianischen Anthropologie*, (Bielfeld: transcript Verlag, 2007)
- Goodrick-Clarke, Nicholas, *The Occult Roots of Nazism: Secret Aryan Cults and Their Influence on Nazi Ideology. The Ariosophists of Austria and Germany, 1890-1935*, (New York: New York University Press, 2004)
- Goodrick-Clarke, Nicholas, *Helena Blavatsky*, (Berkley: North Atlantic Books, 2004)
- Goodrick-Clarke, Nicholas, *The Western Esoteric Traditions*, (New York: Oxford University Press, 2008)
- Hanegraaff, Wouter J. (ritstj.), *Dictionary of Gnosis and Western Esotericism*, (Leiden: Brill, 2006)
- Hanegraaff, Wouter J., Joyce Pijnenburg (ritstj.), *Hermes in the Academy: Ten Years Study of Western Esotericism at the University of Amsterdam*, (Amsterdam: Amsterdam University Press: 2009)
- Hoberg, Annegret (ritstj.), *Alfred Kubin*, (München: Prestel Verlag, 2008)
- Hofmannsthal, Hugo von, *The Lord Chandos Letter*, þýð. Russell Stockman, (Marlboro: The Marlboro Press, 1986)
- Kandinsky, Wassily, *Concerning the Spiritual in Art*, (New York: Dover, 1977)
- Kang, Minsoo, *The Sublime Dreams of the Living machines*, (Cambridge og London: Harvard University Press, 2011)
- Kerner, Justinus, *Die Seherin von Prevorst: Enthüllungen über das innere Leben des Menschen und über das Hereinragen einer Geisterwelt in die unserige*, (Kiel: J. F. Steinkopf, 2012)
- Kubin, Alfred, *The Other Side*, þýð. Denver Lindley, (Suffolk: Penguin Books, 1967)
- Kubin, Alfred, *Die andere Seite*, (Hamburg: Rowohlt Taschenbuch Verlag, 2010)
- Le Bon, Gustav, *Crowds: A Study of the Popular Mind*, (New York: Dover Publications, 2002)
- Lévi, Éliphas, *The History of Magic*, þýð. Arthur Edward Waite, (London: William Rider & Son, 1922)
- Lévi, Éliphas, *Transcendental Magic, Its Doctrine and Ritual*, þýð. Arthur Edward Waite, (Connecticut: Martino Publishing, 2011)

- Marshall, Gail (ritstj.), *The Cambridge Companion to the Fin de Siècle*, (New York: Cambridge University Press, 2007)
- McGuinness, Patrick (ritstj.), *Symbolism, decadence and the fin de siècle: French and European Perspectives*, (Exeter: University of Exeter Press, 2000)
- Monroe, John Warne, *Laboratories of Faith: Mesmerism, Spiritism, and Occultism in Modern France*, (Ithaca: Cornell University Press, 2008)
- Owen, Alex, *The Place of Enchantment: British Occultism and the Culture of the Modern*, (Chicago: University of Chicago Press, 2007)
- Pytlík, Priska, *Spiritismus und ästhetische Moderne. Berlin und München um 1900: Dokumente und Kommentare*, (Tübingen og Basel: A. Francke Verlag, 2006)
- Rosenthal, Bernice Glatzer (ritstj.), *The Occult in Russian and Soviet Culture*, (Ithaca og London: Cornell University Press, 1997)
- Said, Edward, *Orientalism*, (London: Penguin Books, 2003)
- Schnürbein, Stefanie von (ritstj.), *Völkische Religion und Krisen der Moderne : Entwürfe "arteigener" Glaubenssysteme seit der Jahrhundertwende*, (Würzburg: Königshausen & Neumann, 2001)
- Sommer, Andreas, „From Astronomy to Transcendental Darwinism: Carl du Prel (1839-1899)“, *Journal of Scientific Exploration*, vol. 23, nr. 1, (2009), bls. 59-68.
- Sommer, Andreas, „Tackling Taboos—From Psychopathia Sexualis to the Materialisation of Dreams: Albert von Schrenck-Notzing (1862–1929)“, *Journal of Scientific Exploration*, Vol. 23, No. 3, (2009), bls. 299–322.
- Spackman, Barbara, *Decadent Genealogies: The Rhetoric of Sickness from Baudelaire to D'Annunzio*, (Ithaca og London: Cornell University Press, 1989)
- Staudenmaier, Peter, „Race and Redemption: Racial and Ethnic Evolution in Rudolf Steiner's Anthroposophy“, *Nova Religio: The Journal of Alternative and Emergent Religions*, vol. 11, nr. 3, (2008), bls. 4-36.
- Steiner, Rudolf, *Die geistigen Hintergründe des Ersten Weltkrieges*, (Dornach: Rudolf Steiner Verlag, 1974)
- Steiner, Rudolf, *Die Welträtsel und die Anthroposophie*, (Dornach: Rudolf Steiner Verlag, 1985)

- Steiner, Rudolf, *Knowledge of the higher Worlds*, (Malta: Rudolf Steiner Press, 2009)
- Stuckrad, Kocku von, *Western Esotericism: A Brief History of Secret Knowledge*, (London: Equinox Publishing, 2005)
- Taylor, Bron R. (ritstj.), *The Encyclopedia of Religion and Nature*, (London og New York: Thoemmes Continuum, 2005)
- Treitel, Corinna, *A Science for the Soul: Occultism and the Genesis of the German Modern*, (Baltimore og London: The Johns Hopkins University Press, 2004)
- Todorov, Tzvetan, *The Fantastic*, þýð. Richard Howard, (New York: Cornell University Press, 1975)
- Úlfhildur Dagsdóttir, *Sæborgin: Stefnumót líkama og tækni í ævintýri og veruleika*, (Reykjavík: Háskólaútgáfan, 2011)
- Versluis, Arthur, *Restoring Paradise: Western Esotericism, Literature, Art and Consciousness*, (New York: State University of New York Press, 2004)
- Vietta, Silvio, Hans-Georg Kemper, *Expressionismus*, (München: Wilhelm Fink Verlag, 1997)
- Vilhjálmur Árnason (ritstj.), *Evrópska Framúrstefnan: Yfirlýsingar*, (Reykjavík: Hið íslenzka bókmenntafélag, 2001)
- Webb, James, *The Occult Establishment*, (Chicago og La Salle: Open Court, 1976)
- Weingart, Peter, Jürgen Kroll, Kurt Bayertz, *Rasse, Blut und Gene: Geschichte der Eugenik und Rassehygiene in Deutschland*, (Frankfurt am Main: Surhkamp, 1992)
- Þorsteinn Vilhjálmsson, „Snilld einlægninnar“, *Hugur*, 17, (2005), bls. 184-205.